

Fra forsvarsskanse til kulturminne

Iscenesettelser av Kongsvinger festning

Ingvild Aarøe Tønnesen

Masteroppgave i kulturhistorie, 60 studiepoeng

Program for kultur- og idéstudier

Institutt for kulturstudier og orientalske språk

Universitetet i Oslo

Våren 2010

Forord

Først vil jeg takke Kyrre Kverndokk for dyktig, engasjert og tålmodig veiledning, og for inspirerende råd når det har trengtes. Tusen takk til alle informanter, uten deres hjelp ville oppgaven blitt mye fattigere. En spesiell takk til museumsbestyrer Bjørn Langnes for fullstendig uoppfordret å ta meg med på en spennende omvisning i festningens kriker og kroker. Takk til medstudenter for lærerike kollokvier og hyggelige pauser. Takk til faren min for korrekturlesning og moren min for lån av bil til feltarbeid. Sist, men ikke minst, takk til Morten for selskap i feltarbeidet og for all oppmuntring.

Ingvild

Innhold

Forord	3
 Kapittel 1:	
Presentasjon av tema	9
Historisk bakgrunn	10
Festningen i dag	13
<i>Bygningsmassen</i>	13
<i>Aktører og aktiviteter</i>	15
Problemstillinger	17
Tidligere forskning	18
 Kapittel 2:	
Metode og materiale	21
Skriftlige og materielle kilder	21
<i>Aktuelle stortingsmeldinger</i>	22
<i>Planer for vern og regulering av festningen</i>	22
<i>Museumsutstillinger som kilde</i>	24
Egenproduserte kilder	25
<i>Deltagende observasjon</i>	25
<i>Intervjuer</i>	26
Etiske refleksjoner	28
<i>Konfliktfylte områder</i>	28
<i>Spørsmål om anonymisering</i>	29
Fra materialinnsamling til tekst	30
 Kapittel 3:	
Begreper og teoretiske perspektiver	32
Kollektiv erindring og den sosiale minneproduksjonen	32
Det lokale og det nasjonale: Myteteori	34
Erindringssted	36

Stedliggjøring	38
Minneritualer og gjenoppføringer	40
Kapittel 4:	
”Et suverent vern mot en fiende fra øst”:	
Festningen fra et forvaltningsståsted	42
Verneklasser og vernekriterier	43
Det sjeldne og det representative	44
Sammenheng og miljø	46
Autentisitetskriteriet	48
Identitets- og symbolverdi	54
”Nytt liv på historisk grunn”: Videre planer	57
Utvelgelse fra fortiden	58
En del av det nasjonale særpreg	59
Kapittel 5:	
Festningsmuseets fortellinger	61
Hovedutstillingen	64
<i>”Krig med Sverige 1808-1809 og 1814”</i>	65
<i>2. verdenskrig i hovedutstillingen</i>	66
<i>Mytologisering i utstillingen</i>	67
2. verdenskrig som myte	68
”Okkupasjonstiden”	69
<i>Hverdagslivet som motstand</i>	70
<i>”Overfallsmonteren”</i>	71
<i>”Frigjøringsmonteren”</i>	72
”De gode hjelpene”	74
<i>Menneskerettsdiskursen i utstillingen</i>	75
<i>Utstillingen som en del av den nasjonale motmaktfortellingen</i>	76
<i>Grenselosenes tilknytning til naturen</i>	78
<i>Unntaksmotivet i ”De gode hjelpene”</i>	79
”Fra Grændsevagten”	80
<i>Stedliggjøring i utstillingen</i>	81
<i>1905 som meningslandskap</i>	82

Oppsummerende diskusjon	84
<i>Stedliggjøring i museet</i>	84

Kapittel 6:

”Gamle fiender på felles historisk grunn”:

Gjenoppføringer av fortiden 86

Historisk bakgrunn	87
--------------------	----

Festningsspillet	88
------------------	----

”For soldater og den allmenne befolkning”	91
---	----

”Full krig på Lier”	93
---------------------	----

Å oppleve fortiden	94
--------------------	----

”Litt kunstnerisk frihet får man ta seg...”	96
---	----

Å gjenskape fortiden gjennom lek	100
----------------------------------	-----

Arrangementenes plassering av festningen inn i den norske frihetsfortellingen	102
---	-----

Kapittel 7:

Avsluttende betraktninger 104

Kilder 107

Litteratur	107
------------	-----

Avisartikler	111
--------------	-----

Annet publisert materiale	111
---------------------------	-----

Intervjuer	112
------------	-----

Internett	113
-----------	-----

Vedlegg 114

Sammendrag 118

Kapittel 1:

Presentasjon av tema

”Hvis vi klarer [...] å ta vare på festningen på en sånn måte at vi kan både markedsføre regionen med festningen i spissen, og alle tilstøtende deler i Kongsvinger-regionen [...], [og] heve festningen som symbol, ta vare på det, altså det kulturhistoriske, [...] det blir et godt markedsføringsverktøy”¹

Slik ser rådgiver for kultur og idrett i Kongsvinger kommune, Alf Mathias Lilleengen, for seg at Kongsvinger festning kan brukes aktivt til å markedsføre byen og kommunen. Festningen har en sentral rolle i bybildet i Kongsvinger der den ligger på toppen av Tråstadberget med utsikt over hele byen. Også i byens kulturliv har den en viktig posisjon. Den har gått fra å være et sentralt forsvarsanlegg som skulle beskytte Christiania til å bli et kulturminne som brukes aktivt av byens befolkning både som rekreasjonsområde og i forbindelse med ulike arrangementer. Den har en egen venneforening som tilbyr guidetjeneste, og som jobber med å formidle festningens historie gjennom foredrag og bokutgivelser. Anlegget har et eget museum, og det arrangeres konserter, festningsspill og andre tilstelninger på og nedenfor festningen. På 17. mai er det kanonsalutt fra anlegget, og om kvelden samles mange av byens beboere for kulturelle innslag. For tiden jobbes det med å etablere hotellvirksomhet, restaurant og utstillingslokaler i enkelte av byggene på festningen. All denne bruken kan forstås som en del av en prosess som kan kalles *kulturarvsproduksjon*. Når Lilleengen viser til at festningen må tas vare på som symbol, er det én side av saken. Det tidligere forsvarsanlegget må vernes for å framstå som verdt å reise til for besøkende. Men samtidig blir anlegget hele tiden tillagt ny mening gjennom ulike former for bruk. Jeg har stilt meg spørsmålene: Hvordan brukes Kongsvinger festning i dag? Hvilke elementer av festningens fortid blir valgt ut som viktige? Hvordan iscenesettes Kongsvinger festning i dag?

¹ Intervju med Alf Mathias Lilleengen 6.2.2009.

Historisk bakgrunn

Festningen ble påbegynt i 1673, da som Vinger skanse. Den skulle sikre mot uønsket innfart videre inn i landet og til Christiania. Festningen gjennomgikk flere forandringer i tråd med generell militær utvikling, og etter Den skånske krig eller Gyldenløvefeiden i 1675-1679, ble den bygget ut for første gang. Den nye festningen ble bygget på samme sted og med deler av muren på den gamle skansen intakte, men forsterket og bygget høyere (Hansen 2005:33ff). Festningen ble bygget etter franske prinsipper, men tilpasset det norske terrenget (Nasjonale Festningsverk² 2006:43). I 1683 fikk festningen navnet Kongsvinger, etter blant annet feltmarskalk Gustav Wedel Jarlsbergs benevnelse "Kongens Winger". Dette betegnet den delen av bygda som tilhørte kongen, og navnet ble senere også gitt til bebyggelsen som vokste fram nedenfor festningsområdet. Dette området er i dag den vernede trehusbebyggelsen Øvrebyen (Hansen 2005:37 og Rastad 1992:96). I de påfølgende år ble det stadig utført byggearbeider på festningen.

Napoleonskrigen raste i hele Europa, og i begynnelsen av 1808 erklærte Danmark-Norge krig mot Sverige. Ved Kongsvinger festning ble det satt i gang krigsberedskap, og det var uroligheter langs riksgrensen fra begynnelsen av april. I 1808 rykket svenske soldater for første og siste gang etter at festningen var bygget, helt frem til Glomma. Faren for svensk angrep gjorde at festningen ble rustet opp, og fire skanser ble bygget i nærheten av den. I denne perioden stod det flere slag i grenseområdet, blant annet slagene på Lier cirka 6 kilometer sør for festningen og på Trangen i Åsnes kommune. Festningen fungerte som hovedforsyningsbase for de norske styrkene i området gjennom hele denne krigen (Hansen 2005:8 og Thomassen 2004:149).

Da de mange trefningene under Napoleonskrigen endte med at Danmark måtte overlate Norge til Sverige, hadde festningen utspilt sin rolle som forsvar mot svenskene. Dårlig økonomi førte til at det ble gjort flere tiltak for å spare på utgiftene. I mai 1823 ble infanteriet og straffangene som hadde fungert som slaver, flyttet til Fredriksten festning i Halden, mens artilleriet forlot festningen to måneder senere. Tilbake på Kongsvinger festning var det kun noen få stillinger som kommandant og oppsynsmann. Etter nedbemanningen var det flere bygninger som ikke lenger trengtes på festningen, mange av dem var i svært dårlig stand etter mangel på midler til vedlikehold. I 1830 ble det besluttet å rive eller selge flere av disse. Av

² Vil i senere henvisninger bli forkortet til NFV.

de bygningene som fantes på festningen i den aktive perioden, er det derfor forholdsvis få som står igjen i dag (Rastad 1987:14f, 43f og 56 og NFV 2006:29).

Den politiske situasjonen i sluttfasen av unionstiden med Sverige førte til at det ble besluttet at nye befestninger skulle bygges på Vardåsen nordvest for festningen. Dette skulle bidra til å beskytte mot et mulig angrep fra den retningen, og i 1901 begynte byggingen av Vardefortet og Gullbekkfortet. For å sikre et minimum av en besetning på festningen, ble Kongsvinger overkonstabelskole med tretti elever etablert der i 1903. Denne skolen ble imidlertid nedlagt allerede i 1904. Hendelsene i 1905 førte til en presset situasjon, og bruddet mellom Norge og Sverige førte til økning av krigsberedskap på begge sider. Anleggene på Kongsvinger var igjen aktuelle, og det ble gjort opprustingsarbeider i forterrenget til festningen, spesielt på Lier skanse (Rastad 1987:75ff og NFV 2006:11).

I september 1905 foregikk forhandlingene om unionsoppløsningen i Karlstad. Et av kravene som ble framsatt av de svenske forhandlerne, var at de norske festningsverkene skulle rives. De var spesielt opptatt av Kongsvinger festning, og da først og fremst de nye anleggene på Vardåsen fordi de mente at disse var bygget som forsvar mot svenskene. De norske forhandlerne nektet å gå med på dette, og forhandlingene ble brutt. I en ny samtale ga de svenske forhandlerne etter. Enigheten mellom partene innebar blant annet at det ble trukket opp en såkalt nøytral sone i grenseområdet, hvor det ikke skulle eksistere militære anlegg. Kongsvinger festning ble ikke ødelagt, men skulle heller ikke utvides. Fra 1906 var det rekruttskole på Kongsvinger befestninger, og denne ordningen varte fram til garnisonen ble lagt ned i 1926 (Thomassen 2004:150 og Rastad 1987:116ff).

I 1939 gikk mannskapet fra det tyske panserskipet "Deutschland" i land i Norge. Mannskapet hadde gått om bord i det amerikanske handelsskipet "SS City of Flint". Norge var da ennå nøytralt, og på grunn av nøytralitetsvernet skulle alle mannskaper fra de krigførende parter bli internert dersom de kom på norsk territorium. De tyske soldatene ble derfor ikke behandlet som krigsfanger, men internert på Kongsvinger festning, det vil si holdt på et avgrenset område med en forholdsvis stor bevegelsesfrihet. I tillegg ble åtte tyske flygere holdt på festningen. Etter den tyske invasjonen 9. april 1940 ga den tyske legasjon i Oslo beskjed om at hele Kongsvinger skulle bombes dersom fangene ikke ble sluppet fri. De ble etter hvert satt på toget til Oslo. Tyskerne okkuperte et stadig større område, og da de tyske soldatene nærmet seg Kongsvinger 14. april 1940, var det kun ett kompani igjen til å gjøre motstand. Disse var

stasjonert på Vardåsen og sprengte deler av brua over Glomma for å hindre de tyske troppene. To dager senere var imidlertid byen inntatt av tyskerne (Rastad 1987:169ff, Steen 1954:38ff og Brandvold 1990:28).

Under hele 2. verdenskrig var Kongsvinger beleiret av rundt 2000 tyske soldater; like mange som innbyggerne i byen. Festningen ble i denne perioden brukt som rekreasjonssted for tyske soldater og som kurssted for Germanske SS Norge. Her ble blant annet norske unggutter lært opp i nazistisk raseideologi for å bli såkalt "Statsbeskyttelseskorp", som skulle beskytte den nasjonalsosialistiske staten mot eventuelle fiender. Enkelte nordmenn var også fengslet her. Under krigen ble det for øvrig foretatt flere store bygge- og anleggsarbeider på festningen. Alle rom i den nye kasernen ble pusset opp, og i Slaveriet ble det innredet spisesal, lesesal og peisestuer med interiør inspirert av vikingtiden. Det ble installert vannklosetter for første gang, en gymnastikksal ble bygget utenfor muren og festningsplassen ble jevnet ut ved hjelp av fyllmasse (Hagerud 2004:32 og Rastad 1987:195ff og 204).

Etter frigjøringen i 1945 og fram til juni 1946, ble anlegget brukt til internering av nordmenn dømt for landssvik. Deretter holdt befalsskolen for Hærens artilleri til der fram til den ble flyttet til Haslemoen i 1959. Samme år flyttet Akershus Heimeverndistrikt 04 (HV04) inn på festningen (Rastad 1987:210ff, Thomassen 2004:151f og Hansen 2004:171).

Det har vært en del turisme på festningen, spesielt fra 1960-tallet. Det ble satt i gang tiltak for å imøtekomme turistene, blant annet ble gammel piggtråd fjernet, plakater satt opp og en kiosk ble anlagt i bunnen av festningsalleen. Etter hvert ble enkelte av de underjordiske rommene i festningsmurene, kasemattene (NFV 2006:135), åpnet for publikum. Fra 1964 hadde gymnaselever en guidetjeneste på festningen om sommeren (Rastad 1987:252ff). Stedet ble brukt til ulike kurs for sivile og militære og forskjellige idrettskonkurranser, møter og konferanser. Idrettslag og andre organisasjoner har hatt samlinger der, i tillegg til gudstjenester, konserter og bryllupstilstelninger. Praksis for utlån av festningens lokaler var meget liberal inntil retningslinjene for dette ble strammet inn i 1974 (1987:231ff). Akershus Heimeverndistrikt hadde kommando på festningen fram til det ble nedlagt i 2005³. Etter dette var det Opplandske Heimeverndistrikt (HV05) som holdt til her, fram til september 2009 da Heimevernet la ned sin virksomhet på festningen.

³ www.nasjonalefestningsverk.no/kongsvinger/emner/historie

Festningen i dag

Bygningsmassen

Kongsvinger befestninger omfatter både selve festningsanlegget på Tråstadberget i tillegg til seks skanser fra ulike perioder og to fort fra begynnelsen av 1900-tallet. Det er først og fremst selve festningen og fortene på Vardåsen jeg vil konsentrere meg om, av flere grunner: Det er selve festningen som i dagligtalen kalles Kongsvinger festning, og det er den som har den største symbolske betydningen. Dette kan ha med å gjøre at denne er det definitivt største, best ivarettatte og mest synlige av anleggene. Den symbolske betydningen framgår av at det kun er selve festningen som er avbildet i Kongsvingers kommunevåpen. Men også Vardåsenkomplekset blir tillagt en viss symbolsk betydning. Anlegget ble bygget i årene før unionsoppløsningen, i tillegg ble det benyttet til å gjøre motstand mot tyske angrep under 2. verdenskrig (NFV 2006:104f). Hvordan denne symbolikken kommer til uttrykk, vil jeg se nærmere på i kapittel 4, hvor jeg ser på hvordan festningen skal vernes og utvikles fra et forvaltningsståsted.

Festningen har murer som er utformet som en uregelmessig stjerne, med tenaljer, det vil si innadgående vinkler i muren, og to halvbastioner, som er batterier med tre sider. Festningsmuren er tilpasset terrenget, og det går en bratt bakke gjennom to porter før man kommer opp på festningsplassen. Festningsområdet består av totalt fjorten bygninger, hvorav åtte av disse er innenfor festningsmurene. Jeg vil her konsentrere meg om de fem viktigste bygningene.⁴

Provianthuset fra 1682 er det eldste bygget som fortsatt står på festningen. Her ble det lagt til et bakeri som en forlengelse av huset i 1721. Dette bygget er siden 1982 blitt brukt til museum (NFV 2006:101 og 167). Ved siden av bakeriet ligger kommandantboligen, og denne fungerte som bolig for festningskommandanten med familie. Huset var først bolighus på Nordre Nor gård på andre siden av Glomma, før det ble

Provianthus/bakeri, som i dag huser festningsmuseet. Foto: Ingvild Tønnesen

⁴ For oversiktsbilde og tabell over alle bygningene, se vedlegg.

flyttet til festningen i 1683. Bygningen er opprinnelig oppført i bindingsverk og senere kledd i panel utenpå, og er dermed den eneste trebygningen innenfor festningsmurene. De andre bygningene ble oppført i stein av hensyn til brannsikkerheten og for å kunne tåle beskytning bedre. I dag brukes kommandantboligen til intern kursvirksomhet i Forsvaret, noen konferanser og servering (NFV 2006:122 og 153, og NFV 2009a:6).

Festningsplassen og Slaveriet. Foto: Ingvild Tønnesen

Rett overfor kommandantboligen ligger Slaveriet, også kalt den gamle kasernen, som ble oppført i 1702-1704. Denne bygningen ble brukt som depot og som bolig for offiserer, og etter hvert ble også slaver plassert her. I dag benyttes bygget til kontorer for kommandantskapet, festningsforvalteren, FN-veteranene og Kongsvinger Festnings Venner.

Ved siden av Slaveriet ligger kasernen, som ble bygget i 1771-1773 for å gi mer plass til soldatene. Dette bygget skal etter hvert bli benyttet til hotellvirksomhet. Foran kasernen ligger arsenalet, som ble bygget i 1737. Dette ble benyttet til oppbevaring av krutt og senere artillerimateriell, mens det i dag har funksjon som depot (NFV 2006:163 og 171, og NFV 2009a:6).

Fra venstre: Provianthuset, kommandantboligen, arsenalet, den nye kasernen, stall/fehus og lille kruttårn. Foto: Morten Steen.

I tillegg til selve bygningsmassen er det andre typer inventar som utgjør festningsområdet. Inne i festningsmurene ligger kasemattene. Av disse er kun et fåtall åpne for publikum på grunn av dårlig vedlikehold (NFV 2006:261ff). Nedenfor festningsmurene ligger Skjærskansen, hvor det er oppført

et monument over de norske soldatene som gjorde tjeneste i regi av FN i Libanon mellom

1978 og 1998, og til minne om de som mistet livet i tjeneste. Dette monumentet ble avdekket av daværende forsvarsminister Bjørn Tore Godal i 2000 (NFV 2006:215). Området kalles for øvrig ”fredslunden”.

På Vardåsen med utsikt ned mot festningen ligger Vardefortet og Gullbekkfortet. Disse består av tunneler i fjellet med brakker til bruk for mannskap og lager, i tillegg til kanontårn og skyttergraver. Deler av Gullbekkfortet blir i dag benyttet som henholdsvis radarstasjon av Luftforsvaret, fengsel, turstier og skytebaner (NFV 2006:104f). Vardefortet er ikke i bruk, men er åpent for besøkende.

Aktører og aktiviteter

Festningen eies i dag av Forsvarsdepartementet, og forvaltes av Nasjonale Festningsverk (NFV). Dette er et forretningsområde innenfor Forsvarsbygg som har som mål å utvikle festningene til å bli attraktive arenaer for kultur- og næringsvirksomhet, samtidig som de skal ”[...]bevare deres egenart og historie[...]”⁵, som det står på hjemmesiden. Dette skal gjøres i samarbeid med Forsvarets avdeling for kultur og tradisjon (Fakt), som ble opprettet i januar 2008, og som samlet Forsvarets musikk, kommandantskap og museer i én enhet. Denne avdelingens formål er å videreutvikle, formidle og ta vare på den militære kulturen, som blant annet omfatter å gjøre festningene mer tilgjengelige for publikum⁶

Etter at Forsvaret trappet ned sin virksomhet på festningen, er det i dag et kommandantskap på kun tre personer igjen. Nåværende kommandant er major Grethe Bergersen.

Kommandanten har ansvaret for å profilere og synliggjøre Forsvaret og være et bindeledd til det sivile samfunnet⁷. Hun skal også samarbeide med Nasjonale Festningsverk om forvaltning og videreutvikling av anlegget.⁸ I tillegg holder Kongsvinger Festnings Venner til der, en frivillig organisasjon som har som mål å ”[...]knytte mennesker nærmere Kongsvinger festning ved å formidle kunnskap om den betydning hendelsene rundt festningsverket har hatt for Norge”.⁹ For å oppnå dette, gir de ut hefter med populærvitenskapelige framstillinger av festningens historie. De driver festningsmuseet og guidetjenesten, i tillegg til at de sammen med kommandantskapet har ansvar for flagg- og vakttjenesten. Venneforeningen arrangerer

⁵ www.nasjonalefestningsverk.no/om_nfv

⁶ www.mil.no/museer/start/article.jhtml?articleID=167136

⁷ Intervju med Grethe Bergersen 15.10.2008

⁸ www.nasjonalefestningsverk.no/kongsvinger/Artikler/Kommandantskap

⁹ www.festningsvenn.no

”Torsdag på festningen”, hvor det holdes foredrag om ulike historiske hendelser eller tradisjoner som kan knyttes til anlegget¹⁰.

Foreningen Byen Vår Kongsvinger som har som formål å skape vekst og trivsel i Kongsvinger, arrangerer dessuten Kongsfestivalen hver sommer. Dette er en musikkfestival som går over to dager på parkeringsplassen nedenfor festningsmurene¹¹. I tillegg selges det enkelte produkter knyttet til festningen. I 2008 ble det lansert to festningsbrød som et samarbeid mellom flere aktører, og etter initiativ fra Helge Thomassen, leder i Kongsvinger Festnings Venner. Formålet med brødsalget var å tjene inn driftsmidler til venneforeningen og festningsmuseet. En viktig ingrediens i brødet var ryllik, også kalt soldaturten, som vokste (og fortsatt vokser) nedenfor festningsmurene og ble brukt mot en rekke lidelser (Glåmdalen 28.8.2008a). Det er dessuten laget en akevitt med navnet ”Salut Aquavit” som skulle være en hyllest til de norske festningsbyene inkludert Kongsvinger. Den har et bilde av ravelinporten, på Kongsvinger festning, altså den ytterste av to porter, på etiketten bak på flasken (Glåmdalen 29.10.2008).

17. mai 2005 ble Kongsvinger Fæstnings Tambour Corps stiftet etter initiativ fra Kongsvinger Festnings Venner¹², og 7. juni året etter kom juniorkorpset (Glåmdalen 30.9.2009). Disse er rene tamburkorps eller trommekorps, og består av lokale utøvere. Seniortamburene har

Inspeksjon og dåp av trommer 17. mai 2008. Foto: Ingvild Tønnesen

uniformer som er rekonstruksjoner av Vingerske Jægercompagnis uniformer fra 1810 (Glåmdalen 29.8.2008). Tamburkorpsene er populære innslag i ulike tilstelninger i byen, og deltar blant annet i toget 17. mai. Denne dagen er det også inspeksjon av

tamburene og dåp av nye trommer på Kongsvinger festning.

Trommene får navn etter steder i nærheten hvor det har stått slag, som Trangen og Lier, mens trommene til juniorene navngis etter elementer på festningen, for eksempel etter batteriene på

¹⁰ Intervju med Helge Thomassen 9.12.2008

¹¹ Intervju med Uno Arnesen 26.8.2008

¹² Intervju med Helge Thomassen 9.12.2008

festningsmurene¹³. På nasjonaldagen arrangeres det dessuten ”17. mai igjen på festningen” av Byen Vår Kongsvinger. Dette er en tilstelning med ulike kulturinnslag som finner sted ved Gyldenborg, og som arrangeres mellom de symbolske klokkeslettene 18.14 og 19.05.

Det skjer altså mye på Kongsvinger festning, og for tiden er den inne i en utviklingsprosess som vil medføre store endringer og sannsynligvis enda flere aktiviteter. Denne oppgaven blir derfor et stillbilde av situasjonen slik den er og har vært før de største forandringene skjer.

Problemstillinger

Kongsvinger festning blir gjennom ulike iscenesettelser fylt med fortellinger. Dette kan forstås som en type *kulturarvsproduksjon*. Tanken bak dette begrepet er at kulturarven ikke er noe som finnes ”der ute” og venter på å bli oppdaget. Snarere er det noe som skapes av bestemte aktører, i bestemte sammenhenger og til bestemte formål (Ronström 2007:23 og 80f). Etnolog Owe Ronström studerer i *Kulturarvspolitik* (2007) hvilke følger kulturarvsproduksjonen får. Han hevder at kulturarv som fenomen kan utspilles på flere ulike scener samtidig. På det han kaller den historiske scenen er det bevaringsaspektet som utspiller seg. Her blir gamle bygninger som på grunn av utfordringer når det gjelder vedlikehold har blitt en byrde, forvandlet til nasjonal kulturarv. På ”samtidsscenen” er det en visuell retorikk som utspilles, og her dreier det seg om en maktlegitimerende funksjon. På dette planet kan kulturarvsproduksjon forstås som en politisk prosess som er med på å opprette makt over fortid, samtid og framtid (2007:94ff og 182).

Ronström hevder at gjennom kulturarvsproduksjon får gamle bygninger nytt liv gjennom å bli utstillinger av seg selv. Her bygger han på folklorist Barbara Kirshenblatt-Gimblett som hevder at kulturarv er en type kulturproduksjon, og dette er en måte å få steder som vanligvis ikke ville egnet seg som turistmål, til å bli godt besøkt (Kirshenblatt-Gimblett 1998:7 og 150ff). Men kulturarvsproduksjonen forutsetter at det finnes noe som kan foredles til å bli kulturarv (Ronström 2007:197). Det må finnes et lager hvor det er mulig å hente ut mening fra, og som kan brukes til å iscenesette et sted som et kulturminne.

Hovedproblemstillingen min er dermed hvordan Kongsvinger festning blir tillagt mening gjennom ulike typer iscenesettelser. Dette er interessant å se på i et kulturhistorisk perspektiv

¹³ Intervju med Helge Thomassen 9.12.2008

fordi det kan gi innsikt i hvordan mennesker bruker fortiden til å skape mening i sin egen samtid, og gjennom å trekke frem ulike aspekter av en større nasjonal fortelling til bestemte formål. Denne prosessen kan forstås som en form for kulturarvsproduksjon, som er én type *sosial minneproduksjon*. Dette er en prosess som kan ha det fysiske stedet som møtefelt. For å undersøke mening i kulturarvsproduksjonen, så er mine underproblemstillinger:

- Hvilke historiske sammenhenger plasseres festningen i?
- Hvilke fortellinger blir materialisert og iscenesatt på festningen?
- Hvilke typer *erindringsfellesskap* blir festningen plassert i?

Jeg ønsker å finne svar på disse spørsmålene gjennom tre delundersøkelser med ulike teoretiske utgangspunkter. Kulturarv skapes gjennom ulike typer *framvisninger* (Kirshenblatt-Gimblett 1998:149), og det er tre forskjellige typer framvisninger som dette jeg ønsker å se nærmere på her.

De tre delundersøkelsene dreier seg om hvilke verdier som tillegges festningen ut fra et forvaltningssted, utstillingene i festningsmuseet og gjenoppføringer av fortidige hendelser knyttet opp mot festningen, nærmere bestemt festningsspillet og gjenoppføringen av slaget på Lier. Jeg ønsker å se på hva slags type historieforståelse eller *fortidsfortelling* som festningen blir knyttet sammen med, både hvordan anlegget blir forstått og hvordan det framstilles.

Tidligere forskning

Innenfor de tre delstudiene er tre ulike forskningsperspektiver relevante. Det er likevel viktig å nevne at jeg ikke har gjort de tre empiriske nedslagene isolert, men at jeg ser dem alle i en overordnet sammenheng som dreier seg om *kollektiv erindring* og minneproduksjon.

Forskningen på kollektiv erindring er et relativt nytt felt, og har sitt utspring hos sosiolog Maurice Halbwachs som lanserte begrepet. Han mente at erindring har et sterkt sosialt aspekt og er en prosess i kontinuerlig endring (Halbwachs 1992[1941]). Basert på dette vokste det fram forskning innenfor flere ulike forskningsdisipliner, og i mye av den nyere kulturhistoriske forskningen har Halbwachs' teorier vært en viktig inspirasjonskilde.

Forskning på kulturarvsproduksjon er en annen type minneproduksjonsstudier. Innenfor feltet er Barbara Kirshenblatt-Gimblett sentral. Hun har i boka *Destination Culture* (1998) tatt for seg produksjon av kulturarv eller *heritage*, det vil si hvordan kulturarv produseres og brukes. Kirshenblatt-Gimblett hevder at denne såkalte kulturarvsindustrien er med på å forvandle

objekter til utstillingsobjekter, og det er gjennom en prosess som dette at fortidsgjenstander får mening (Kirshenblatt-Gimblett 1998:150). Owe Ronström bygger videre på dette perspektivet. Han har studert hvordan den svenske byen Visby er blitt skapt som symbol og varemerke gjennom dens status som en del av UNESCOs verdensarvliste, og ser på hvordan det å definere noe inn i kulturarven kan brukes til ulike formål, for eksempel å skape mening i samtiden og erobre makt (Ronström 2007).

Når det gjelder kulturarvsproduksjon i forbindelse med forsvarskulturminner, har etnolog Anna-Maria Åström skrevet en artikkel om hvordan 1700-tallsfestningen Sveaborg kan forstås som både et tidsmonument og som en slags tidsmaskin. Hun diskuterer hvordan enkeltelementer i festningens fortid blir trukket fram og presentert på ulike måter, med henblikk på at en framstilling av en periode kan variere avhengig av tid og kontekst (Åström 2006:30ff). Folklorist Petja Aarnipuu har gjort noe av det samme i sin studie av Turku/Åbo slott i Finland. Han har tatt for seg hvordan slottet i dag fungerer som et monument over sin storhetstid i middelalderen og renessansen. Han mener at slottet må kunne anses som både anakronistisk og ”uautentisk” med sine rekonstruksjoner med trapper og dører som gjør det enklere for publikum å bevege seg rundt. Dette kan imidlertid si noe om hvilken hensikt som lå bak restaureringen og gjenoppbyggingen av slottet etter at deler av det ble bombet av russiske styrker i 1941. Målet var nemlig helt tydelig å gjøre slottet til et kulturminne som skulle være beregnet på besøkende (Aarnipuu 2008). Forskningen på kulturarvsproduksjon er relevant gjennom hele oppgaven, men kommer mest til syne i kapittel 4 hvor jeg tar for meg vernet og reguleringen av Kongsvinger festning.

Innenfor museumskunnskapen er det mest interessant å se på de studiene som innebærer å lese museumsutstillinger som tekster. Kulturhistoriker Arne Bugge Amundsen har skrevet en artikkel om dette i boka *Museer i fortid og nåtid* (2003). En slik tilnærmingstype innebærer et perspektiv der utstillingen forstås som en fortelling. Et eksempel på hvordan denne tilnærmingen kan fungere i praksis, er kulturhistoriker Anne Eriksens studie av Hjemmefrontmuseet i boka *Det var noe annet under krigen* (1995a). Der går hun gjennom museets utstilling og ser på hvordan det fortelles om 2. verdenskrig gjennom å studere fortellingsstruktur, motiver og virkemidler. I kapittel 5 hvor jeg ser på utstillingene i festningsmuseet, bruker jeg en tilnærming som dette og jobber med utstillingene som tekster.

Forskning på iscenesettelser eller *minneritualer* er et siste felt innenfor minneproduksjonsstudier som er relevante her. Etnolog Lotten Gustafsson tar i avhandlingen *Den förtrollade zonen* (2002) for seg ”Medeltidsveckan” som arrangeres på Gotland hvert år. Her ser hun på hvordan deltakerne bruker fortiden og forsøker å gjenskape den ved å trekke ut enkelte elementer. Hun hevder at det kan være et typisk trekk ved det moderne samfunnet at fortiden brukes til å skape mening og opplevelser i samtiden. Gustafsson ser på hvordan lek er blitt en voksenaktivitet, og hvordan den kan ha samme funksjon som minneritualer. Deltakerne søker altså det autentiske gjennom kroppsliggjøring. I kapittel 7 bruker jeg Gustafsson aktivt der jeg ser nærmere på to typer iscenesettelser av fortidige hendelser, nærmere bestemt festningsspillet og gjenoppføringen av slaget på Lier i 1808.

Kapittel 2:

Metode og materiale

Analysen min er tredelt, og bygger på tre ulike materialtyper. Til dette bruker jeg ulike metoder og analytiske verktøy, og jeg vil her diskutere nærmere hvordan jeg har gått fram i studiet. De mest sentrale metodene mine har vært deltagende observasjon på ulike arrangementer, nærlesing av tekst og nærlesing av museumsutstillingene i Kongsvinger festningsmuseum. I tillegg har intervjuer vært en mulighet å komplettere de andre kildene. Intervjuene har ikke fått en stor plass i oppgaven min, men jeg vil likevel diskutere intervju som metode fordi de har vært en viktig del av selve kunnskapsprosessen.

Jeg vil først i dette kapitlet ta for meg de skriftlige og materielle kildene, og beskrive innholdet i og bruken av disse. Deretter vil jeg ta for meg de egenproduserte kildene og diskutere disse, før jeg vil gjøre noen refleksjoner rundt etiske problemstillinger og selve tolkningsprosessen fra materialinnsamling til tekst.

Skriftlige og materielle kilder

I kapittel 4 har jeg brukt forskjellige typer skriftlige kilder. Mest relevant er ulike stortingsmeldinger, landsverneplanen for bygninger i Forsvarets eie, verneplanen for Kongsvinger festning, og reguleringsplanen for anlegget. Gjennomgående for hele oppgaven har jeg også benyttet meg av ulike aviser og da først og fremst *Glåmdalen*, da de fleste saker som dreier seg om festningen, blir omtalt her. Disse avisartiklene har likevel ikke vært av avgjørende betydning, men har fungert som supplement der jeg har trengt det.

Av materielle kilder benytter jeg meg av de ulike utstillingene i festningsmuseet i proviantbygningen. Disse ser jeg nærmere på i kapittel 5 hvor jeg studerer det jeg har valgt å kalle festningsmuseets fortellinger. Museet består i fire ulike utstillinger; en forsvarshistorisk utstilling, en utstilling med fokus på den lokale motstandsbevegelsen under 2. verdenskrig, en grenselosutstilling fra samme periode og en fotoutstilling fra 1905. Jeg vil her kort presentere innholdet i de ulike stortingsmeldingene og planene som festningen omfattes av. Deretter vil jeg diskutere det å bruke museumsutstillinger som kilde.

Aktuelle stortingsmeldinger

I forbindelse med arbeidet med oppgaven er det hovedsakelig tre stortingsmeldinger som har vært sentrale. Disse har vært viktige for å få et innblikk i hvordan det offentlige forholder seg til festningene i landet. De har ikke en stor plass i selve analysen, men de ligger til grunn for arbeidet med vernet og reguleringen av Kongsvinger festning, og det har derfor vært nødvendig å sette seg inn i innholdet i dem.

I stortingsmelding nr. 54 (1992-93), *Nasjonale festningsverk*, ble det som regnes som de nasjonale festningsverkene presentert, samtidig som det ble gjort rede for kulturaktivitetene som fantes på festningene. I tillegg ble det gjort en vurdering av hvilke muligheter som fantes for å øke kulturaktivitetene og gjøre festningene mer tilgjengelige for publikum. Bakgrunnen for denne stortingsmeldingen var en erkjennelse av at festningene i dag var mer å regne som nasjonale kulturminner enn forsvarsanlegg, og meldingen har vært grunnlaget for det videre arbeidet med både verneplaner og videre utvikling av festningene, deriblant Kongsvinger festning.

Stortingsmelding nr. 16 (2004-05) *Leve med kulturminner* skal være en handlingsplan for kulturminnepolitikken fram til 2020, og bygger på et syn på kulturarven som viktig kilde til kunnskap og opplevelse. Et av punktene her er at kulturhistoriske eiendommer i statlig eie som har mistet sin opprinnelige bruk, herunder festningene, bør tas i ny bruk. Denne stortingsmeldingen legger føringer for alt planarbeid innenfor kulturminnevernet, inkludert verneplanen for Kongsvinger festning som bygger på denne.

Forsvarets nedtrapping på festningene krevde en oppdatert plan etter *Nasjonale festningsverk*, og i april 2009 ble en ny stortingsmelding ved navn *Kultur å forsvare* lansert. Her skulle det gjøres en vurdering av hvordan kulturinstitusjonene i Forsvarets eie kunne "[...] utvikles videre og brukes som levende og fremtidsrettede kulturarenaer, samtidig som de ivaretar både nasjonens historie og Forsvarets behov og særegne tradisjoner" (St.meld. nr. 3 (2008-09):5). Her ble blant annet festningene omtalt, og det ble understreket at de skulle tilpasses og legges til rette for økt og ny bruk.

Planer for vern og regulering av festningen

Verneplanene og forslaget til reguleringsplan har vært interessante fordi de speiler forvalternes syn på hvorfor og hvordan Kongsvinger festning bør vernes og brukes, og

dermed hvilke historiske og kulturelle verdier som legges i anlegget. Det er først og fremst i den spesifikke verneplanen for festningen det er mulig å finne dette, og derfor er det den jeg har størst fokus på. Jeg har nærlest planen og sett på hvordan det argumenteres for vern. Jeg har også benyttet meg av enkelte av kriteriene for vern som listes opp i Riksantikvarens vernestrategi (2005). Det har dessuten vært interessant å se på enkelte retoriske virkemidler som finnes i planen og studere hvordan disse brukes for å skape en sterk argumentasjon for vern av festningsanlegget.

Det er to ulike verneplaner som omtales i oppgaven. Landsverneplanen for Forsvaret¹⁴ ble utgitt av Forsvarsbygg¹⁵ i 2000, etter ”Forsvarets kulturminneprosjekt”, et samarbeidsprosjekt mellom Forsvarsbygg, Riksantikvaren og Forsvarsmuseet. Prosjektet ble satt i gang i 1995 og ferdigstilt i 1998/99, med hovedmålet å gå gjennom alle eiendommene til Forsvaret, foreta et utvalg av verneverdige eiendommer og deretter utarbeide en nasjonal verneplan for disse eiendommene (Saltrød 2000:5). Landsverneplanen ble gitt ut i totalt tre bind hvorav to kataloger over utvalget som er gjort, og en artikkelsamling de har valgt å kalle *Forsvaret – Byggherre og samfunnsbygger*. Her finnes det artikler som på ulike måter berører Forsvarets eiendommer og vernet av dem. Jeg har ikke benyttet landsverneplanens katalog. Dette er fordi den kun var ment som et midlertidig verktøy fram til den mer spesifikke verneplanen var ferdig. I tillegg inneholdt den en del faktafeil i omtalen av Kongsvinger festning.

I kjølvannet av landsverneplanen skulle det utarbeides mer detaljerte verneplaner for hvert enkelt av de nasjonale festningsverkene, og i 2006 kom verneplanen for Kongsvinger festning. Denne ble utgitt av Nasjonale Festningsverk, og utarbeidet i samarbeid mellom arkitekt Poul J. Neubert, Arkivverket, Riksantikvaren og Riksarkivet. Kongsvinger festning har vært administrativt fredet siden slutten av 1920-tallet, det vil si at den ikke ble omfattet av ”Lov om bygningsfredning” som kom i 1920, fordi den var eid av staten. Det ble tatt som en forutsetning at staten skulle ta vare på egne bygninger uten fredning, og behandle dem som om de var fredet.

Før den spesifikke verneplanen ble gitt ut i 2006, har det derfor ikke eksistert noen verneplan. Denne skulle presentere samlet informasjon som tidligere var vanskelig tilgjengelig og

¹⁴ Vil senere bli henvist til kun som landsverneplanen.

¹⁵ Forsvarsbygg het Forsvarets bygningstjeneste fram til 2002, men jeg vil for enkelthetens skyld bruke dagens navn gjennom hele oppgaven. I litteraturlisten benytter jeg meg av det daværende navnet.

dermed fungere som hjelpemiddel for ulike forvaltningsorganer, brukerne av festningen og antikvariske myndigheter (NFV 2006:13). Verneplanen ble i 2008 godkjent av Riksantikvaren, og ble lagt til grunn for arbeidet med offisiell fredning som ble ferdigstilt i november 2009 (Glåmdalen 19.11.2009).

I februar 2009 ble et forslag til reguleringsplan for festningen ferdigstilt av Nasjonale Festningsverk og Spor Arkitekter. Denne skulle både legge til rette for videre vern av kulturminnene som finnes i området, samtidig som den skulle slå fast rammene for bruk og utvikling i fremtiden (NFV 2009a:2). Her gjøres det rede for hvilke verneverdier som tillegges Kongsvinger festning, og forslaget til utvikling på festningen blir beskrevet.

Museumsutstillinger som kilde

Når jeg i kapittel 5 har valgt å bruke utstillingene i Kongsvinger festningsmuseum som kilde, er det fordi disse er én måte å iscenesette festningen på. Jeg har sett på hvordan festningen fortelles inn i en større norsk historieberetning gjennom å presentere viktige hendelser i en av festningens bygninger.

Jeg har gått gjennom hver enkelt utstilling i museet og valgt å betrakte utstillingene som en form for fortellinger, og dermed lese dem som en type tekster. Museene er med på å skape og gjenskape en type fortellinger som innebærer påstander om hvilke fortidige hendelser som er viktige for nåtiden (Amundsen 2003:70). Ved å studere utstillingene i festningsmuseet som fortellinger har jeg kunnet stille spørsmål til hvordan fortellinger om fortiden blir framstilt som noe selvsagt. Jeg har sett på fortellingsstruktur, motiver og tatt for meg enkelte gjenstander som er plassert i utstillingene for å fortelle en historie. Dermed har jeg kunnet se på hvordan festningen blir fortalt inn i den store nasjonale historiefortellingen ved at bruddstykker av denne fortellingen trekkes inn i og plasseres i festningsmuseet.

Jeg har benyttet meg av fotografering i utstillingene, noe som har vært til god hjelp for hukommelsen. Det kan dessuten være nyttig å fotografere steder som i utgangspunktet kan fortone seg som kjente, og som det da er risiko for å se seg litt ”blind” på. Bildene kan da hjelpe for å se stedet med nye øyne (Gradén og Kaijser 1999:109), og dette gjelder spesielt i min analyse av museumsutstillingene. Fotograferingen skapte en mulighet for en mer inngående studie av utstillingene fordi jeg hadde anledning til å studere bildene nærmere i etterkant og oppdage detaljer jeg ikke hadde lagt merke til ellers.

Egenproduserte kilder

Deltagende observasjon

Av de arrangementene jeg har deltatt på, har jeg valgt å analysere to da disse i størst grad trakk fram fortidige hendelser som fant sted på festningen eller som på ulike måter blir knyttet til stedet. Disse kan si noe om hvordan deler av fortiden velges ut og iscenesettes, og da hvilke fortellinger Kongsvinger festning blir skrevet inn i. Jeg har deltatt som publikum på festningsspillet i 2008 og et arrangement samme år hvor slaget på Lier i 1808 ble gjenoppført med tilhørende historisk militærleir på festningen. Ved å studere disse arrangementene, er det mulig å si noe om hvilken praksis som utfolder seg på stedet (jf. Thagaard 1998:61). I min studie av hvordan Kongsvinger festning brukes, har observasjon hatt en viktig rolle spesielt når det gjelder kapittel 6 hvor jeg har tatt for meg gjenoppføringer av fortiden.

For mitt vedkommende har graden av deltagelse vært lav, fordi jeg har deltatt som publikum på forestillinger, og dermed ikke har brutt inn i feltet på nevneverdig måte (Öhlander 1999:74 og Thagaard 1998:66). Sosiolog Tove Thagaard understreker at en forskers nærvær kan ha innvirkning på situasjonen som skal undersøkes til tross for en lav grad av deltakelse (Thagaard 1998:65). Forskerens egen innvirkning på forskningsfeltet er en problemstilling det er viktig alltid å ha i bakhodet, men i situasjonene der jeg har vært til stede som observatør, har dette ingen betydning da jeg ble en del av et større publikum og dermed anonym.

En ulempe ved å bruke observasjon som metode i en studie er at forskeren kun kan si noe om det han eller hun eksplisitt observerer (Öhlander 1999:76). Dette gjør at det kan være en fordel å supplere med andre kilder. Når jeg har forsøkt å finne ut hvordan Kongsvinger festning brukes i dag og dermed hvordan enkelte elementer av fortiden velges ut og brukes i samtiden, kan det også være interessant å vite noe om hvordan handlingene blir forstått av ulike parter. Jeg har derfor brukt intervjuer, avisreportasjer og andre kilder for å få et mer helhetlig bilde av det empiriske området.

Jeg har benyttet meg av fotografering som et hjelpemiddel til observasjonen. Under arrangementer som gikk forholdsvis fort for seg var dette en metode som fungerte godt, da det var mulig å følge med på det som skjedde i større grad enn dersom jeg hadde notert under forestillingene. Da fikk jeg muligheten til å studere bildene nærmere etterpå. Jeg benyttet meg dessuten av bilder i ett av intervjuene jeg foretok. Dette fungerte som en måte å hjelpe

hukommelsen til informanten slik at han lettere kunne fortelle om arrangementet. I tillegg kunne jeg få svar på spørsmål angående uniformer og utstyr som jeg ønsket å vite mer om.

Fotografering kan likevel ha noen ulemper. Det er viktig å huske på at fotografering ikke er en avbildning av ”hele” virkeligheten, og at den som tar bilder hele tiden gjør et utvalg når det gjelder hva som skal avbildes. Dette gjør dermed at noen elementer *ikke* får den oppmerksomheten de kanskje burde ha hatt, i tillegg til at en fotograf ikke nødvendigvis får med seg alt som skjer rundt når det tas bilder. Etnologene Lizette Gradén og Lars Kaijser diskuterer hvordan folk kan oppføre seg annerledes når et kamera er til stede og kan dermed være et hinder for feltarbeidet (Gradén og Kaijser 1999:120). Det sistnevnte ser jeg likevel ikke som relevant for min studie, da jeg kun har benyttet meg av fotografering under arrangementer med et forholdsvis stort publikum, og hvor fotografering var utbredt.

Intervjuer

Jeg har gjort en del intervjuer, selv om disse i liten grad er synlige i oppgaven. Derimot har de fungert som supplement til de andre kildene jeg har forholdt meg til. Jeg har foretatt til sammen åtte intervjuer. Av disse er syv tatt opp ved hjelp av enten båndopptaker eller mp3-spiller, i tillegg til at jeg har tatt notater fra intervjuene. Det siste intervjuet har jeg kun notater fra. Utvalget av informanter er gjort fordi jeg ønsket å snakke med flest mulig ulike aktører som har noe med festningen å gjøre. Dette var for å få flere ulike synspunkter på hvordan festningen bør bevares og videreutvikles, og jeg fikk inntrykk av at synet på hvordan og hvorfor festningen bør tas vare på var sterkt varierende blant de ulike informantene. Informantene har også i varierende grad hatt å gjøre med de ulike empiriske områdene jeg har studert, eller de har hatt framtrekkende roller i byens kulturliv.

Jeg har to forskjellige typer informanter. Den første og største gruppen er offentlige personer, og som dermed svarte på mine spørsmål i kraft av sin stilling framfor som privatpersoner. Disse kan ha en tilknytning til Kongsvinger festning gjennom yrke. Dette gjelder festningskommandant Grethe Bergersen, tidligere kommandant og nå leder i Kongsvinger Festnings Venner Helge Thomassen og seksjonssjef i Plan og Utvikling i Nasjonale Festningsverk Leif Johnny Johannessen. Disse informantene har det vært ønskelig å intervjuer som representanter for ulike tilnærminger til festningen. Videre intervjuet jeg rådgiver for kultur og idrett i Kongsvinger kommune Alf Mathias Lilleengen som representant for et kommunalt ståsted og dermed interessant for å få et innblikk i hvilken betydning festningen

tillegges fra denne parten. Leder for Byen Vår Kongsvinger Uno Arnesen var jeg interessert i å snakke med fordi denne foreningen hadde stått bak flere arrangementer på festningen. Da intervjuet ble foretatt, drev de dessuten turistkontoret i Kongsvinger, noe som ga dem en viss kunnskap om turisme i byen og dermed også på festningen. Direktør for museene i Glåmdalen Kari Sommerseth Jacobsen hadde skrevet en artikkel om turisme i Kongsvinger i byboka for byen (2004), i tillegg til at hun sitter inne med mye kunnskap om Øvrebyen og festningen. Hun er dessuten etnolog, og jeg mente det ville være interessant å snakke med henne fordi hun i tillegg til å ha et nært forhold til festningen, også har mye av den samme faglige bakgrunnen som meg selv. Dermed kunne hun ha et faglig perspektiv på hvordan festningen burde vernes og utvikles.

Den andre gruppen inneholder kun to informanter, og var personer som hadde deltatt i reenactment-arrangementet på Lier og flere lignende arrangementer tidligere. Det var nødvendig for meg å snakke med noen som hadde deltatt i slike arrangementer fordi dette var noe veldig fremmed for meg. Jeg ønsket litt mer innsikt i miljøet som holder på med slike tilstelninger og hvorfor de driver med dette. Jeg kunne dessuten få opplysninger om uniformer og formasjoner som ble brukt, og hvor de ulike ”kompaniene” var fra.

Intervjuene ble foretatt forholdsvis tidlig i oppgaveprosessen, og ble gjennomført som følge av mitt ønske om å komme i kontakt med personer tilknyttet festningen. Dette var både for å få innblikk i hva slags forståelse ulike aktører hadde av festningen, men også fordi jeg ønsket å ha en noe mer menneskelig kontakt enn det observasjon og tekstanalyse kunne gi meg. Kulturhistoriker Line Esborg hevder at det er nødvendig å snakke sammen for å få en forståelse av andres virkelighet, og at alt ikke kan forstås kun ved observasjon (Esborg 2005:92). Det var det jeg hadde en forestilling om da jeg begynte med oppgaven min. Esborg skriver dessuten at formålet med et kvalitativt forskningsintervju er å få innsikt i informantenes tanker og hva slags motiver de har for å gjøre det de gjør (ibid.). I mitt tilfelle gjelder dette i varierende grad. Jeg har vært ute etter både enkelte faktaopplysninger jeg ikke har hatt mulighet til å finne andre steder, men også å få et inntrykk av hvilke forståelser av fortiden som preger de som arbeider på og rundt Kongsvinger festning.

Etiske refleksjoner

Konfliktfylte områder

Det er i hovedsak to problemstillinger knyttet til det etiske aspektet ved studiet mitt. Den første gjelder det å skulle studere konfliktfylte situasjoner. Etnolog Oscar Pripp har skrevet om hvordan en såkalt usynlig *tredje nærværende stemme* kan ha en innvirkning på informanten under et intervju. Den tredje stemmen gjør at han eller hun ofte svarer på spørsmål intervjueren ikke har stilt, som et ledd i et slags forsvar (Pripp 1999:43f). Dette kan for eksempel være meningsmotstandere i en bestemt sak (Esborg 2005:104), noe jeg fikk erfare under feltarbeidet mitt. Allerede tidlig i prosessen fikk jeg inntrykk av at en av informantene svarte på spørsmål jeg egentlig ikke stilte, og virket i forsvarsposisjon. På dette tidspunktet var jeg ikke klar over hvilke konflikter som forelå mellom de ulike partene på festningen. Jeg var derfor usikker på hva som egentlig lå bak denne personens utsagn. Senere fant jeg imidlertid ut at avmilitariseringen av festningene hadde skapt debatt, noe blant annet noen leserinnlegg i *Aftenposten* fra 2003 vitnet om. Her ble det diskutert mellom daværende direktør i Skifte Eiendom Sverre Tiltnes og oberst Carl O. Sundt Langlie hvilke konsekvenser det ville få at enkelte festninger ikke lenger skulle ha den samme rollen som tidligere, hvorav førstnevnte flere ganger understreket at festningene fortsatt skulle eies av Forsvaret (*Aftenposten* Morgen 27.5.2003, 23.6.2003 og 3.7.2003). Etter hvert i feltarbeidet mitt fikk jeg dessuten vite at det forelå en uenighet mellom enkelte av aktørene på festningen, som bunnet i utviklingsplanene for området. Enkelte av informantene var derfor ikke interessert i å snakke om de videre planene i det hele tatt, på grunn av en motvilje mot å skape unødvendig konflikt.

Det kan være ubehagelig å havne ”midt oppi” en konflikt når man driver med feltarbeid, og for meg var dette helt uventet. På den ene siden ønsket jeg å få så mye informasjon som mulig fra de ulike partene, men likevel kviet jeg meg for å spørre for mye fordi jeg ikke ville gi inntrykk av at jeg hadde et ønske om å gjøre denne konflikten enda verre.

Et dilemma som kan oppstå i forbindelse med slike konflikter, er hvordan man skal forsøke å forholde seg nøytral som forsker og utenforstående. Etnolog Maria Zackariasson understreker at til tross for at en forsker bør innta en nøytral rolle og unngå å kritisere informantens synspunkter, er det viktig at kulturvitenskapene tar opp konflikter og ikke kun begrenses til det hun kaller trivelighetsforskning. Det er nødvendig å ta stilling, samtidig som kvalitativ

forskning innebærer en nær tilknytning til individene det tas utgangspunkt i. Det er derfor viktig hele tiden å være klar over hvilken makt man har som forsker (Zackariasson 2005:157). Til dette vil jeg likevel understreke at det nok kan være mest hensiktsmessig å forsøke å forholde seg så nøytral som mulig under feltarbeidet, både for å unngå å komme i en ubehagelig situasjon, men også for lettere å se flere sider av en sak. Deretter kan en som forsker heller innta en mer kritisk holdning til sine empiriske funn i etterkant. Dette betyr selvsagt ikke at man ikke hele tiden skal være ærlig med sine hensikter i studiet, men det kan nok likevel være nødvendig å forholde seg så objektiv som mulig. Det er imidlertid aldri mulig å være nøytral verken som forsker eller som menneske, og man påvirkes alltid av egne verdsett og livssyn, noe Zackariasson også påpeker (2005:160).

Konfliktene rundt Kongsvinger festning har kommet fram i enkelte av intervjuene jeg har gjort. Jeg har imidlertid valgt ikke å legge vekt på disse konfliktene. Dette valget har jeg gjort fordi de ikke er synlige i iscenesettelsene av festningen, og derfor ikke relevante i oppgaven. Jeg har likevel valgt å omtale dem i dette kapitlet fordi de er en del av hele omstruktureringen av Forsvarets rolle i anlegget. Det kan i tillegg vise hvilke utfordringer man som forsker kan møte på i løpet av forskningsprosessen.

Spørsmål om anonymisering

Det andre temaet jeg vil diskutere med tanke på etiske problemstillinger i feltarbeidet, er anonymisering. Oscar Pripp skriver om hvordan forskeren alltid bør etterstrebe størst mulig konfidensialitet for informantene sine (Pripp 1999:46). I mitt tilfelle har de to forskjellige typene informanter ulik status, og det er kun den andre gruppen jeg har valgt å anonymisere. Den første og største gruppen intervjuet jeg som offentlige personer, og som dermed svarte på mine spørsmål i kraft av sin stilling. Disse har jeg valgt ikke å anonymisere, fordi det er i kraft av deres stilling de har vært interessante å intervju. Disse har imidlertid gitt skriftlig samtykke på at det er i orden ikke å anonymiseres. Som kulturhistoriker Knut Aukrust skriver, må offentlige personer regne med at det de gjør blir underlagt forskning (Aukrust 2005:234). Det er dessuten ikke kommet fram noen sensitive opplysninger i disse intervjuene.

Når det gjelder den andre gruppen som inneholder kun to informanter, er disse anonymisert. Disse er intervjuet som privatpersoner, og har vært interessante å snakke med på grunn av hobbyen sin. Slik jeg har brukt intervjuene har navn, alder og andre opplysninger vært overflødige. Til tross for at det ikke kom fram sensitive opplysninger under disse intervjuene

heller, er de likevel av privat karakter og det var dermed nødvendig å anonymisere disse informantene.

Fra materialinnsamling til tekst

Da jeg begynte studiet hadde jeg en innfallsvinkel som gjorde at jeg planla å ha større fokus på enkelte materialtyper enn det jeg nå har i det ferdige arbeidet. På samme måte har feltarbeidet gjort at jeg har fått en del nye perspektiver og dermed har endt opp med en oppgave som ser noe annerledes ut enn planlagt. Intervjuene har fått en mindre framtrædende rolle enn de var ment i begynnelsen, men de har likevel vært en viktig del av hele kunnskapsprosessen. Motsatt var museumsutstillingene ikke ment å bli tildelt en så stor del av analysen som de ble. Endringen av fokus i oppgaven kan vise hvordan innsamling av materiale kan være del av tolkningsprosessen og dermed bidra til å bestemme utvalg og analyseperspektiver.

Etnologene Billy Ehn og Barbro Klein hevder at den ferdige akademiske teksten er et resultat av at "[...] liv blir skrift genom att ting, handlingar och människor betraktas som något annat än "liv", nämligen tecken och symboler" (Ehn og Klein 1994:38). Dette er en form for tolkningsprosess, og når en skriver er det en måte å oversette mellom komplekser av tegn på ulike nivåer. Skrivningen *er* selve analyseprosessen, og er et bidrag til refleksjon hos forskeren (1994:38ff).

I alle de tre analysekapitlene har nærlesing vært en sentral metode, enten det har gjeldt skriftlige kilder, museumsutstillingene, de transkriberte intervjuene eller mine egne feltnotater jeg har sett nærmere på. Ethvert materiale som er laget for å beskrive, dokumentere eller problematisere noe som har skjedd i fortiden, har flere egenskaper enn å fungere beskrivende (Kaldal 2006[2003]:85). Det kan derfor være nyttig å stille andre spørsmål til teksten enn det som fra forfatterens side er intensjonen. Filosof Jacques Derrida lanserte begrepet *dekonstruksjon* om en type tekstanalyse som fokuserer på forholdet mellom en teksts betydning og dens funksjoner (Derrida 1970[1967]). Denne formen for lesning innebærer en undersøkelse av om teksten har andre funksjoner enn det som er eksplisitt formulert. Idéhistoriker Eivind Engebretsen hevder at dette er mulig fordi symboler og fortellinger som blir brukt er kulturelt ladet på forhånd, og en dekonstruktivistisk lesning vil derfor være ute etter å finne elementer i en tekst som undergraver denne tekstens uttalte meningsinnhold (Engebretsen 2007:18f). Jeg har vært interessert i å lete etter slike symboler og fortellinger i

materialet mitt, fordi disse kan si noe om hva slags fortolkninger av Kongsvinger festning som ligger i teksten.

Det er også mulig å bruke en form for nærlesing på museumsutstillinger. Jeg har forsøkt å se på hva disse utstillingene forteller og hvordan de kan sees i forhold til både hverandre og til en større, nasjonal historiefortelling. Dette er et viktig perspektiv innenfor museumskunnskapen, nemlig både å se på hva som fortelles og stilles ut, i tillegg til å se på forholdet mellom dette og hvilken mening eller betydning det kan ha. En museumsutstilling viser dermed til noe mer enn selve utstillingen, og det er nødvendig å se etter sammenhenger i både tid og rom (Amundsen og Brenna 2003:15).

En utstilling som er ment å være en dokumentasjon av fortidige forhold, kan også forstås som uttrykk for et perspektiv i tiden som rådde da den ble laget. På samme måte vil en tekst alltid kunne si noe mer enn kun det som står skrevet eksplisitt. Det er representasjonene som har vært interessante, fordi det er iscenesettelsene av festningen jeg har konsentrert meg om. Jeg har derfor ønsket å se på de forskjellige tekstene og museumsutstillingene uavhengig av forfatterne som står bak dem. Det interessante er ikke nødvendigvis å se på intensjonene til de som har laget verneplanene eller utstillingene, men å se på hva selve tekstene sier. Det er også interessant å sette de ulike kildene opp mot hverandre, fordi de viser ulike iscenesettelser av Kongsvinger festning. De kan dermed belyse problemstillingene på ulike måter.

Jeg har ved hjelp av det mangfoldige kildematerialet fått innblikk i hvilken betydning Kongsvinger festning har i lokal sammenheng, og hvordan elementer fra fortiden blir hentet fram og brukt i framstillingen av festningen. Den varierte bruken av anlegget kan til en viss grad speile både konkurrerende og utfyllende forståelser av hvilke deler av fortiden som er viktige å ta vare på og hvordan dette bør gjøres. Kongsvinger festning blir da et møtested eller skjæringspunkt for disse forskjellige synspunktene. Gjennom intervjuene har jeg fått et visst inntrykk av hvordan representanter for hver enkelt aktør ser på dette, mens jeg gjennom å studere museumsutstillingene, verneplaner og reguleringsplaner og de ulike arrangementene får et innblikk i hvordan de forskjellige forståelsene av Kongsvinger festning kommer til uttrykk i praksis. For å finne svar på spørsmålene jeg har stilt til materialet, har det vært nødvendig med en del teoretiske verktøy. I neste kapittel vil jeg diskutere nærmere de viktigste perspektivene jeg har hatt i de tre analysene.

Kapittel 3:

Begreper og teoretiske perspektiver

I studiet ønsker jeg å se på hvordan Kongsvinger festning blir iscenesatt ved at ulike fortellinger knyttes til anlegget. For å gjøre dette, vil jeg legge begrepet sosial minneproduksjon til grunn. Med utgangspunkt i det, vil jeg støtte meg på en del begreper og teoretiske perspektiver som jeg vil gjøre rede for før jeg tar dem i bruk i den senere analysen. Dette er forskning på *mytedannelse* og forholdet mellom det lokale og det nasjonale, som fører videre til teorier om *erindringssteder* og *stedliggjøring*. I tillegg vil forskning på minneritualer være relevant. Redegjørelsen av begrepene vil gi et innblikk i min innfallsvinkel til hvordan Kongsvinger festning iscenesettes.

Kollektiv erindring og den sosiale minneproduksjonen

Med begrepet *kollektiv erindring* mente Halbwachs at hukommelsen var et sosialt fenomen, og at en individuell erindring uten en sosial kontekst var en meningsløs abstraksjon. Med dette mente han at alt minne var knyttet til sosiale relasjoner. Dermed ville selv det som tilsynelatende kunne virke som et individuelt minne, bli plassert inn i sosiale rammer (Halbwachs 1992:38). Et individ husker gjennom å knytte minner til sosiale grupper det har eller har hatt et forhold til. Når hukommelsen likevel kan oppfattes som individuell er dette fordi hvert enkelt individ inngår i mange ulike gruppefellesskap som til sammen utgjør et erindringsregister hos individet (1992:52f).

Halbwachs har senere fått kritikk for ikke å ha kommet nærmere inn på hvordan de kollektive minnene kommuniseres og videreføres mellom for eksempel generasjoner. Historiker Anette Warring hevder at han ikke har noen teori om sosialisering, og at han lar være å ta hensyn til hvilke konflikter som kan oppstå når nye erfaringer skal tolkes inn i en aktuell sosial kontekst i forhold til en kontekst av ”gammel” kollektiv erindring. Dette gjør at Halbwachs’ teorier får et statisk preg, ifølge Warring (Warring 1996:215). Noen av hans perspektiver står likevel igjen som viktige innenfor nyere forskning, nemlig at erindring innehar et sterkt sosialt aspekt, og at erindringen er en prosess i kontinuerlig endring. Dette innebærer at et studium av erindring ikke ser på fortiden, men på prosesser og meningsdannelse i samtiden (Kverndokk 2007a:35).

Denne typen prosesser kan kalles den sosiale minneproduksjonen, et begrep en gruppe britiske historikere kalt Popular Memory Group bygde på da de på 1980-tallet la fram en modell for det de kalte *popular memory*. Her inkluderte de alle ulike måter å konstruere en fortidsforståelse på (Popular Memory Group 2006[1982]:44). I disse prosessene er den vitenskapelige historieskrivingen bare en del av alle de forskjellige historiekonstruksjonene, og den sosiale minneproduksjonen kan beskrives som ”et kor med flere stemmer” (Eriksen 1999:14). Her har også de private minnene, fortellingene og tradisjonene sin plass. Det er imidlertid til stede et visst hierarki slik at autoriserte forvaltere av historieskriving som det vitenskapelige historiefaget og historiske museer hele tiden har en korrigerende rolle. Det er her den såkalte ”sanneste kunnskapen” finnes, som Anne Eriksen litt ironisk påpeker (Eriksen 1995b:38). Et viktig kjennetegn ved minneproduksjonen i det moderne samfunn er nettopp eksistensen av den vitenskapelige historieskrivingen og den sosiale statusen faget har, det vil si at én type historieskriving har fått en dominerende plass. Den mer private og individuelle delen av den sosiale minneproduksjonen kan både utfylle den offentlige eller være i opposisjon til den. Den kommer imidlertid sjelden til uttrykk i mediene og den offentlige sfæren generelt, og har derfor ikke den samme innflytelsen i samfunnet (Eriksen 1995b:38f, Eriksen 1996:40 og Eriksen 1999:13f).

En modell som dette forutsetter et klart skille mellom begrepene *fortid*, *historie* og *historiefaget*. Anne Eriksen definerer fortiden som ”forgangen tid”, en tapt størrelse som kun er tilgjengelig gjennom erindring, fortellinger og fortolkninger. Det hun kaller ”historien” blir da disse fortolkningene og fortellingene om fortiden, og historiefaget institusjonen der historikere produserer fortellinger og fortolkninger av fortiden, men dominert av bestemte teorier og vitenskapelige retningslinjer (Eriksen 1999:13).

Fortiden blir å anse som en formidler av et budskap til nåtiden, og dette budskapet og tolkningene av det kan variere med tiden. Den vitenskapelige historieskrivingen er kun én type fortidsrepresentasjon, mens andre typer representasjoner som gjerne kalles ”minne” er en annen. De historiske sagnene kan her brukes som et illustrerende eksempel som forteller mer om det miljøet og den perioden det fortelles i enn om faktiske fortidige hendelser, fordi de må anses som tolkninger (Eriksen og Selberg 2006:235ff). De kan derfor forstås som uttrykk for kollektiv erindring ved at de forteller om historiske personer eller hendelser, men uten å fortelle om det samme som står i historiebøkene. Dette blir da én type fortidsrepresentasjon eller fortolkning av fortiden, mens historiefaget blir en annen. Den vitenskapelige

historieskrivingen er også et kulturprodukt som har oppstått i en bestemt kulturell kontekst, men den fungerer korrigerende i forhold til den allmenne bevissthet (Eriksen 1999:13). I studiet av Kongsvinger festning er det interessant å se på hvorvidt det foreligger et samspill mellom disse ulike fortidsrepresentasjonene.

Det er viktig å være klar over at de ulike formene for historieproduksjon bygger på forskjellige premisser samtidig som de også har flere felles grunnleggende trekk. Som fellesstrekk kan nevnes referansen til fortiden og kravet om at noe skal være autentisk. Autentisitetsbegrepet kan ha ulike betydninger, noe jeg vil komme tilbake til i en nærmere diskusjon av begrepet senere i kapitlet. Måten det refereres til fortiden på er imidlertid variert, og der historiefaget bruker vitenskapelige metoder, kan for eksempel følelsen av å ”oppleve” fortiden være viktig i historiebasert turisme (Eriksen 1999:15).

I studiet av hvordan Kongsvinger festning blir iscenesatt er både kollektiv erindring og den sosiale minneproduksjonen viktige begreper. Fokus vil ikke ligge på hvor historisk korrekte de ulike uttrykkene på festningen er, men heller på framstillingene av festningen som uttrykk for prosesser i nåtiden, og hvordan fortiden brukes til bestemte formål i samtiden. Den sosiale minneproduksjonen er interessant som verktøy fordi det på festningen kan finnes et samspill mellom ulike fortidsrepresentasjoner og produsenter, som da kan betraktes som de ulike ”stemmene” i ”koret” jeg omtalte tidligere.

Det lokale og det nasjonale: Myteteori

Med moderniteten vokste ikke bare den vitenskapelige historieskrivingen fram, men også tanken om nasjonen eller et folkefelleskap. Eriksen beskriver hvordan disse to komponentene ofte har hatt et samspill gjennom at historiefaget har vært viktig for å skrive historien som skulle påvise kontinuiteten i nasjonens levetid. Dette gjelder også i Norge, og i den nasjonsbyggende historieskrivingen er det lagt vekt på hvilken betydning det som har hendt i Norge har hatt for nasjonen. Mye av historieskrivingen i Norge er bygget opp på tanken om at det ”norske Folk” tilsynelatende har vært og er norske uavhengig av hvem som styrer landet, som hos Peter Andreas Munch. Han understreket at det var folkets historie han skrev, og ikke landets eller kongenes (Munch 1852, i Eriksen 1999:43ff). Dette bygger på en tanke om at det er folkets historie som er den egentlige historien, og at nåtidens nordmenn får et slags eieforhold til fortidige hendelser fordi det dreier seg om tidligere tiders nordmenn. Nasjonen består av ett folk med felles erfaringer gjennom tidene, dermed har den både et biologisk og et

historisk grunnlag. At nasjonsbegrepet også kan knyttes til ett bestemt landskap, gjør at nasjonen blir naturligjort, og dermed en udiskutabel størrelse (Eriksen 1999:45ff).

”Langsomt ble landet vårt eget” heter det både i diktet ”17. mai 1940” av Nordahl Grieg og som tittel på en forelesningsrekke gjort av historiker Sverre Steen på slutten av 1960-tallet. Dette er en forståelse av fortiden som går igjen i mye historieskriving. Denne verselinjen gir et inntrykk av at det hele tiden har vært meningen at Norge skulle være et selvstendig land, altså har ”[h]istorien [...] gjort Norge mer og mer norsk”, som Anne Eriksen skriver (1999:51). I forlengelsen av dette, kan det jeg har valgt å kalle ”den norske frihetsfortellingen” introduseres. Dette bygger på Line Esborgs studie av retorikken i den norske EU-motstanden, og hvilke steder i det kulturelle landskap motstandsargumentasjonen hentes fra (2002). Her argumenterer hun for at et sentralt tema i norsk kollektivtradisjon er motstandsversjonen av norsk historie, eller ”folkets kamp mot overmakta” (Esborg 2002:244). Dette innebærer en tanke om at ”det norske folket” er blitt motstandsdyktige gjennom landskapet, samtidig som hendelser i fortiden, da landet ble satt på prøve, viser hvordan nordmennene er blitt sterke og frihetselskende (2002:251). Det er dette frihetsperspektivet jeg har fokus på i min studie. Jeg ønsker å se på hvordan Kongsvinger festning blir plassert inn i en slik frihetsfortelling.

Ifølge historiker Peter Aronsson finnes det fire ulike historiekulturelle *grunntroper*. En trope vil i retorikken si en uttrykksmåte som bryter med den vanlige måten å si noe på, eller at det som sies ikke skal forstås bokstavelig, men gjennom en form for fortellerfigur det settes inn i (Aronsson 2009[2004]:78 og Kjeldsen 2006:196). De historiekulturelle grunntropene kan også kalles historiebevissthet. To av disse tropene innebærer en tanke om forandring. Men der den ene dreier seg om hvordan vi befinner oss i det samme ”historiske rom” hele tiden, og at fortiden dermed ikke er noe annerledes enn nåtiden eller framtiden, handler den andre tropen om det motsatte, nemlig at det er en sterk forskjell mellom nåtid og fortid. Videre er det Aronsson kaller tropen om ”gullalderen”, som går ut på at tidene forandrer seg fra det bedre til det verre. Den siste, forestillingen om framskrittet, ser for seg at det har gått fra mørket og mot lyset (Aronsson 2009:79ff). De to siste kan, til tross for at de er motsetninger, ofte være nærværende i samme historiefortelling, og det er disse to som er mest relevante i mitt studium.

”Langsomt ble landet vårt eget” spiller en slik historiekulturell trope som innebærer en forestilling om framskrittet, og kan regnes som en oppsummering av mye norsk historieskriving. En kollektiv, nasjonal erindring er viktig i oppbyggingen av en nasjonalkultur, og tanken om at Norge hele tiden var ment å være fritt, er en viktig del av denne erindringen. Den nasjonale erindringen bygger på ideen om at nasjonen er gammel og en slags naturgitt enhet, og en kontinuitet fra fortiden og fram til dagens nasjon blir gjerne fremhevet (Eriksen og Selberg 2006:247). Dette nasjonale minnet kan også anses som en myte som holdes ved like gjennom ulike ritualer, symboler og fortellinger. Det kan dessuten overføres til lokalmiljøer hvor det ofte kan finnes et behov for å bygge opp en lokal historie som både avspeiler det særegne, men som også plasserer stedet inn i en større, nasjonal kontekst. Lokalsamfunnet blir både en del av den store, nasjonale fortellingen og et ankerfeste for enkeltindividet, eller et mellomledd mellom nasjon og individ (Eriksen 2002:213).

På samme tid som moderniteten anser fortiden som noe fremmed og annerledes, innebærer den også en forståelse av at det er i fortiden det er mulig å finne forklaringene på forhold i samtiden. Den blir ”[...] verneverdig og utilgjengelig på samme tid” (Eriksen 1999:22). Dette dobbelte forholdet til fortiden gjør at den *mytologiseres*. Litteraturviteren og filosofen Roland Barthes definerer mytebegrepet som en ”ytring”, som kommunikasjon og budskap. Det er altså ikke innholdet som skaper en myte, men hvordan mytens budskap kommuniseres og hva slags meningsnivå som oppstår gjennom denne kommunikasjonen. Mytologiseringsprosessen innebærer at bestemte fortolkninger av historiske begivenheter som skyldes kulturelle og sosiale forhold blir naturliggjort og dermed omdannet til noe udiskutabelt. Sagt med et semiotisk språk blir tegnet og fortolkningen av tegnet det samme, og det skapes et inntrykk av at tingene betyr noe ”i seg selv” (Barthes 2002[1957]):283f og Eriksen 1995a:16f). Ifølge Barthes henter myten en historisk virkelighet fra verden, mens den gir et bilde av denne virkeligheten som ”natur” tilbake (Barthes 2002:332).

Erindringssted

En annen betydning av myter kan være at de er fortellinger som handler om fortidige hendelser og har som mål å skape mening i samtiden. Myter blir da en form for fortellinger hvor innholdet peker ut over seg selv. Ulike forhold i samtiden blir forklart med hendelser i fortiden, noe som medfører en idé om at disse hendelsene betyr noe i seg selv (Selberg 2002b:90 og Eriksen 1995a:16f). Slike hendelser kan betraktes som *mytologiserte punkter*. I forbindelse med min studie av bruken av Kongsvinger festning er det spesielt tre punkter i

Norges historie som er relevante. Disse er Grunnlovens ferdigstillelse i 1814, unionsoppløsningen i 1905 og 2. verdenskrig fra 1940 til 1945. Jeg har sett på hvordan festningen plasseres inn i fortellinger om disse hendelsene.

Historikeren Pierre Nora har redigert verket *Les lieux des memoires* (1989) der ulike historikere undersøkte på hva slags *steder* franskmennenes kollektive, nasjonale erindring kom til uttrykk. Stedsbegrepet omfatter her både det konkrete stedet og det mer symbolske. Nora hevder at det er et typisk trekk ved det moderne samfunnet at spesielle steder knyttes til fortiden, fordi når hendelser i fortiden og miljøet de fant sted i ikke lenger finnes, må vi skape egne steder som kan forbindes med fortiden. Det som minnes er likevel kun øyeblikk av fortiden som er revet løs fra sin sammenheng, og som ofte minnes av individer som ikke har mulighet til å huske episodene som er blitt knyttet til minnestedene (Nora 1989).

Minnesteder kan i denne sammenhengen ha tre betydninger; den materielle, den symbolske og den funksjonelle, og de skapes ifølge Nora i et spill mellom minne og historie. Det må finnes en vilje til å minnes for at minnestedene skal skapes og bli opprettholdt (Nora 1989:18f). Den materielle dimensjonen av minnestedet vil si det fysiske stedet hvor erindringen er innskrevet i tid og rom, mens den symbolske dimensjonen, vil si at erindringen er et minne om det fortidige. Det funksjonelle aspektet er for eksempel et testamente eller en manual. Disse tre aspektene sameksisterer alltid, for eksempel vil Kongsvinger festning som materielt sted, først få karakter av et erindringssted når det tillegges en symbolsk betydning (Warring 1996:225). Det er likevel først og fremst den symbolske betydningen av begrepet som er relevant i denne sammenhengen. Jeg velger å kalle dette *erindringssted*. Dette begrepet kan sammenlignes med det retoriske begrepet *topos*, og blir av retorikkforsker Jens Kjeldsen definert som et slags felles ”sted” som må benyttes for at det som det argumenteres for skal virke overbevisende på en mottaker. Det finnes flere ulike typer *topoi*, men jeg vil her fokusere på de innholdsmessige *topoi*, eller *loci communes*, og her er de historiske og kulturelle *loci communes* de mest relevante. Dette er temaer eller motiver som dominerer ulike kulturer eller forskjellige historiske perioder (Kjeldsen 2006:151ff). De tre årstallene 1814, 1905 og 1945 kan regnes som slike retoriske steder i norsk etterkrigstid. I forlengelsen av dette er det Line Esborg kaller den norske motmakttradisjonen også en del av et mytisk norsk landskap. Denne tradisjonen dreier seg om at det norske folket har en vilje og evne til å stå imot alle fremmede makter som vil styre landet (Esborg 2002). Satt inn i denne sammenhengen blir årene 1814, 1905 og 1945 viktige symboler på denne motmakttradisjonen, som dessuten skaper en

fortelling om Norge som gikk fra å være ufritt til uavhengig gjennom en hard og langvarig kamp (ibid.). Altså: ”Langsomt ble landet vårt eget.”

Stedliggjøring

Transformeringen fra historie til minner kan sies å skje i en vekselvirkning mellom erfaring, opplevelse og sanseinntrykk, skriver Anne Eriksen. I denne prosessen er stedliggjøring en sentral strategi (1999:92). Våre kunnskaper om et steds fortid avgjør hvordan vi identifiserer stedet (Ågotnes 2007:46). Stedets betydning kan dermed forvandles og styres, men også styre folks oppfatning av stedet. Det mest effektive virkemidlet er å gjenskape fortidige hendelser på de stedene begivenhetene har foregått, fordi ”[e]t sted får mening gjennom de fortellinger, talemåter, utopier og visjoner som kan relatere det til fortid og kulturarv” (Selberg 2002a:21). Fortidige hendelser har skjedd i en tapt tid, og tidsperspektivet er lite håndgripelig. Men med én gang disse hendelsene knyttes sammen med et konkret sted, virker de mer tilgjengelige, og avstanden til fortiden synes å forsvinne. Gjennom eget fysisk nærvær på det aktuelle stedet får fortiden en mer konkret karakter, og hos publikum skapes det da en følelse av å sanse fortiden uten at det er nødvendig å sette seg inn i årstall eller historieskrivingens vitenskapelige teorier.

At fortidige hendelser knyttes sammen med et bestemt sted bringer med seg en forenkling av fortiden samtidig som den styrker opplevelsesaspektet. Dette gjør at fortiden forvandles til minner. En besøkende på stedet kan dermed få følelsen av å ”huske” ting han eller hun aldri selv har opplevd. Tiden, som vanligvis er et abstrakt fenomen som er vanskelig å forstå, og den utilgjengelige fortiden forenkles ved å knyttes til et sted. Dette gjør det lettere for en besøkende å fatte (Eriksen 1999:49 og 92ff). Denne følelsen av å huske fortiden oppstår når ”den egne, fysiske erfaringen av stedet knytter an til den kunnskaps- eller minnetradisjonen som allerede er lagt inn i det” (1999:94). En besøkende på et sted der fortidige begivenheter en gang har utspilt seg, kan få følelsen av selv å sanse fortiden fordi den tilgjengeliggjøres og slutter å være ”forgangen tid” gjennom stedliggjøringen. Eriksen kaller dette en intellektuell forenkling og en følelsesmessig forsterkning, og det er nettopp følelsen av å være til stede på samme sted som ”det skjedde” tidligere, som er sentral. Å være besøkende på et slikt sted, fører til en subjektivering av fortiden, altså vil fortidige hendelser fremstå som minner, og blir slik en del av den sosiale minneproduksjonen (Selberg 2002a:10 og Eriksen 1999:92f).

Hendelser som foregår på steder som allerede regnes som nasjonalt betydningsfulle, får større betydning av den grunn. På samme måte vil landskapets nasjonale betydning først realiseres

når hendelser som er blitt en del av en større nasjonal historiefortelling utspiller seg der. Det er spesielt hendelser som henter sitt meningsinnhold i et felles, nasjonalt erindringssted som realiserer landskapets potensial til å gå fra å være et sted til å bli et *rom* med en ny betydningshorisont. Rommet er ikke en fysisk størrelse som stedet, men fungerer som en sosial og relasjonell konstruksjon (Eriksen 1999:51).

Antropolog Christopher Tilley forstår stedet (*place*) som det geografiske, fysiske stedet, mens rommet (*space*) da blir en mer abstrakt konstruksjon som skapes av sosiale relasjoner, naturlige og kulturelle objekter. Rommet kan ikke eksistere uten stedet, og sistnevnte har kun en funksjon gjennom bruk og aktualisering av stedet (Tilley 1994:14ff). Enkelte forskere bruker disse begrepene motsatt. Folklorist Torunn Selberg beskriver ”sted” som noe foranderlig som stadig får ny mening avhengig av hvordan mennesker oppfatter det. ”Noe blir et *sted* først når individer forbinder erfaringer og fortellinger med det, har et forhold til stedet, og tillegger det mening, når det *oppleves*.” (Selberg 2007:13, kursiv i originalen). Jeg velger å forholde meg til Tilleys bruk av begrepene.

Forholdet mellom sted og rom kan sammenlignes med det Aarnipuu kaller *narrativt rom* i sin studie av Turku/Åbo slott i Finland. Her knytter han ”rom”-begrepet slik jeg har diskutert det her, sammen med ulike narrative aspekter som blir framstilt på og gjennom slottet. Dette forstår han da som et narrativt rom hvor tid, sted og hendelser blir knyttet sammen (Aarnipuu 2008:245).

Selberg hevder i sitt studium av festivaler på Selja og Finnskogen at disse stedenes fortid uttrykkes og ritualiseres gjennom festivalene. Hun viser til at det siden 1970-tallet har foregått det hun kaller en ”festivalisering” i den vestlige verden, og at mange av disse festivalene er tematiseringer av steder ”[...] både gjennom fortidens hendelser og personer, men og gjennom myter og diktning” (Selberg 2006:117). Dette blir en form for *stedliggjøring* gjennom ritualer og iscenesettelser, som i forlengelsen av stedliggjøringen er en effektiv måte å omgjøre fortidige hendelser til minne og føre disse minnene videre (Eriksen 1999:97).

I dette studiet ser jeg på hvordan Kongsvinger festning iscenesettes ved at viktige hendelser i regional, nasjonal og europeisk kontekst blir knyttet til festningen. Dette forstår jeg som en form for stedliggjøring. Jeg vil bruke disse begrepene i alle de tre delstudiene og se på hvordan festningen knyttes til en større historiefortelling på ulike måter.

Minneritualer og gjenoppføringer

I forlengelsen av stedliggjøringen har minneritualer og gjenoppføringer av fortidige hendelser en sentral plass i den sosiale minneproduksjonen. Ritualer kan forstås som "[...] bestemte former for stilisert handling som skaper sin egen form for virkelighet og sine egne betydninger", og et minneritual refererer da til noe som har hendt i fortiden (Eriksen 1999:97 og Eriksen og Selberg 2006:251). Akkurat hvor nøyaktig og historisk korrekt denne referansen må være er relativt, noe jeg viser senere i oppgaven spesielt i analysen av festningsspillet, men det er heller ikke poenget med gjenoppføringen. Den viktigste funksjonen til minneritualet, er at det dannes en ramme der bestemte symbolske betydninger kan få utfolde seg (2006:252).

Denne typen ritualer legger til rette for en delaktighet som gjør at deltakerne også tar del i den sosiale minneproduksjonen, og dermed er med på å videreføre mytenes budskap. Ritualene kan sies å ha tre ulike funksjoner som er relevante i denne sammenhengen. De er med på å gjøre mytene levende og har en viktig rolle i bevaringen og overføringen av den kollektive erindringen. De kan også gjøre at stedet der de utføres blir fylt med mening og blir mer betydningsfullt enn andre steder (Amundsen 2006:15ff og Connerton 2007[1989]). Til sist er kroppsliggjøringen et viktig aspekt i utføringen av ritualet, og Connerton har i sin studie av ritualene kommet fram til at minneriter er både ekspressive og performative. Dette gjør at de er med på å kroppsliggjøre de fortellingene som ritualiseres. Det skapes dermed en relasjon mellom deltagerne i ritualet og innholdet som blir iscenesatt (Connerton 2007:54ff). Ritualene blir en måte å framstille versjoner av fortiden på i ord og bilder og på den måten ta vare på deler av fortiden. Samtidig er det mulig å ta vare på og formidle fortiden videre gjennom kroppslige øvelser. Connerton hevder at denne kroppsliggjøringen har en slags mnemotisk effekt, det vil si at det hjelper hukommelsen å "huske" fortiden fordi den gjennom minneritualet forankrer seg i kroppen (2007:72 og 102).

Leker og spill kan fungere på samme måte som ritualer, fordi de innebærer at deltagerne tar på seg ulike roller mens de handler etter bestemte regler, avgrenset av tid og sted (Arvidsson 1999:165). Leken innebærer altså en kroppsliggjøring. I sin studie av "Medeltidsveckan" hevder Lotten Gustafsson at deltagerne skaper "[...] alternativa verkligheter, där de på lek träder in och prövar olika roller och upplevelser" (Gustafsson 2002:16). Hun ønsker å finne ut hvordan og hvorfor deltagerne i arrangementet danner ulike tider, rom og identiteter gjennom

lek og iscenesettelser, og er opptatt av hvorfor mennesker ønsker å iscenesette fortiden. Under arrangementet oppstår det hun kaller en ikke-hverdag hvor den ellers gjeldende sosiale virkeligheten kan eksperimenteres med og settes på spill. Hun viser til hvordan deltagerne forvandler ulike steder til å iscenesette alternative virkeligheter i løpet av uken arrangementet varer, og disse stedene blir befolket av mennesker som inntar historiske roller (Gustafsson 2002:19, 24 og 30).

Connerton mener at de viktigste verdigrunnlagene i enhver samfunnsgruppe blir beskyttet av minneriter. Gustafsson hevder at dette også kan gjelde leken, fordi den kan fungere som en frisone for det tabubelagte og kontroversielle. Hun er imidlertid kritisk til automatisk å tolke noe frigjørende eller radikalt inn i leken, da hun mener at også mer etablerte og konservative holdninger og verdier kan bli spilt ut i leken på samme måte som Connerton hevder at gjøres i minneritene (Gustafsson 2002:28 og Connerton 2007:102).

Minneritene som begrep er relevant i kapittel 6 der jeg ser nærmere på gjenoppføringer av Kongsvinger festnings historie. Gustafssons utgangspunkt i lek- og ritualteori vil bli benyttet i analysen av gjenoppføringen av slaget på Lier i 1808 med tilhørende militærleir på Kongsvinger festning, men også når det gjelder festningsspillet. Her brukte deltagerne en form for lek i iscenesettelsen av historiske hendelser, slik at det som skjedde i fullt alvor i krigstid, ble gjentatt som underholdning to hundre år etter.

I hoveddelen skal de ulike teoriene om kollektiv erindring og sosial minneproduksjon brukes til å diskutere hvordan Kongsvinger festning brukes i dag. Den typen bruk jeg skal se på, er del av en kulturarvsproduksjon, der festningen blir definert på nytt i forhold til da den var i militær bruk. Dette kan dermed gi innsikt i minneproduksjon generelt og mer spesifikt hvordan kulturminner skapes gjennom iscenesettelser.

Kapittel 4:

”Et suverent vern mot en fiende fra øst”:

Festningen fra et forvaltningsståsted

”Festningsverkene er noen av våre flotteste og viktigste kulturminner, og forteller mye om Norges historie. Dette er kultur som er verdt å forsvare.”

Daværende forsvarsminister
Anne-Grete Strøm-Erichsen
i en pressemelding i 2008.

Uttalelsen ovenfor kom i forbindelse med lanseringen av en tilstandsrapport for de nasjonale festningsverkene¹⁶. Det er en typisk uttalelse i forbindelse med vern av festningene i den forstand at Strøm-Erichsen benytter seg av begreper som ”kulturminner” og ”Norges historie” som legitimeringsgrunnlag for å ta vare på festningene. I dette kapitlet vil jeg se nærmere på hvordan vernet av Kongsvinger festning legitimeres. Tittelen på kapitlet er hentet fra verneplanen for Kongsvinger festning. Jeg vil i det følgende se nærmere på hvilke argumenter for vern som trekkes fram fra et forvaltningsståsted. Hva anses som viktig å verne? Hvorfor blir det ansett som viktig? Hvordan blir vernet av de forskjellige bygningene på festningen legitimert? Hvilke narrative sammenhenger skrives festningen inn i som anlegg og bygningsmasse?

Det vil også være interessant å se på hvordan påstandene i verneplanen og reguleringsplanen blir autorisert. Dette kan nemlig gi et innblikk i hvilke sammenhenger Kongsvinger festning blir trukket inn i. Anne Eriksen hevder i *Topografenes verden: Fornminner og fortidsforståelse* (2007) at 1700-tallets topografer¹⁷ gjerne refererte til autoritative kilder som ble allment akseptert som sanne. For eksempel ble Bibelen og Heimskringla mye brukt, men også mennesker som ble ansett som hederlige og ærbare ble ukritisk henvist til (Eriksen 2007:171ff).

¹⁶ www.regjeringen.no/nb/dep/fd/presSESenter/pressemeldinger/2008/

¹⁷ Topografene i Norge var stort sett lokale embetsmenn som nedtegnet detaljerte stedsbeskrivelser både når det gjaldt det kulturelle og det naturlige landskapet (Eriksen 2007:10).

Verdensbildet har endret seg mye siden dette, men likevel ønsker fortsatt en forfatter av en tekst å gi teksten troverdighet. Det gjøres ofte gjennom å vise til autoriteter. At et argument framstilles med autoritet, gjør det mer overbevisende. Filosof Mikhail Bakhtin hevdet at det autoritative argumentet krever en anerkjennelse hos mottakeren. Fordi det har autoritet, vil en mottaker ta det til seg som sitt eget uavhengig av argumentets innholdsmessige overbevisningskraft: ”The authoritative word is located in a distanced zone, organically connected with a past that is felt to be hierarchically higher. [...] Its authority was already *acknowledged* in the past” (Bakhtin 1981:342, kursiv i originalen). Gjennom å henvise til et argument som allerede er anerkjent, får det som skal argumenteres for også autoritet.

En annen måte å skape autoritet på, er gjennom en form for tilhørighet til fortiden. Et argument kan få autoritet gjennom henvisning til det fortidige, og Anne Eriksen skriver at å henvise til fortiden ofte fungerer som gangbar argumentasjon uten at det trengs noen ytterligere begrunnelse (Eriksen 1999:9). Folklorist Richard Bauman hevder at et budskap kan oppnå mer troverdighet dersom det gir inntrykk av at det har røtter i fortiden, eller ”[...] the active construction of connections that link the present with a meaningful past” (Bauman 1992:136). Jeg ønsker å bruke de ulike autoriseringsnivåene i analysen, noe jeg vil gjøre ved å se nærmere på hvordan det i verneplanen og reguleringsplanen argumenteres for vern gjennom henvisninger til hvilken rolle festningen hadde i fortiden.

For å finne svar på problemstillingene, vil jeg foreta en nærlesing av verneplanen for Kongsvinger festning, i tillegg til at jeg vil se på reguleringsplanen for området. Jeg ønsker å se på hvordan de begrunner vernet og hvordan festningen bør brukes videre. Festningen er i en omstillingsfase, og det er interessant å se på hvordan det i denne fasen argumenteres i planene for vern og regulering. De ulike planene og vernet i praksis kan si noe om hvilken betydning anlegget blir tillagt fra et forvaltningsståsted. Jeg har derfor også sett på hvordan lovverk og reguleringer omgjøres til praksis, og hvilke spenninger som da kan oppstå mellom vern og praksis.

Verneklasser og vernekriterier

Det opereres med to verneklasser for bygg og anlegg i verneplanen for Kongsvinger festning. Verneklasse 1 omfatter de inventarene som regnes som fredningsverdige og som vil bli fredet etter kulturminneloven. Dette er anlegg som i nevnte lov beskrives som ”spor etter menneskelig virksomhet i vårt fysiske miljø, herunder lokaliteter det knytter seg historiske

hendelser” til (Kulturminneloven). Denne typen bygninger anses å ha en ”meget høy verneverdi” og fredningen her vil vanligvis omfatte både eksteriør og interiør. For bygninger innenfor denne verneklassen skal Riksantikvaren godkjenne alle endringer og tiltak utover det vanlige vedlikeholdet. I verneklasse 2 plasseres inventarer som blir regulert til spesialområde med formål bevaring etter plan- og bygningsloven, det vil si det som omfattes av kommunal reguleringsplan. Her er det Forsvarsbygg som skal godkjenne eventuelle endringer og tiltak. I disse tilfellene er det vanligvis kun eksteriør som vernes (NFV 2006:29 og 111). På festningen går de aller fleste bygninger og anlegg inn i verneklasse 1 ifølge verneplanen, med unntak av Gyldenborg, garasje-depotet og flagghuset under flaggstangen. Disse er alle av nyere dato og plasseres i verneklasse 2. I tillegg til de to verneklassene blir det i verneplanen operert med begrepet ”militærhistorisk landskap”, som blir forklart som for eksempel skyttegraver, skanser eller feltkanonstillinger. Kombinert med et rikt biologisk mangfold blir dette ansett som ”[...] en viktig kilde til kunnskap om og opplevelse av de historiske anleggene” (NFV 2006:112). Dette tilsvarer i verneplanen de områder som er i Forsvarets eie.

Verneklassene fungerer som klassifisering av inventaret på festningen. I tillegg blir en del vernekriterier hentet fra Riksantikvarens vernestrategi (2005) benyttet som argumenter for hva som skal vernes. Jeg har valgt å se på argumentasjonen i verneplanen ved å knytte dem til fire av disse kriteriene. Disse er 1. sjeldenhet og representativitet, 2. sammenheng og miljø, 3. autentisitet og 4. identitets- og symbolverdi. I vernestrategien foreligger det flere kriterier, men jeg har valgt disse fire først og fremst fordi de er de mest synlige i verneplanen for Kongsvinger festning. I tillegg er de til hjelp i letingen etter hva slags oppfatninger av festningen som ligger til grunn for planen. Det bør understrekes at den verdien et kulturminne gis, ikke trenger å ha noen sammenheng med hvilken betydning det hadde i den tiden det ble bygget. Det meningsinnhold vi legger i dem og den betydning de dermed får, er avhengig av vår kunnskapsbakgrunn og hvilke verdier vi setter som viktige (Lidén 1991:103). Kriteriene og verneplanen kan dermed si noe om samtidens kulturminnevernspraksis, og hva slags forståelse av hva som er viktig å løfte fram fra fortiden som ligger til grunn for planen.

Det sjeldne og det representative

Et av Riksantikvarens kriterier for vern er *representativitet*. Det blir ansett som nødvendig at ”[...] et representativt utvalg av kulturminner og kulturmiljøer sikres varig vern for å belyse hele historien [...]” (Riksantikvaren 2005). Utvalget skal ifølge Riksantikvarens vernestrategi vise bredden av spor etter menneskers liv og virke, og ulike tidsperioder, geografiske områder

og funksjoner skal dermed være representert. Derfor er det viktig at et variert og mangfoldig utvalg vernes. I motsetning til dette er et kulturminnes *sjeldenhet* også et kriterium. Et kulturminne regnes som sjeldent dersom det har vært vanlig, men er blitt sjeldent. Det som har vært sjeldent hele tiden, regnes også som interessant. ”Sjeldne kulturminnetyper er i mange tilfeller aktuelle å bevare nettopp for å sikre representativiteten i den totale kulturminnebestanden” (ibid.), lyder det i vernestrategien. Det representative viser her altså ikke kun til det vanlige, men peker snarere på at både det vanlige og det sjeldne skal vernes for å ta vare på mangfoldet. Disse to kriteriene er motsetninger, men er også to sider av samme sak. Begge kriteriene dreier seg om mangfold, og at dette skal tas vare på.

Janne Wilberg, prosjektleder for arbeidet med landsverneplanen for Forsvaret, har skrevet en artikkel i artikkelsamlingen som var en del av planarbeidet (2000). Der tar hun for seg kriteriene som lå til grunn for utvelgelsen av eiendommene som skulle omfattes av planen. Ifølge Wilberg vil representativitetskriteriet være spesielt aktuelt i forbindelse med Forsvarets bygninger fordi den militære byggeskikken bærer preg av det hun kaller typebyggeri. Hun mener det derfor er viktig å ta vare på et representativt utvalg av de ulike bygningstypene. Sjeldenhetskriteriet er også viktig, men kommer først og fremst til uttrykk i eldre bygg som det er få igjen av. I tillegg legges det vekt på at mye av det som ble bygget av tyske soldater under 2. verdenskrig skal tas vare på. Dette er blitt bevart i større grad i Norge enn i resten av Europa (Wilberg 2000:16). På Kongsvinger festning kommer dette til uttrykk ved at mye av arbeidet de tyske soldatene gjorde på anlegget blir bevart. Blant annet innredet de Slaveriet med enkelte detaljer som skulle minne om vikingtiden, som for eksempel en taklampe som er formet som et vikingskip. Enkelte forandringer er gjort i Slaveriet etter 2. verdenskrig, men i verneplanen står det også at interiøret som ”ble til ved tyskernes ominnredning vurderes som verneverdige fordi de representerer den tyske okkupasjon” (NFV 2006:165). Her blir argumentet om at interiøret skal tas vare på autorisert gjennom en tilhørighet til en sentral periode i norsk historieskriving. Dette viser hvordan sjeldenhets- og representativitetskriteriet blir aktivert som argument i forbindelse med enkelte deler av festningen. Her kommer to aspekter ved vernet fram. Lesbarhetskriteriet, at det skal være mulig å lese ulike perioder i bygningene, er tydelig. I tillegg skal bygningen Slaveriet også kunne leses som et historisk dokument, og det er her sporene etter den tyske okkupasjonen er tydeligst. Festningen blir altså sett som en form for vitenskapelig kildemateriale, som det ifølge kulturminneloven er et nasjonalt ansvar å ta vare på (Kulturminneloven).

I verneplanen legges det vekt på at Kongsvinger festning avspeiler en tilhørighet til den europeiske festningsbygningstradisjonen, noe som dermed gjør den verdifull både kulturhistorisk og militærhistorisk. Her blir tilknytningen til den europeiske festningshistorien

Inngangsporten og en del av piggrådsperringene på Vardefortet.
Foto: Ingvild Tønnesen.

en måte å autorisere vernet av anlegget. Samtidig understrekes det at anlegget er unikt, og at det har hatt en stor betydning nasjonalt. Festningens tilknytning til unionsoppløsningen i 1905 trekkes fram gjennom Vardefortet. Dette viser hvordan festningens rolle i en større sammenheng blir ansett som viktig, på samme tid som det vektlegges at anlegget er sjeldent og dermed viktig å ta vare på av denne årsaken.

Sjeldenhetsargumentet blir tatt i bruk også i andre tilfeller i verneplanen, og at noe er sjeldent blir brukt som forklaring på hvorfor ulike typer inventar bør vernes. Det legges vekt på at Kongsvinger festning er et unikt anlegg (NFV 2006:11 og 101). Dette kommer ekstra tydelig fram når det påpekes at piggrådsperringene ved Vardåsen fort har en "[...] høy sjeldenhetsverdi og bidrar derfor til å forsterke anleggets verneverdi" (2006:105). At disse sperringene er sjeldne blir altså i seg selv argument for hvorfor de bør tas vare på, til tross for at de færreste vil forbinde piggråd med noe verneverdig. Dette er et tydelig eksempel på hvordan vernekriteriene brukes til å autorisere vernet av Kongsvinger festning. Enkelte elementer ved dens fortid blir trukket fram som viktige, i denne sammenhengen er det spesielt tre momenter som fungerer som autorisering: Festningens tilknytning til europeisk militærtradisjon, til 1905 og unionsoppløsningen, og til slutt til 2. verdenskrig.

Sammenheng og miljø

Et annet kriterium for bevaring er den såkalte *miljøverdien*. Kriteriet har to aspekter. For det første dreier det seg om en form for vitenskapelig kriterium der kulturminnet eller kulturmiljøet kan brukes som historisk kilde. Ifølge Riksantikvarens vernestrategi vil det være mulig å frambringe mer kunnskap dersom flere elementer som utgjør en større sammenheng vernes, framfor ved vern av et isolert enkeltobjekt. Denne sammenhengen kan være både i tid og rom eller funksjonelt og sosialt. (Riksantikvaren 2005). Ifølge landsverneplanen vil dette si

at bevaring av helhetlige miljøer er blitt prioritert framfor det Wilberg kaller ”frimerkebevaring”, altså å plukke ut enkelte bygg fra ulike anlegg. Hun viser til at det i utvelgelsen av kulturminner er lagt vekt på miljøer som er preget av variasjon over ulike historiske perioder eller i bygningsmassen. I tillegg er anlegg som preges av homogenitet tatt med, da dette er typisk for militær byggeskikk (Wilberg 2000:16f).

Et annet aspekt er opplevelsesaspektet, eller en form for lesbarhetskriterium. Riksantikvaren hevder at landskapet kan bidra til viktige opplevelseskvaliteter, og at ”[g]jennom planlegging er det mulig å opprettholde og videreutvikle de historiske nøklene til forståelse av stedets karakter” (Riksantikvaren 2005). Det blir altså ansett som viktig å ta vare på hele miljøer for tydeligere å få fram sammenhengen mellom de ulike elementene innenfor disse miljøene. Dette vil føre til en bedre lesbarhet av kulturminnene og den sammenhengen de ønskes plassert inn i. I verneplanen for Kongsvinger festning legges det vekt på at hele *kulturmiljøet* som omfatter både festningen og området i umiddelbar nærhet, og de ulike fortene og skansene, skal bevares og forvaltes som en helhet. Det understrekes at ”[d]en visuelle og funksjonelle sammenhengen mellom de ulike delene av miljøet må opprettholdes og styrkes” (NFV 2006:109). Det blir dessuten lagt vekt på at siktelinjene mellom festningen, Vardefortet og de ulike skansene skal være åpne ved at vegetasjonen holdes nede. Slik vil det være lettere for besøkende å se de ulike elementene i forhold til hverandre, noe som igjen vil føre til en økt forståelse av sammenhengen mellom anleggene, ifølge verneplanen (2006:125).

Vernet og vedlikeholdet skal gjøres i respekt for ”de opprinnelige sammenhenger” (2006:110). Dette viser et fokus på kontinuitet, og hvor det legges vekt på at alle hendelser har sammenheng med hverandre. En slik forståelse ser historien som en type prosess, hvor det foreligger en kontinuitet fra fortiden fram til i dag (Eriksen og Selberg 2006:247). Det er forholdsvis store tidsrom mellom byggingen av de forskjellige anleggene i festningsområdet, men likevel ligger fokuset på kontinuiteten i bygningsarbeidet. Det understrekes dessuten at egenverdien til enkelte elementer i festningsanlegget kan være lav, men at de samlet utgjør en ”viktig kilde til kunnskap om og opplevelse av de historiske anleggene”. De skal derfor bevares som ”spor i [...] *det militærhistoriske landskap*” (NFV 2006:112, kursiv i originalen). I Wilbergs artikkel i landsverneplanen utdypes dette begrepet som et kulturlandskap av militær betydning og som omfatter alle spor av militær virksomhet i det aktuelle området (Wilberg 2000:20). I verneplanen understrekes det at et viktig aspekt ved anleggets verneverdi

er ”den totale opplevelsen av ulike typer stridsanlegg” (NFV 2006:112), og at hele området dermed bør vernes for å bidra til en slik opplevelse.

I praksis er det opplevelsesaspektet som kommer tydeligst fram i vernearbeidet på festningen. Rundt Tråstad skanse nede ved Glomma holdes vegetasjonen nede slik at det blir mulig å se denne for en besøkende som står på festningsmuren. Det er også mulig å se radaren på Vardåsen. For en besøkende er det altså mulig å ”oppleve” kontinuiteten mellom festningen og de ulike skansene ved at han eller hun rent visuelt ser denne sammenhengen. At det er en kontinuitet i bygningsarbeidet brukes altså som et argument for å verne et større område enn kun selve anleggene. I forordet til verneplanen skriver daværende direktør i Nasjonale Festningsverk, Kristen Grieg Bjerke, om hvordan festningen representerer en tradisjon på Kongsvinger som har dreid seg om å forsvare landet mot fiender. Videre hevder han at artilleriets utvikling speiles gjennom de ulike forsvarsverkens plassering, da de for hver fase ble plassert lenger unna fergestedet ved Glomma fordi det i takt med utviklingen var mulig å ha oversikt over og å kunne forsvare et større område (Bjerke 2006:4). Kontinuiteten i utviklingen skal altså synes. Det holder ikke at man vet at de andre forsvarsverkene eksisterer, de skal også kunne sees fra festningen så langt det er mulig.

Autentisitetetskriteriet

Autentisitet er ett av kriteriene i Riksantikvarens vernestrategi. Der defineres autentisitetsbegrepet som ”[...] at noe virkelig er det som det gir seg ut for å være” (Riksantikvaren 2005). Dette er en forholdsvis uklar definisjon, og begrepet må derfor settes i sammenheng med størrelser som tid, rom og funksjon (ibid.). Autentisitetsbegrepet kan tolkes på flere måter avhengig av kontekst. Etnolog Ragnar Pedersen diskuterer ulike typer autentisitet. Han viser til at det i utgangspunktet er et uklart begrep som kan brukes på mange forskjellige måter, men at det opprinnelig er et juridisk begrep som betyr at et dokument er det som det gir seg ut for å være (Pedersen 2000:30). Denne definisjonen av begrepet stemmer for øvrig også overens med definisjonen i Riksantikvarens vernestrategi. Autentisitetsbegrepet har i senere tid fått en videre bruk, og fra 1980-tallet ble begrepet brukt mer innenfor kulturminnevernfeltet. Pedersen understreker at et fortidsminnes maksimale autentisitet, altså at det er identisk med slik det var opprinnelig, er en normativ tilstand og dermed umulig å oppnå. Det er derfor mer interessant å se på ulike grader av opphavsautentisitet, eller hvor mange av de opprinnelige trekkene ved et fortidsminne som er bevart (Pedersen 2000:31ff).

Ifølge verneplanen skal alle inngrep dessuten være så reversible som mulig og godt dokumentert, og oppføring av kopier av bygninger som er revet skal ikke forekomme (NFV 2006:109ff). Dette viser til en form for opphavsautentisitet der fokus ligger på at så mange opprinnelige trekk som mulig er bevart (Pedersen 2000:33). I reguleringsplanen som kom i 2009, står det imidlertid at det ikke tillates nybygg innenfor festningsmurene "[...]med mindre det er ledd i rekonstruksjon av tidligere bebyggelse" (NFV 2009a:14). Dette utdypes ikke nærmere, men utsagnet kan tyde på at det i reguleringsplanen er et større fokus på opplevelsesaspektet ved festningen enn det som foreligger i verneplanen. Dette viser spenningsforholdet mellom vern og næringsinteresser i praksis.

Arkitekt Lars Roede hevder at reversibilitetsprinsippet har fungert som en slags redningsplanke for antikvarer. Det er et prinsipp som går ut på kun å legge til heller enn å fjerne noe på verneverdige bygninger, fordi det skal være mulig å reversere alt vedlikeholdsarbeid som er blitt gjort på bygget (Roede 2003:127). I verneplanen understrekes det at det antikvariske prinsippet om reversibilitet skal følges (NFV 2006:121), og tilføyelsene skal dessuten gjøres på en slik måte at de kan fjernes uten at det originale skades. Dette tyder på en tanke om at fortiden skal bevares også for fremtidige generasjoner, og viser en idé om dette som en samfunnsansvarlig plikt.

I vernestrategien hevdes det at det kan være nødvendig å bytte ut deler av kulturminnet, men at autentisiteten likevel kan opprettholdes som form eller teknikk. Dette vil si prinsippet Ragnar Pedersen beskriver som *materialautentisitet*, som han definerer som et ønske om å benytte både de samme materialer og de samme teknikker som opprinnelig ble benyttet da et fortidsminne ble bygget (Pedersen 2000:34). Roede bruker begrepet *prosessuell autentisitet* om de samme holdningene. Han hevder at denne forståelsen av autentisitetsbegrepet kom som en reaksjon på kulturminnevernets tradisjonelle materielle autentisitet, der konservatorer har vært så opptatt av at de originale delene skal bevares så lenge som mulig at gjenstanden eller bygningen ender opp med å se ut som et lappeteppe (Roede 2003:124ff).

I sin artikkel om forvaltning av festninger i landsverneplanen, skriver sivilarkitekt Christian Borhaven at "[...] bruk av tradisjonelle produkter og metoder [er] et satsingsområde for Forsvaret, som innen kulturminneforvaltningen forøvrig" (Borhaven 2000:154). Dette begrunner han med at troen på at moderne produkter og metoder ville føre til bedre vedlikehold, ofte har fått motsatt effekt. Han viser til at det skulle strebes etter en prosessuell

autentisitet, ved å bruke materiale og metoder som tilsvarte det opprinnelige. En slik målsetting vil ikke bare føre til bedre teknisk vedlikehold, men dessuten at viktig kunnskap føres videre. Dessuten har prinsippet "[...] en viktig estetisk og kulturhistorisk begrunnelse" (2000:154). Hvilke verdier som ligger i denne begrunnelsen går han ikke nærmere inn på. I vernearbeidet på festningen dreier det materielle autentisitetsbegrepet seg om hvilke metoder og materialer som fører til best vedlikehold. Den materielle autentisiteten er altså mest relevant fra et verneperspektiv.

Men festningen tillegges også andre former for autentisitetsbegreper. Wilberg hevder at jo mer som er bevart av for eksempel en bygnings opprinnelige materialer og utseende, jo høyere grad av autentisitet har den. Hun viser til at mange av Forsvarets bygninger har vært i bruk over lang tid og dermed har gjennomgått mange endringer etter hvert som ulike behov har meldt seg. Hun mener at nettopp dette også er med på å styrke bygningenes egenverdi, og at dette har gjort at det ikke legges like stor vekt på anleggenes opprinnelighet (Wilberg 2000:16). Dette blir en annen type forståelse av autentisitetsbegrepet enn materialautentisiteten. Her får anleggene en større verdi ved at den militære tilstedeværelsen til en viss grad har vært kontinuerlig, og kan være en form for *funksjonell autentisitet*. Anleggenes funksjon har vært den samme hele tiden, og dette kan knyttes opp mot Riksantikvarens vurdering av autentisitet som noe som kan dreie seg om funksjon.

Når det gjelder spørsmål om rekonstruksjoner og restaurering viser verneplanen til "antikvariske myndigheter", som er kritiske til operasjoner som innebærer store forandringer. Dette begrunnes med en kritikk mot historieforfalskning, idet det framstilles andre historiske forløp enn de som faktisk fant sted. Derimot skal eventuelle tilføyelser skille seg ut fra resten av arkitekturen, gjennom å "ha en nåtidig karakter" (NFV 2006:126). Påstanden om historieforfalskning viser for øvrig hvordan det i verneplanen legitimeres ett standpunkt gjennom å nedvurdere et annet. Historieforfalskningen blir som "historieløsheten" som Anne Eriksen omtaler, en trussel og en fare, fordi historiebevissthet blir ansett som viktig i dagens samfunn (Eriksen 1999:9). Det ligger altså en vitenskapelighet til grunn for verneplanen, og bygningene blir betraktet som historiske dokumenter med kildeverdi. I de nevnte eksemplene brukes autentisitet som argument for bevaring med grunnlag i det materielle bygningslandskapet. I et spenningsforhold til kravet om materiell autentisitet, ligger opplevelsesaspektet hvor den *visuelle autentisiteten* ofte har en sterkere rolle. Dette kommer også fram i praksis på festningen.

I verneplanen brukes ikke autentisitetsbegrepet direkte, men det vises derimot til hvordan bygningene på festningen speiler en høy grad av *opprinnelighet*, og at dette gjør den til et av de viktigste kulturminnene i Sør-Norge (NFV 2006:11). Det blir dessuten pekt på at kulturminnevernmyndighetene kan tillate at bygninger og anlegg tilbakeføres til en opprinnelig tilstand (2006:114). Dette viser en oppfatning av at det ”autentiske” er det viktigste, selv om det kan diskuteres om en tilbakeføring i det hele tatt kan gjøre en bygning mer autentisk. Har bygningen en høyere grad av opprinnelighet dersom forandringer den har gjennomgått over tid blir fjernet, i et forsøk på å gjenskape bygningen sånn den så ut tidligere? Dette antyder dessuten et syn som går ut på at én tidsperiode er viktigere å presentere enn andre, noe nyere kulturminnevern har gått bort fra fordi det blir ansett som viktigere at alle perioder i en bygnings tidsforløp presenteres på likt grunnlag (Roede 2003:122f). Man skulle derfor tro at det var lite sannsynlig at eventuelle tilbakeføringer blir gjennomført på Kongsvinger festning. Når det gjelder bygningenes eksteriør, er det ikke gjort slike inngrep.

Det er imidlertid satt i gang et arbeid med tilbakeføring av rominndeling, materialbruk og bygningstekniske løsninger i kasernen. I tillegg skal interiøret i bygget tilbakeføres så langt det lar seg gjøre (Glåmdalen 18.11.2009). Dette speiler en form for visuell autentisitet, og her blir opplevelsesaspektet det sentrale. Det viser hvordan spenningsforholdet mellom opplevelse og ulike typer vernekriterier er til stede i arbeidet med vernet og reguleringen av festningen. Flere av bygningene er plassert i verneklasse 1 både når det gjelder interiør og eksteriør, og dette gjelder både arsenalet og kommandantboligen. Likevel legges det i enkelte tilfeller større vekt på opplevelsesaspektet der interiøret blir tilbakeført. Vernet blir dermed til en viss grad tilsidesatt til fordel for enkelte elementer i festningens fortid som velges ut og trekkes fram som viktige deler av presentasjonen av Kongsvinger festning. En form for visuell autentisitet blir trukket fram der interiøret i bygningene skal se ut som de opprinnelig gjorde.

I kasemattene i ravelinmuren, den ytterste muren med festningens hovedport, er det allerede gjennomført tilbakeføring. Ifølge Stortingsmelding nr.54(1992-93) skulle tilbakeføringen ”[...] gi publikum en instruktiv innføring i hvordan soldatene hadde det på festningene på 17-1800-tallet” (St.meld. nr 54 (1992-93):76). Dette er en type visuell autentisitet hvor opplevelsesaspektet står sterkt. Det kan imidlertid diskuteres om disse rommene gir publikum

et riktig inntrykk av hvordan det faktisk var. De inneholder kun to sengeplasser, en del benkebord i god stand og en peis i hvert rom. I virkeligheten skal forholdene på slutten av 1700-tallet ha vært veldig dårlige. Forfatteren Rolf Rasch-Engh skriver om hvordan de underjordiske kasemattene var fuktige og i dårlig stand, det var dårlig luft, mye sykdom og en gjennomsnittlig dødsrate på 5,2 % i fredstid på grunn av forholdene (Rasch-Engh 1982:36). Tilbakeføringen kan kanskje sees som en form for glorifisering av fortiden, der det som tidligere rommet uutholdelige forhold for de som var nødt til å bo der, er blitt framstilt som enkle, men hyggelige oppholdsrom. Selvsagt ville det ikke være mulig å vise hvordan det *egentlig* var, men tanken bak tilbakeføring er nettopp dette. Den vil dessuten alltid gi inntrykk av å framstille fortiden ”sånn den var”. Torunn Selberg hevder at kulturarv ofte kan bli brukt til å skape noe harmonisk ut av noe som har vært eller fortsatt er konfliktfylt (Selberg 2002a:16), men dette trenger ikke nødvendigvis kun å dreie seg om konflikter. Det er også mulig å skape en forestilling om en fortid hvor levekårene var mer harmoniske enn de i virkeligheten var.

Videre understrekes det at bygninger som ikke er plassert i verneklasse 1 eller 2, kan rives etter forenklet saksbehandling. Dersom en slik bygning rives, skal imidlertid grunnmuren som en hovedregel bli stående ”som en del av det militærhistoriske landskapet” (NFV 2006:115). Dette er en form for visuell autentisitet, der det er viktig at et inntrykk av hvordan landskapet så ut ”opprinnelig” beholdes, og at det skal være mulig å se hvor bygninger har stått, til tross for at de ikke anses som nødvendige å ta vare på ved å frede eller verne dem. Det er imidlertid ingen av bygningene som egentlig omfattes av dette, fordi alle er foreslått fredet eller vernet. Dette gjør denne bestemmelsen overflødig, men den er sannsynligvis tatt med for å sikre at det som i verneplanen kalles ”det militærhistoriske landskapet” får bestå. Denne bestemmelsen tydeliggjør at det er ulike aspekter som må tas hensyn til, og igjen blir perspektivet på festningen som et kulturminne som skal utvikles og brukes aktivt, satt opp mot at den på samme tid blir tillagt en rolle som et slags nasjonalt monument hvor det viktigste er at alt blir stående ”slik det var”, og der det skal føles som om alt er nærmest urørt og ”autentisk”. I 1972 ble dessuten gymnastikksalen og stallen revet, og grunnmurene ble fjernet året etter (Rastad 1987:244). Kanskje nevnes dette eksplisitt i verneplanen på bakgrunn av et ønske om å sikre at noe lignende ikke skjer igjen.

I stortingsmelding nr. 33 (2008-09) ble det lagt vekt på at det militære særpreget ved festningene skulle bevares. Lisen Roll, som da var ansatt i Forsvarsbygg, viste til noe lignende

i sin artikkel i Landsverneplanen. Hun skrev om hvordan den militære karakteren ved festningsanleggene skulle tydeliggjøres gjennom skjøtselen av kulturmiljøet. Dette innebar blant annet et krav om at det ikke skulle pyntes for mye, for eksempel med blomsterbed, fordi den ”nøkterne militære karakteren” ville bli bedre bevart dersom bygningene ikke ble pyntet opp på denne måten (Roll 2000:145f). Et praktisk eksempel på hvordan dette prinsippet etter hvert er blitt fulgt på Kongsvinger festning, er at klatreplanter som tidligere dekket framsiden av Slaveriet nå er fjernet. Kanskje er dette en måte å øke det autentiske preget på ved å fjerne elementer som er lagt til senere for å pynte opp. På samme måte ble åtte av 18 trær som var plantet i alleen opp til festningen i 2000, hogd ned i 2009. Dette kom av sikkerhetshensyn, men også av hensyn til hvordan festningsmurene skulle synes i landskapet. Festningsforvalter Jonny Fjeld i Nasjonale Festningsverk kunne fortelle at det ikke hadde vært noen beplantning på denne siden av veien opp mot anlegget før trærne ble plantet i 2000 (Glåmdalen 5.5.2009). At det skal se mest mulig likt ut som det gjorde opprinnelig, er en type visuell autenticitet. Det kan sammenlignes med hvordan det ble gitt fri sikt til ringmuren rundt Visby i forbindelse med at byen skulle plasseres på UNESCOs verdensarvliste. Muren fikk dermed en helt ny funksjon, fordi den gikk fra å gi fri sikt for byens innbyggere ut mot eventuelle fiender, til å bli det folk utenfra skulle se inn mot (Ronström 2007:206). Opplevelsesaspektet er igjen viktig, ved at det legges vekt på at festningen visuelt sett skal bære preg av autenticitet.

Det er spesielt to typer autenticitetsbegreper som er sentrale i vernearbeidet på Kongsvinger festning. Fra et kulturminnefaglig perspektiv er den materielle autenticiteten viktig, og her legges det vekt på at festningsanlegget skal bevares så godt som mulig for framtiden gjennom riktig bruk av materialer og vedlikeholdsmetoder. Det visuelle autenticitetsbegrepet er viktig fra et opplevelsesperspektiv. Her er det viktigst at det for publikum skal *se* autentisk ut, og det legges ikke like stor vekt på det materielle. Det kommer her tydelig fram at i spenningsfeltet mellom vernekriterier og opplevelsesaspektet, kan det foreligge noen konflikter. Mens det i verneplanen i stor grad legges vekt på at alle perioder skal bevares, altså slik som er vanlig i dagens kulturminnevern, blir det i praksis lagt større vekt på hvilke muligheter som ligger i tilbakeføring som grunnlag for opplevelser for besøkende. Autenticitetsbegrepet brukes dermed i ulike argumenter for hvordan festningen bør vernes, og kan i enkelte tilfeller være direkte motstridende.

Identitets- og symbolverdi

Det siste av Riksantikvarens kriterier for vern jeg vil ta for meg, er kulturminnets symbol- og identitetsverdi. Dette vil bestemmes ut fra enten at stedet kan knyttes til bestemte begivenheter eller personer, eller at det har vært en kontinuitet i hvordan området er blitt brukt. Slike kvaliteter kan, ifølge Riksantikvarens vernestrategi, bidra til at kulturminnene blir viktige for "[...] menneskers følelse av gjenkjennelse og tilhørighet" (Riksantikvaren 2005). At mennesker føler seg knyttet til steder med høy symbolverdi, kan forklares med en opplevelse av at de er der "det skjedde", altså en stedliggjøring av fortidige hendelser. Anne Eriksen hevder at fortiden kan "[...] oppfattes som et *nå* fordi den er knyttet til et *her* [...]" (Eriksen 1999:92, kursiv i originalen). I tillegg peker hun på at slike symboladede steder er med på å skape en fortelling om den kontinuerlige nasjonen, og at en dermed føler seg knyttet til menneskene som befant seg på stedet i fortiden (1999:93). Også i stortingsmelding nr. 54 (1992-93) understrekes det at de nasjonale festningsverkene uttrykker kontinuitet og stabilitet i en ellers usikker tid, og at de dermed kan være med å dekke et behov for tilhørighet hos menneskene, fordi de speiler et fellesskap som er nødvendig i det moderne samfunnet (St.meld. nr. 54 (1992-93):7).

Steder knyttet til hendelser som blir betegnet som viktige i en nasjonal kontekst, får en ekstra sterk symbolverdi i denne sammenhengen, og festningene blir ofte gitt en slik rolle. I talen ved lanseringen av verneplanene for tolv av fjorten festningsverk i mai 2007¹⁸, omtalte daværende forsvarsminister Strøm-Erichsen kulturminnene som "elementer i vår kollektive hukommelse"¹⁹. Dette er en form for dagligtale og bør ikke forveksles med det vitenskapelige begrepet "kollektiv erindring". Det kan derimot forstås som en måte å autorisere et argument for bevaring, og spiller på en idé om at alle nordmenn tar del i en overgripende fortelling om Norge som nasjon.

I verneplanen plasseres Kongsvinger festning flere ganger inn i en nasjonal fortelling om Norges selvstendighet. Anlegget, dets historie og området rundt blir beskrevet som viktige for den nasjonale historien, og det vises til Stortingsmelding nr. 54 (1992-93), som slår fast at festningene "[...] er knyttet til markante begivenheter i vår historie" (NFV 2006:101, og St.meld. nr. 54 (1992-93):7). Det norske folk har altså ifølge dette en felles historisk plattform

¹⁸ Verneplaner for Bergenhus og Akershus festninger ble utarbeidet i henholdsvis 1995 og 1998.

¹⁹ www.regjeringen.no/nb/dep/fd/aktuelt/taler_artikler/ministeren/forsvarsminister-stroem-erichsen/2007/lansering-av-verneplaner-for-vare-nasjon.html?id=467812

som festningene er en del av. Det blir dessuten lagt vekt på at ikke bare festningene generelt, men Kongsvinger spesielt, har stor betydning i den nasjonale historie, ved at den fungerte som vern mot svenske troppers innrykning mot Christiania (NFV 2006:101).

I stortingsmelding nr. 54(1992-93) blir det vist til hvordan festningene er knyttet til ”markante begivenheter i *vår* historie” (St. meld. nr. 54 (1992-93):7, min kursivering). Det finnes flere eksempler i verneplanen på hvordan fortiden brukes som argument for at festningen skal vernes. Formålet med vernet skal være ”å ta vare på en grensebefestnings [...] historie fra 1657 frem til i dag” (NFV 2006:109). Det legges vekt på at festningen har hatt en viktig rolle i mange av krigene mot Sverige og under unionsoppløsningen, og at tiltak og skjøtsel skal ivareta ”[...] de opprinnelige sammenhenger og historiske prosesser som har funnet sted” (2006:110). Det søkes altså å ta vare på ”historien” gjennom å verne bygningene som er ment å romme den, og dette er ikke en hvilken som helst historie, den er *vår*, det norske folks historie. Dette gjør festningen enda viktigere å ta vare på, fordi fortiden, selve grunnlaget for Norge som nasjon, blir knyttet til festningen og finnes i den, og kan forsvinne hvis festningen forsvinner.

Ulike symboler og fortellinger er med på å holde den nasjonale, kollektive erindringen ved like. Kontinuiteten fra fortiden blir ofte fremhevet i disse fortellingene og symbolene, som formidles gjennom ulike former for offentlig samtale som er å finne i for eksempel skole og medier (Eriksen og Selberg 2006:247). Også fredningsarbeidet med kulturminner som Kongsvinger festning, er med på å gjenskape fortellingen om nasjonen, gjennom at stedet kobles sammen med den nasjonale fortellingen. I tillegg til at festningen kan sees som en del av en europeisk historie, tillegges den en verdi som en del av den nasjonale historien, eller fortellingen om Norges kamp for selvstendighet. Administrativ koordinator i Nasjonale Festningsverk Synnøve Brekke skriver for eksempel at etter hvert som festningene fikk mindre betydning som militære forsvarsanlegg, ble deres symbolverdi for nasjonsbyggingen viktigere (Brekke 2008:7). Anne Eriksen hevder at landskapet får realisert sin nasjonale betydning fullt ut først når det knyttes til viktige historiske hendelser, og at det dermed i utgangspunktet ”eksisterer [...] som sted, men når historien *finner sted* der, blir det også et nasjonalt *rom* med en ny og tydeligere betydningshorisont” (Eriksen 1999:51, kursiv i originalen). For symbolverdien til Kongsvinger festning er det derfor avgjørende at den knyttes til den nasjonale historien og dermed blir ladet med mening.

De ulike bygningsperiodene på og rundt festningen kan altså knyttes opp mot sentrale hendelser i Norges historie, fordi den ble rustet opp hver gang det ble ansett som nødvendig på grunn av uroligheter. Det interessante her er å se hvordan festningsanleggene blir gitt en større verdi nettopp fordi de ble bygget i periodene de viktige nasjonale hendelsene fant sted. Dette kommer også til syne der det trekkes tråder mellom hendelser i Europas krigshistorie og faser i etableringen av forsvarsanlegg på Kongsvinger. Byggingen av Tråstad skanse i 1658 hadde sammenheng med Carl X Gustavs angrep på Danmark i 1657. Samtidig skrives det om hvordan ”[k]rigen ute i Europa”²⁰ medførte at det ble bygget en ny skanse, Skjærskansen, i nærheten av sortiporten på festningen (NFV 2006:42ff). De ulike byggefasene på festningen speiler urolige perioder i fortiden, og et retorisk grep i verneplanen er at denne sammenhengen blir benyttet for å plassere festningen inn i en større kontekst. Festningen blir satt inn i både en norsk og europeisk sammenheng, og dette øker symbolverdien til anlegget. Perioden da Tråstad skanse ble bygget, var en periode Danmark-Norge ble satt på prøve som nasjon. Ved at det foreligger en sammenheng mellom viktige hendelser i norgeshistorien, blir festningsanlegget plassert inn i en større, nasjonal frihetsfortelling. Denne sammenhengen mellom festningen og sentrale hendelser i norgeshistorien, blir brukt som autorisering av festningens historie, dens betydning nasjonalt og av dens verneverdighet.

I stortingsmelding nr. 54 (1992-93) blir festningene omtalt som en av de mest monumentale bygningene i landet, som har ”[...] fått sitt nasjonale særpreg nettopp fordi miljøet og terrenget krevde denne særegne byggestilen” (St.meld. nr. 54 (1992-93):6). At området krevde en tilpasning, er et moment som også blir nevnt flere ganger i verneplanen. Det legges vekt på at byggingen er tilpasset de lokale forhold med en god forståelse for utnyttelse av terrenget (NFV 2006:11 og 43). I sin analyse av den norske EU-motstanden skriver Line Esborg om hvordan det norske landskapet blir brukt som en legemliggjørelse av de verdier som gjerne blir ansett som ”norske”, for eksempel selvstendighet, nøysomhet og likhet. Det er landskapet som har ”skapt” nordmannen, og det har dermed hatt en avgjørende rolle i Norges historie (Esborg 2002:239 og 249). Det er også landskapet som gjør at festningene i Norge er litt annerledes enn andre steder i Europa, og det blir hele tiden trukket fram som noe som gir dem en større verdi. Det norske landskapet blir dermed en slags symbolsk størrelse som er med på å skape et nasjonalt særpreg på både folk og bygninger. Fortiden brukes her som en retorisk ressurs ved at den autoriserer vern. Dette skjer i flere sammenhenger i vernet av

²⁰ Det gjøres ikke klart i verneplanen hvilken krig det vises til, men det dreier seg om Napoleonskrigen 1808-1814.

festningen. For eksempel knyttes anleggene på Vardåsen til den nasjonale historien gjennom at de ble bygget i forbindelse med striden i forkant av unionsoppløsningen, og "[...] har derfor en stor nasjonal interesse, men har også en verdi i seg selv" (NFV 2006:105). Uttrykket "verdi i seg selv" spiller imidlertid også på tilknytningen til 1905, og argumentet brukes dermed dobbelt opp. I denne sammenhengen spiller argumentet på en enighet om at hendelser som unionsoppløsningen er viktige i landets historie. Selv om opprustingen i grenseområdet skal ha hatt en viss betydning for utfallet av unionsstriden, nevnes ikke dette i begrunnelsen for hvorfor anleggene på Vardåsen er å anse som verneverdige, men uttales implisitt.

Sammenknytningen av festningen og unionsoppløsningen kan forstås som en form for det retoriske begrepet topos (Kjeldsen 2006:151). Når fortidige hendelser brukes som autorisering av verneplanen, spiller det på en form for nasjonalt topos. Den norske frihetsfortellingen er en retorisk ressurs, eller topos, som har flere symbolske erindringssteder hvor det hentes fram mening til å bruke i vernet av festningen. At festningen kan settes inn i en større nasjonal kontekst, blir brukt som argument for at den er viktig å ta vare på. Line Esborg viser til hvordan fortellinger om et sted kan fungere som normative fortellinger gjennom at de ikke bare kan fortelle om hvordan noe er og har vært, men også om hvordan det bør være (Esborg 2002:255). Fortellingene om Kongsvinger festning slik de blir presentert i verneplanen, kan altså være med på å bygge opp under argumentet om å verne området, nettopp fordi det er fortellingene om stedet som lader det med mening (Selberg 2007:13).

Verneplanen legger først og fremst til rette for videre vern av Kongsvinger festning, og begrunner vernet med festningens tilknytning til hendelser i fortiden. Men de fire vernekriteriene jeg har tatt for meg som brukes i verneplanen, har også et opplevelsesaspekt knyttet til seg. Dette aspektet er imidlertid ikke like fremtredende her som i de utviklingsplanene for festningsanlegget som for tiden er i ferd med å realiseres. Jeg vil i det følgende se nærmere på disse planene og begrunnelsene for dem, i tillegg til at jeg vil se på hvordan spenningsforholdet mellom vern og utvikling kommer til syne i praksis.

"Nytt liv på historisk grunn": Videre planer

Nasjonale Festningsverk har som motto at de skal skape nytt liv på historisk grunn. Dette skal gjøres gjennom ivaretagelse og utvikling. I tillegg til verneplanene er det derfor også lansert et forslag til reguleringsplan for Kongsvinger festning. I august 2008 ble en utviklingsplan for festningen lagt fram, og det ble avholdt et åpent informasjonsmøte om saken på Gyldenborg

på festningen. Her ble det understreket at planene ikke ville innebære nybygging i området, men at det kun var aktuelt med oppgradering og ombygging av bygninger som allerede er der. Det ble også opplyst om at et variert tilbud var nødvendig for å få en god økonomi, og at det blant annet var ønske om overnattingstilbud, servering og kunst- og kulturtilbud (Glåmdalen 28.8.2008b).

Forslaget til en reguleringsplan ble deretter ferdigstilt i februar 2009. Her kommer det fram at det ønskede overnattingstilbudet skal være i kasernen, noe som krever full ombygging. Dessuten ser utviklerne for seg et serveringstilbud kombinert med kurs- og konferansesenter i kommandantboligen, innsjekking i det indre vakthuset og turistkontor med guidet turisttjeneste i ytre vakt. I tillegg er det ønskelig med en scene i arsenalet, samtidig med at dette bygget kan benyttes til kunsthåndverk. Festningsmuseet skal fortsatt ligge i provianthuset, mens Slaveriet skal i tillegg til å inneha dagens kontorer, også ha kurs- og konferansemuligheter med servering. Ellers vil dagens funksjoner fortsette i øvrige bygg (NFV 2009a:15). I mars 2009 ble det vedtatt av Forsvarsdepartementet at det skulle bevilges midler til disse planene. Forsvarsministeren uttalte at bruk må anses som den beste formen for vern, og at Regjeringen har som mål å ivareta de nasjonale festningsverkene som nasjonalsymboler for at de skal framstå med verdighet. Hun mente dessuten at utviklingsplanene for Kongsvinger festning ville være et bidrag til en mer alternativ og allsidig bruk²¹.

Noen av disse planene er blitt endret, men en artikkel i nettutgaven av Glåmdalen kunne fortelle at kasernen nå er i ferd med å gjøres om til hotell, med til sammen nitti sengeplasser fordelt på rom som alle skal være forskjellige. Hotellresepsjonen skal etter planen være i det indre vakthuset, mens kommandantboligen skal romme en gourmetrestaurant. Arsenalet skal brukes som kurs- og konferansesenter, og her skal det også være muligheter for utstillinger, konserter og teater (Glåmdalen 18.11.2009).

Utvelgelse fra fortiden

I arsenalet og kasernen skal som nevnt interiøret tilbakeføres så langt det er mulig, og spesielt i kasernen er det gjennomført en del forandringer på overflater innvendig. Jeg har ikke funnet informasjon om hvilken periode som skal representeres. Det er imidlertid ikke sikkert at det er

²¹ www.nasjonalefestningsverk.no/kongsvinger/Artikler/Igangsetting

så relevant hvilken tid som skal gjenskapes i bygget. Det viktige er at det skal skape et inntrykk av noe opprinnelig, slik at interiøret *ser* gammelt ut for gjestene. Dette kan sammenlignes med det Lotten Gustafsson kaller *autentisitet som gjenkjennelse*, og viser til at en gjenstand eller lignende kan oppleves som autentisk kun fordi den for en person ser original ut (Gustafsson 2002:166). En gjest som kommer for å overnatte på festningen, vil sannsynligvis være klar over at rommene er ”historisk innredet”, og dette vil kanskje for de fleste være nok.

Når det gjelder kommandantboligen, skal to av rommene tilbakeføres til tiden da Frederik Werenskiold var kommandant på festningen, nærmere bestemt perioden 1859-1878. Han var far til kunstneren Erik Werenskiold som dermed vokste opp på festningen (Glåmdalen 18.11.2009 og Kokkin 1993). Sistnevnte er senere blitt mest kjent for å ha illustrert blant annet Asbjørnsen og Moes eventyrsamlinger og Snorres kongesagaer (Ovlien 2006:11), og en del av hans kunst skal etter hvert være mulig å oppleve fast i kommandantboligen. Utstillingen vil fortelle en fortelling om kunstneren som vokste opp på et av Norges nasjonale symboler og som lot seg inspirere av dette i sitt senere arbeid. I tillegg knyttes festningen sammen med viktige nasjonale symboler som folkeeventyrene og kongesagaene, ved at Werenskiolds verker blir plassert inn i festningsanlegget. Werenskiold knytter altså festningen og nasjonalkulturen sammen, gjennom at hans liv og virke knyttes så tett opp mot festningen. Kongsvinger festning blir dermed en enda viktigere del av nasjonalkulturen. I dette eksemplet er det noen aspekter som er verdt å merke seg. Fra et kulturvern faglig ståsted er tilbakeføring et prinsipp som man for lengst har gått bort fra. Det er derfor tydelig at opplevelsesaspektet blir lagt større vekt på, samtidig som en slik tilbakeføring kan brukes til å fortelle en fortelling. Her blir Werenskiolds barndom presentert, det var her han vokste opp, og bildene som vil henge i rommene viser ”hvordan det gikk” etter at han flyttet fra festningen.

En del av det nasjonale særpreg

Nasjonale Festningsverk legitimerer sitt arbeid med verneplanen ved å vise til at bygningene på festningen oppfyller de ulike kriteriene for vern som benyttes av Riksantikvaren. Men på samme tid er de også med på å fortelle Kongsvinger festning inn i en større narrativ sammenheng, fordi de knytter den til hendelser i Norges historie som har mye symbolikk knyttet til seg. Line Esborg har vist hvordan retorikken i den norske EU-motstanden er hentet fra forestillingen om den norske motmaktradisjonen, og det norske landskapets plassering i den europeiske periferien (Esborg 2002:254). Dette er et retorisk sted, et topos, som kommer

til syne i motstanden mot medlemskap i EU, men det kommer også fram i forbindelse med vernet av Kongsvinger festning. Festningen blir tillagt en symbolsk betydning ved at enkeltelementer fra fortiden hentes fram, og blir dermed iscenesatt som en form for materielt erindringssted (jf. Nora 1989). I verneplanen og stortingsmeldingene legges det vekt på både myten om landskapet som en del av det norske særpreget og om den norske kampen for selvstendighet. Sistnevnte blir imidlertid lagt enda større vekt på hos andre aktører, noe jeg vil komme tilbake til i de neste kapitlene.

Eksemplene hentet fra verneplanen, vernepraksisen på festningen og utviklingsplanene videre tydeliggjør hvordan enkelte elementer av festningens fortid blir trukket fram og presentert som ”fortellingen om festningen”. Historiker Hans-Jakob Ågotnes hevder at fortiden som blir valgt ut som aktuell, alltid er mer avgrenset enn den potensielle fortiden. Når et lokalsamfunn skal presentere sin historie, vil dermed visse elementer alltid framheves (Ågotnes 2007:47). På samme måte trekker verneplanen fram festningens tilknytning til de tre viktigste punktene i den nasjonale frihetsfortellingen. Storhetsperioden 1807-1814 blir brukt som begrunnelse for vern, det samme blir anleggene på Vardåsen og deres forbindelse med unionsoppløsningen i 1905. Til slutt blir det regnet som viktig å ta vare på de forandringer som ble gjort av tyske soldater på festningen under 2. verdenskrig. På denne måten blir Kongsvinger festning et sted hvor den nasjonale fortellingen om da nasjonen ble satt på prøve, kan fortelles. Men i tillegg trekkes festningens forbindelse med Erik Werenskiold fram og presenteres i kommandantboligen, og dermed er det ikke nødvendigvis kun viktige forsvarshistoriske hendelser som blir trukket fram. Festningen blir dermed et narrativt rom hvor alle de viktigste periodene i norske historie kan finnes igjen på én gang, og dessuten et rom hvor deler av nasjonalkulturen kan oppleves. ”Heritage produces the local for export”, hevder Barbara Kirshenblatt-Gimblett (1998:153), og dette innebærer at steder blir destinasjoner gjennom kulturarvsproduksjon. På Kongsvinger festning gjøres dette gjennom å trekke fram elementer fra fortiden. Fortiden brukes aktivt til å gjøre festningen til et attraktivt reisemål, og til å skape opplevelser for besøkende. Hotellvirksomhet er ett eksempel på dette.

Kapittel 5:

Festningsmuseets fortellinger

Den første museumsutstillingen på Kongsvinger festning ble opprettet i en gymnastikksal som lå der Gyldenborg ligger i dag. Utstillingen åpnet i 1960, og skulle være et landsomfattende hjemmefrontmuseum. Her ble Hjemmefrontens historie fram til Heimevernets opprettelse presentert ved hjelp av bilder, bøker, uniformer og våpen. Da det i 1962 ble bestemt at det skulle opprettes et sentralt Hjemmefrontmuseum på Akershus festning, ble det diskutert nedleggelse av museet på Kongsvinger. Kommandanten avviste imidlertid dette, og utstillingen bestod fram til 1968. Da ble det funnet sopp i gulvet og bygningen ble revet. Det gikk så noen år før det i 1978 ble satt i gang forberedende arbeider for å få et forsvarshistorisk museum på festningen til anleggets 300-årsjubileum. Provianthuset ble valgt som lokale. Utstillingen, som da lå kun i første etasje, ble etablert av Forsvarsmuseet i 1982. Den skulle presentere Forsvarets utvikling fra 1500-tallet fram til midten av 1950-tallet (Rastad 1987:250f). Denne utstillingen har ingen tittel, og jeg har derfor for enkelhetens skyld valgt å kalle den hovedutstillingen. En halv etasje opp, i bakeridelen av Provianthuset, ligger utstillingen ”Okkupasjonstiden”, som gir en framstilling av den lokale avdelingen av Milorg. Museet drives til daglig av Kongsvinger Festnings Venner, og alle utstillingene er laget av Forsvarsmuseet. Museet er åpent daglig i sommersesongen og hver helg resten av året (Glåmdalen 8.1.2010).

I 2002 åpnet ”De gode hjelperne” i andre etasje og skulle gi noen glimt fra grenselostrafikken under 2. verdenskrig. Utstillingen ”Fra Grændsevagten” er en ren fotoutstilling som skildrer tiden rundt unionsoppløsningen. Den ligger i tredje etasje i Provianthuset og ble åpnet i 2004 i forkant av markeringen av jubileet for unionsoppløsningen i 1905. Alle disse utstillingene har vært å anse som faste, men museet vil i tiden framover gjennomgå store forandringer. De eksisterende utstillingene skal bygges om og fokus vil ligge mer på festningens historie, i tillegg til at det skal være en ny temautstilling hvert år (Glåmdalen 8.1.2010). Blant annet skal ”Okkupasjonstiden” skiftes ut i 2010 i forbindelse med at det er sytti år siden Norge ble okkupert av tyskerne. Den skal da erstattes av en utstilling som skal fortelle om forløpet da ”krigen kom” til Kongsvinger. Det er disse fire utstillingene jeg tar for meg i dette kapitlet. I tillegg til disse utstillingene finnes det en liten utstilling i inngangspartiet i provianthuset med kunsthåndverk skåret ut i tre, elfenben og stein laget av Ole Boger, som var vaktmester og bodde på festningen fra 1915 til han døde i 1946. Denne utstillingen vil jeg imidlertid ikke se

nærmere på, fordi den heller må regnes som en kunstutstilling enn en kulturhistorisk utstilling som de andre. Det er derfor vanskelig å lese noe ut av denne utstillingen som kan belyse problemstillingen min.

I dette kapitlet vil jeg se nærmere på hvordan Kongsvinger festning blir iscenesatt gjennom museumsutstillingene i provianthuset. Jeg ønsker å anlegge et narrativt perspektiv i studiet av disse utstillingene. Hvilke fortellinger fortelles i hver enkelt utstilling? Hvordan er fortellingene strukturert? Hvilke fortellingsmoter består fortellingene av? Hvilke perioder trekkes fram som viktige i Norges historie i museet? Jeg vil trekke fram enkelte gjenstander som er utstilt og stille spørsmål til hva som fortelles om gjenstandene og hva de selv forteller. Ved å stille disse spørsmålene, er det mulig å se på hvilke erindringsfellesskap utstillingene plasserer Kongsvinger festning i.

For en som besøker festningen uten gode forkunnskaper, finnes det få muligheter til å få vite noe om anlegget og dets historie. Det arrangeres omvisninger, men disse må bestilles på forhånd, ellers er det en informasjonstavle i bunnen av festningsbakken med tittelen ”Festningsbyen Kongsvinger”. Denne gir en kort beskrivelse av festningens historie, en presentasjon av monogrammene til de kongene som har besøkt festningen og en tidslinje for Kongsvinger fra første kommandant på festningen i 1682, til Kvinnemuseet i Øvrebyen fikk status som nasjonalt museum i 1997. Denne informasjonstavlen er imidlertid slik plassert at kjørende lett kan gå glipp av den, og det er derfor gående, altså mest sannsynlig lokale besøkende, som i størst grad har mulighet til å lese denne informasjonen. Dermed er det først og fremst gjennom et besøk i museet at det er mulig å tilegne seg kunnskaper om festningen. Her deles det imidlertid ut en brosjyre som kort tar for seg festningens historie, litt om de ulike utstillingene i museet, om markeringen av hundreårsjubileet for unionsoppløsningen og om Heimevernet på festningen. Denne brosjyren gir likevel forholdsvis lite informasjon om selve festningen.

Kulturhistoriske museumsutstillinger kan forstås som produsenter av kunnskap om fortiden formet som fortellinger. I disse fortellingene blir fortiden materialisert og romliggjort, og de er i stor grad basert på gjenstander; de er ”templer for tingene” (Amundsen og Brenna 2003:12). Museet er dessuten først og fremst et visuelt medium og baserer seg på visuell formidling av fortellingene (Eriksen 2009:200). Å forstå utstillingene som fortellinger vil si at de er ”narrative fremstillinger som innebærer påstander om hvilke personer, hendelser eller

verdier som er viktige og som har vært med på å skape fortiden og gi premisser for nåtiden” (Amundsen 2003:70).

En utstilling er en representasjon. Framfor å være en avspeiling av fortida presenterer den kun et utvalg av fortidige forhold (Ågotnes 2007:48). En utstilling kan være med på å skape og holde ved like myter. En mytologiseringsprosess kan som nevnt i teorikapitlet innebære at bestemte fortolkninger av historiske begivenheter som skyldes kulturelle og sosiale forhold blir naturliggjort og dermed omdannet til noe udiskutabelt. Når fortellinger som dreier seg om fortidige hendelser brukes til å skape mening i samtiden, skapes og gjenskapes det myter. Hendelsene fortellingene handler om blir satt inn i en sammenheng, og får en betydning i seg selv (Barthes 2002:283f, Selberg 2002b:90 og Eriksen 1995a:16f). Enkelte hendelser i Norges historie har i større grad enn andre knyttet til seg mytelandskap, og spesielt gjelder dette årstallene 1814, 1905 og 1945. Det er i stor grad disse mytologiske punktene jeg forholder meg til i studiet av museumsutstillingene.

For en som betrakter en utstilling basert på de samme kulturelle referanser som en har selv, vil utstillingen i liten grad framstå som en konstruksjon, men snarere virke selvfølgelig eller naturlig. Det er likevel nødvendig å være oppmerksom på at enhver utstilling er konstruert og at det ikke er gjenstandene selv som snakker, men at disse er valgt ut etter bestemte premisser og forutsetninger (Eriksen 2009:183ff). Dette kan være den største utfordringen ved den typen undersøkelse som jeg har foretatt meg, både fordi utstillingen er forholdsvis ny, og fordi den baserer seg på referanser jeg som er født og oppvokst i Norge er blitt opplært i siden barndommen. Thagaard hevder at en som studerer sin egen kultur må ”[...]oppnå et perspektiv hvor hun eller han kan se sin egen kultur med andres øyne” (Thagaard 1998:72), eller altså å forsøke å gjøre det kjente ukjent. Det er en slik tilnærmingstype jeg forsøker å benytte meg av. En metode har her vært å forsøke å se nærmere på noe som i utgangspunktet virker selvsagt.

Samtidig har enkelte deler av utstillingene fortonet seg som fremmede for meg, fordi de krever en kjennskap til militærhistorie som jeg ikke har. Dette har vært en fordel fordi det ble lettere å stille spørsmål til utstillingen. Dermed vil en del av det metodiske innebære et forsøk på å se hensikten med utstillingen når jeg ikke forstår den ut fra de samme kunnskapsreferansene som de som har laget den.

Hovedutstillingen

Hovedutstillingen ligger i første etasje og er utformet slik at de besøkende skal gå gjennom en presentasjon av Forsvarets utvikling i Norge. Den har startpunkt i Leidangen på 900-tallet og sluttunkt i etterkrigstida med opprettelsen av Heimevernet i 1946 og med Tysklandsbrigaden i 1947-53. Når utstillingen betraktes som en fortelling, kan de ulike epokene forstås som denne utstillingens fortellingsstruktur. Innenfor startpunktet og sluttunktet er utstillingen strukturert rundt ti motiver. De aller fleste av disse er ulike kriger som Norge har vært involvert i innenfor denne tidsrammen, som den store nordiske krig og unionsoppløsningen mellom Norge og Sverige. Jeg vil ikke gå inn på alle disse epokene, men har valgt å konsentrere meg om periodene 1808-1814 og 2. verdenskrig. Førstnevnte periode har jeg valgt fordi den regnes som festningens storhetstid, og blir dessuten sentral i studiet av festningsspillet og gjenoppføringen av slaget på Lier i 1808 som jeg tar for meg i kapittel 6. En studie av hvordan utstillingen forteller om perioden, kan dermed settes i sammenheng med hvordan det gjøres når den skal levendegjøres og framføres. Når det gjelder 2. verdenskrig er det to utstillinger til i museet som tar for seg denne perioden. Det er derfor interessant å se på hvordan de ulike utstillingene forteller om samme periode.

Enhver fortelling er bygget opp rundt et hendelsesforløp, og inneholder både en begynnelse, en midtdel og en avslutning. På veien fra start til slutt skjer det en form for forandring eller intrige. Det som hender i fortellingen skjer dessuten over en viss tid, og begivenhetene det fortelles om organiseres etter tidsforløpet. Samtidig framstilles det som om hendelsene det fortelles om har en logisk sammenheng eller et årsak-virkning-forhold med hverandre. Til slutt inneholder en fortelling en evaluering eller en løsning (Palmenfelt 2000:38 og Eriksen og Selberg 2006:168).

Hovedutstillingen i festningsmuseet forteller om Norges forsvarshistorie som en slik fortelling. Utstillingen presenterer hendelser som blir ansett som viktige, og som bindes sammen gjennom en fortelling om en kontinuerlig frihetskamp. Denne fortellingen fortelles ved bruk av plansjer med korte tekster på norsk og engelsk. Foran disse plansjene ligger det forskjellige gjenstander som skal ha vært brukt i periodene, først og fremst våpen og annet militært utstyr. Det er utstilt dukker med uniformer og plansjer med tekster som kort beskriver de ulike gjenstandene, mens i tilfeller der gjenstandene er funnet i nærheten av festningen, er funnsted og navnet på den som fant dem oppgitt.

”Krig med Sverige 1808-1809 og 1814”

I monterer som dreier seg om ufredsårene 1808-1814 forteller tekstplansjen kort om hvordan Danmark-Norge var på fransk side i napoleonskrigene, noe som førte til krig med Sverige og kamper i grenseområdene i Sør-Norge. Teksten trekker fram to viktige slag i nærområdet i

Gjenstander fra slagene på Lier og Trangen. Foto: Ingvild Tønnesen

angrepet, mens tilbakeslaget ved Lier kun blir nevnt kort til tross for at tapet av soldater var forholdsvis stort.

1808, og beskriver hvordan en stor svensk styrke ble slått ved Trangen i Åsnes mens de norske soldatene ble drevet tilbake ved Lier, uten at festningen ble angrepet. Slaget ved Lier i 1814 nevnes ikke i det hele tatt, til tross for at de norske styrkene vant dette slaget. Det er likevel et positivt preg i teksten, der det er fokus på seieren ved Trangen og at festningen *ikke* ble

Presentasjonen av denne perioden er ledsaget av en gammel oversiktstegning over Lier. To bilder tegnet av illustratøren Andreas Bloch viser henholdsvis en grenader- og skiløperpatrolje i 1808 (jf. Brekstad 2007:16) og fra norsk side under kampen ved Lier 18. april 1808 (jf. Angell 1995[1914]:95). Foran disse plansjene er det utstilt gjenstander som ble brukt i perioden: En tamburtromme fra rundt 1750, en minimodell av en såkalt spansk rytter, det vil si kryss av spisse stokker som ble brukt til hinder mot kavaleri, og en samling gjenstander som angivelig er funnet av Per Erik Rastad ved Lier og Trangen. Denne samlingen består blant annet av kuler til kanoner og gevær, mynter, matkniver og knapper som har tilhørt soldatene på de to stedene.²² Det forekommer ingen opplysninger om hva de ulike gjenstandene er eller hva de ble brukt til. Det viktigste ser dermed ut til å være at de er fra nærområdet. Gjennom presentasjonen av disse gjenstandene i en monter som skal fortelle om sentrale hendelser i Norges historie, knyttes stedene Lier og Trangen tett opp mot den større historiefortellingen. Dette er med på å skape en forbindelse mellom festningen og den store

²² Samtale med Bjørn Langnes 5.10. 2009.

historien, ved at utstillingen skal presentere ”hele” den norske forsvarshistorien, men med gjenstander som kan knyttes til festningen eller i området rundt.

Gjenstandene er stilt opp forholdsvis systematisk ved at de tingene som er like, er lagt sammen. Denne lille samlingen kan sees som en samling nasjonale relikvier som representerer Norges historie. Gjenstandene kan forstås som *indeksikalske tegn*, der det finnes en årsaks- eller nærhetsrelasjon mellom tegn, altså gjenstandene, og objekt, altså det gjenstandene henviser til eller representerer (Kjeldsen 2006:264ff). Samlingen med gjenstandene kan i første omgang forstås som representasjoner for slagene ved Lier og Trangen, de er hentet fra området ”der det skjedde”, men er henvisninger til selve ufreden mellom Norge og Sverige. De deltok selv i kampene, og har dermed vært med i Norges historie. I tillegg knytter gjenstandene festningen og slagene sammen ved at de blir presentert på festningen, og dermed *blir* fortellingene om slagene også en del av Kongsvinger festnings historie.

2. verdenskrig i hovedutstillingen

Hele fire plansjer gjør rede for fortellingen om 2. verdenskrig og omhandler henholdsvis det tyske angrepet 9. april 1940, det som bare kalles ”krigen i Norge 1940” og som tar for seg mobiliseringen på Kongsvinger festning og kamper i området rundt, og hvordan hjelpen fra allierte gjorde at man i nord klarte å gjøre motstand noe lenger enn i sør. De to siste plansjene som omhandler krigen presenterer norske tropper i henholdsvis Sverige og Storbritannia. Tekstene forteller om hvordan Norge var uforberedt på det tyske angrepet og at tyskerne derfor møtte på relativt liten motstand. Fordi tyskernes mål var å nå Trondheim, kom det til kamper flere steder langs Glomma. Én tekst forteller at det ble mobilisert på Kongsvinger festning, og det var kamper ved Skarnes et stykke unna Kongsvinger den 14. april. Finlandsfrivillige mobiliserte til motstand nordvest for festningen, men ble avskåret av tyskerne. Det kom til nærstrid ved Roverud i Kongsvinger kommune, før de norske styrkene trakk seg tilbake til Elverum. Det er dessuten en beskrivelse av hvordan mange nordmenn flyktet til Sverige og at de såkalte polititroppene fra 1943 ble lært opp rent militært og skulle brukes i frigjøringen av Norge. Det følger imidlertid ikke noen ytterligere utdyping av hva disse polititroppene gjorde. Om de norske troppene i England forteller en tekst at enkelte befal og menige klarte å komme seg dit etter at kampene i Norge var tapt, og at det etter hvert var flere nordmenn som flyktet dit.

Til å ledsage disse tekstene er det stilt ut flere ulike våpen fra perioden, både tyske, svenske og norske, uniformsluer og utstyr, det er utstilt en dukke med uniformen til en norsk politisoldat i Sverige, og det henger to modeller av tyske jagerfly i taket. Bak det ene av disse flyene henger det et bilde av en by hvor vi ser ruiner i forgrunnen og flammer i bakgrunnen, og det er ingen informasjon om hvilken by dette skal være, men det er heller ikke nødvendig. Bildet gir sammen med modellflyet et inntrykk av at det nå er krig, det er mørkt, kaotisk og – med unntak av de oransje flammene – grått. Anne Eriksen diskuterer i sin studie av Norges Hjemmefrontmuseum hvordan armeringsjern, grov kjetting, solid stål og uhøvlet tre er med på å forsterke følelsen av alvor, mørke og tyngde hos publikum (Eriksen 1995a:111). En slik mulighet er ikke til stede i hovedutstillingen i like stor grad, likevel er dramatiske bilder som det ovennevnte med på å skape nettopp et slikt alvorlig preg. Derfor spiller det heller ingen rolle for en besøkende at han eller hun ikke vet hvor bildet er tatt, det er hva bildet symboliserer som er viktig.

Bakgrunnsbilde i monteringen om 2. verdenskrig.
Foto: Ingvild Tønnesen

Denne fortellingen om 2. verdenskrig har fokus på det militærhistoriske. Den starter med en presentasjon av det tyske angrepet 9. april 1940, og deretter forteller plansjene om hvordan det norske forsvaret forsøksvis ble bygget opp igjen i andre land. Men her nevnes ikke frigjøringen, fordi fortellingen har som funksjon å vise 2. verdenskrig som en del av en forsvarspolitisk fortelling. Utstillingen viser en kontinuitet, at det hele tiden er behov for Forsvaret, og dette er tydelig ved at fortellingen ikke avsluttes eller lukkes etter at Norge er fritt, men i stedet går det direkte videre til opprettelsen av Heimevernet i 1946.

Mytologisering i utstillingen

Fortellingene i utstillingen skaper en kontinuitet fra vikingtiden til etterkrigstiden ved hjelp av en framstilling av de periodene i Norges historie der landet måtte forsvare seg. Men ved at akkurat disse periodene i landets fortid blir trukket fram og presentert, er det de som blir

sentrale i norgeshistorien; utstillingen er med på å mytologisere fortidige hendelser og skape sammenhenger mellom disse hendelsene og mellom datid og nåtid. Fortellinger om fortidige hendelser som fortelles med det mål å skape mening i samtiden, kan være en del av en mytologiseringsprosess (Selberg 2002b:90). Dette er fordi fortellingene er med på å naturliggjøre de fortolkningene av hendelsene som kommuniseres. Innholdet i fortellingene blir framstilt som natur, slik Barthes beskriver det (Barthes 2002:332). Denne museumsutstillingen kan altså være med på å konstruere og rekonstruere fortellingen om Norges kontinuerlige kamp for selvstendighet og frihet, ved at akkurat de mest dramatiske hendelsene i landets historie blir trukket fram.

Hovedutstillingen er dessuten med på å naturliggjøre krigføring som den eneste form for forsvar, fordi den presenterer Norges *forsvarshistorie* gjennom fortellinger om våpenutvikling uten å problematisere temaet nærmere. Dette kan forstås som en del av Forsvarets egen minnepolitikk. Museumsutstillingen gjør Forsvarets eksistens til noe udiskutabelt ved å vise hvor viktig det har vært, og dermed også er å ha et militært forsvar i framtiden. Utstillingen blir dermed en form for forsvarspolitik.

2. verdenskrig som myte

Myter gir forklaringer på hvorfor ting er som de er, og i norsk kultur kan 2. verdenskrig forstås som en mytekrets hvor slike forklaringer henter sin mening. Her blir moderne norske verdier stadfestet, det var under okkupasjonstiden, i kampen mellom det gode og det onde eller mellom såkalte jøssinger og quislinger at "alt ble avgjort" (Eriksen 1994:26f). På et abstrahert fortellingsnivå kan 2. verdenskrig forstås som et fortellingsunivers som består i flere ulike delfortellinger som hele tiden viser til dette universet. Det finnes én stor, norsk fortelling om krigen, og festningsmuseets utstillinger "De gode hjelperne" og "Okkupasjonstiden" fungerer som to delfortellinger som henviser til denne store fortellingen.

Fortellingen om 2. verdenskrig kan forstås som en *mørk parentes* i norsk historie hvor overfallet danner parentesens første tegn. Okkupasjonen utgjør den største og viktigste delen av fortellingen og forteller om livet inne i den mørke parentesen. Frigjøringen kan forstås som parentesens avslutning og fungerer som en tilbakegang til den normale, lysere tilværelsen. Her fortelles det gjerne om hjemkomsten til kongefamilien, fangene og utefronten, og avstraffelsen av de som var medlem av Nasjonal Samling. Fortellingene om frigjøringen er ofte korte og entydige. Eriksen mener dette kan skyldes en tanke om at gleden som fremstilles

her ikke kan beskrives med ord, men må være opplevd for at den skal være mulig å forstå. Dette gjør at fremstillingene av 8. mai som regel er fortellinger om en ”kollektiv, nasjonal gledesrus” framfor individorienterte beskrivelser (Eriksen 1995a:31 og 83).

Anne Eriksen deler fortellingene om krigen inn i fire hovedmotiver. *Unntaksmotivet* er det overordnede og grunnleggende motivet som dreier seg om okkupasjonstidens forløp i en annen type tid enn den vanlige, med en annerledes hverdag. Der nest kommer *kampmotivet*, som i tillegg til fortellingen om de som faktisk sloss fysisk, dreier seg om den sivile holdningskampen og symbolske markeringer. I kampen mellom det gode og det onde seiret det gode til slutt, og alle nordmenn som var med på den ”riktige” siden var med på denne seieren. *Samholdsmotivet* er det tredje motivet, og dreier seg om kategoriseringer av parter i krigen, først og fremst tre typer, nemlig tyskere, jøssinger og quislinger. Dette motivet handler om relasjoner, om hvem som holdt sammen og hva de holdt sammen mot. Til sist er det Eriksen kaller ”*tross alt*”-motivet, som har en tilbakeskuende tendens fordi vi vet hvordan det gikk. Dette motivet er først og fremst knyttet til hverdagslivet og det å skaffe klær og mat, og handler om hvordan det blant folk flest vokste fram en kreativitet som var nødvendig for å overleve ”tross alt”, altså hvilke krefter som fantes hos de gode (Eriksen 1994:27ff).

Denne typen struktur og motiver er nærmest fraværende i hvordan 2. verdenskrig framstilles i hovedutstillingen. I det videre vil jeg se nærmere på to utstillinger som dreier seg om okkupasjonstiden mer lokalt, og da på litt ulike måter. Jeg ønsker å bruke Eriksens begreper når det gjelder fortellingsstruktur og motiver som verktøy når jeg studerer disse utstillingene, fordi de kan være gode hjelpemidler til å finne likheter mellom utstillingene. De kan dessuten være til hjelp for å plassere utstillingene inn i en kollektivtradisjon som dreier seg om okkupasjonstida.

”Okkupasjonstiden”

Utstillingen ”Okkupasjonstiden” er en forholdsvis liten utstilling som ligger i bakeridelen av Provianthuset og har fokus på 2. verdenskrig. Denne er lokalt betont og skal fortelle om aktivitetene til Milorg D-12 som dekket Vinger-distriktet, altså den lokale motstandsbevegelsen. Flere av gjenstandene her er gitt museet av noen av de som deltok i motstandskampen mot de tyske soldatene (Kongsvinger festnings venner: Udatert).

Utstillingen samsvarer med Anne Eriksens tredeling av fortellinger om krigen, der den starter med en monter som presenterer selve invasjonen av Norge, og avslutter med en monter som

forteller om frigjøringen. Mellom disse to forteller utstillingen om livet inne i den mørke parentesen. Her finnes det fortellinger om okkupasjonstida, om Nasjonal Samling og dens underorganisasjoner, det norske politiets rolle, norske soldater i tysk tjeneste og til slutt den lokale, sivile motstandsbevegelsen og deres virke. Det er utstilt flere gjenstander som har tilhørt lokale motstandsmenn, i tillegg til at det midt i rommet er en monter som skal vise et våpenslipp på Nesskogen på Romerike i april 1945.

Utstillingen har det samme tidsperspektivet som det Eriksen beskriver i sin studie av Norges Hjemmefrontmuseum på Akershus festning. Der er det skapt et inntrykk av at utstillingen skal gi en kronologisk framstilling, mens dette i virkeligheten kun gjelder de avsnittene i den tredelte framstillingen av krigen som kan kalles overfall og frigjøring. Når det gjelder okkupasjonstiden blir denne heller inndelt i ulike emner eller aspekter ved livet inne i den mørke parentesen framfor etter kronologisk rekkefølge. Dette skaper en følelse av atemporalitet; tiden står stille og perioden får en mytisk annerledeshet over seg (Eriksen 1995a:116f). Utstillingen jeg har sett på har heller ingen kronologisk framstilling av 2. verdenskrig som blir fortalt, derimot presenterer den enkelte sider av den, for eksempel den sivile motstanden.

I ”Okkupasjonstiden” er det et markant skille mellom monteren som tematiserer selve overfallet og resten av montrene. Førstnevnte er plassert for seg og er adskilt fra de andre ved hjelp av et vindu. Samtidig er monteren som tematiserer frigjøringen plassert slik at det ikke er noe skille mellom den og de montrene som forteller om selve okkupasjonen. Dette er i samsvar med hvordan Eriksen mener at det i Norsk Hjemmefrontmuseum først er på vei mot frigjøringen av tiden begynner å gå igjen, men at den da til gjengjeld går veldig fort (1995a:117). Det er en brå overgang fra okkupasjonstid til frigjøring, og en besøkende rekker ikke å forberede seg på denne avslutningen.

Hverdagslivet som motstand

Fortellingen om hvordan livet fortonet seg inne i den mørke parentesen følger vanligvis to spor. Det ene dreier seg om hverdagslivet og hvordan folk flest forholdt seg til den hverdagslige kampen mot den vanskelige forsyningssituasjonen, mens den andre tradisjonen beskriver den organiserte motstanden med militærtrening, etterretning og sabotasje. Eriksen hevder at gjennom etterkrigstidens mytologisering av perioden er disse to linjene blitt flettet sammen slik at de gjerne presenteres som to delfortellinger av en større krigsfortelling.

Dermed blir motstandsbegrepet utvidet, og hjemmefront og okkupasjonstid blir to sider av samme sak. Motstandsbevegelsen blir ikke bare et ideal for det norske, men det blir ”typisk norsk” å være en del av denne motstandsbevegelsen, og hverdagsopplevelsene under krigen blir sett på som uttrykk for motstand (Eriksen 1995a:42 og 80ff). Utstillingen som i utgangspunktet skal omhandle motstandsbevegelsen, har fått navnet ”Okkupasjonstiden”. Denne tittelen tyder på at tanken om de hverdagslige opplevelsene som motstand, gjør seg gjeldende også her.

Samtidig knyttes de to ulike linjene sammen gjennom enkelte av gjenstandene som er utstilt, blant annet finnes det her hjemmelaget tobakk, en kvern for maling av potetmel hvor selve trommelen er laget av en gjennomhullet fiskebolleboks, og ei mølle for maling av hvete hvor kvernen består av en kasse, en kaffekvern og en motor. Disse gjenstandene er plassert i samme monter som blant annet en brødboks med ekstra rom for den illegale radioen, noe som gir inntrykk av at den kreativiteten som var nødvendig for å skaffe mat, er den samme kreativiteten som ble brukt i motstandsarbeidet. Dette er altså to ulike motiver, det Eriksen kaller ”tross alt”-motivet og kampmotivet som her tematiseres sammen, i en utstilling som i utgangspunktet skal presentere motstandsbevegelsens aktiviteter.

”Overfallsmonteren”

Utstillingens første monter dreier seg om tyskernes invasjon av Norge, og den mørke parenteser er innledet. Foran i monterer er det tekster som forteller om hendelsesforløpet de første dagene av okkupasjonen. Det er dessuten en tekst som legger fram tall på de tyske troppene i kongsvingerområdet. Den forteller om det tyske politiet i Norge og dets to hovedenheter Sicherheitspolizei, herunder Gestapo, som hadde utestasjon blant annet på Kongsvinger, og Ordnungspolizei som hadde en leir i området.

Det er et gitter bak i monterer, og på dette gitteret henger det en tekst som forteller om hvordan tyskerne bygde ut en rekke militære anlegg i østlandsområdet, og at Kongsvinger festning ble tatt i bruk. Det er dessuten utstilt en dukke med SS-uniform, en del våpen og Terbovens proklamasjon fra 26. april 1940 hvor han klargjorde at han ”etter Førerens befaling” hadde overtatt hele den sivile myndighet så lenge okkupasjonen varte, med en påfølgende opprømsing av hans hovedoppgaver. Det er også utstilt to bilder med motiver fra festningen. Den ene viser politiminister Jonas Lie som inspiserer den Germanske SS-skolen som holdt til på festningen, mens det andre bildet er uten tekst, men viser antakelig elever fra

nevnte skole som marsjerer gjennom festningsporten. I tillegg til dette er det en rekke andre gjenstander utstilt i monterer; frimerker, Terbovens underskriftsmappe, en tysk stålhjelm og en del dokumenter.

Gitteret i denne første monterer kan forstås som en representasjon av okkupasjonen av Norge, og at landet nå er i "fangenskap". Det fungerer som en innledning til utstillingen og fortellingen om den mørke perioden som 2. verdenskrig gjerne blir framstilt som. Gitteret kan dessuten forstås som en materialisering av fangenskapet og den mørke parentes, det blir selve det første parentestegnet.

"Overfallsmonteren" i utstillingen "Okkupasjonstiden." Foto: Ingvild Tønnesen

"Frigjøringsmonteren"

I den siste monterer, som skal representere frigjøringen, er det et gitter som er "sprengt" som dominerer i forgrunnen, og bak gitteret finnes det tegninger av norske flagg, norske kampsanger, diplomer og medaljer. Det er dessuten små tekstplansjer som forteller om hvordan det hadde gått rykter om at tyske ledere ville fortsette kampene i Norge selv om Tyskland skulle kapitulere, men at det likevel gikk til en fredelig løsning da den tyske øverstkommanderende, generaloberst Bøhme, valgte å overgi seg. 8. mai opphørte alle kamper i Europa.

Gitteret er som nevnt helt i front i denne monterer, i motsetning til i "overfallsmonteren" der gitteret er i bakgrunnen. Det har derfor en mer dominerende rolle, og ved at det ser "sprengt" ut, kan det forstås som et symbol på hvordan det norske folk selv brøt ut av det tyske fangenskapet, eller sprenger seg ut av den mørke parentes. Dette er i samsvar med det Eriksen forstår som kampmotivet (1994:29), og her skal det sprengte gitteret sannsynligvis først og fremst symbolisere den sivile motstandsbevegelsen og dens bidrag til frigjøringen. Men hullet i gitteret kan i tillegg forstås som et hull mellom den besøkende som står foran monterer og den mytiske fortellingen, det er en slags inngangsport inn til fortellingen om frigjøringen ved at den åpner opp for kampsangene og medaljene.

"Frigjøringsmonteren". Foto: Ingvild Tønnesen

I denne monterer ligger dessuten det norske flagget som hang på festningen og som ble firt 16. april 1940 og erstattet med det tyske hakekorsflagget. Til dette flagget følger det en tekst som beskriver hvordan flagget ble tatt vare på av en svensk finlandsfrivillig, som etter felttoget i Norge reiste til Canada som flyelev ved treningsleiren Little Norway. Han omkom i en flystyrt, men før det

hadde han rukket å overrekke flagget til en flyinstruktør fra Horten, som følte seg forpliktet til å ta vare på flagget. Da han kom hjem etter krigen ble flagget lagt på stabburet der han bodde, og ikke før i 1995 var flagget tilbake på festningen. Denne historien sees altså på som så viktig at den tas med, i motsetning til de fleste andre gjenstandene i utstillingen som i beste fall ledsages av en kort tekst med navn og bruksområde. Flagget er nærmest blitt en selvstendig aktør som har "deltatt" i krigen, og dermed drar med seg en form for autentisitet. Teksten sier om flagget at "[...] først 55 år etter at det måtte vike plassen for det tyske hakekorsflagget, er det tilbake på Kongsvinger festning", noe som kan forstås som en tanke om at flagget hele tiden var ment å være på festningen. Flagget kan forstås som en type nøkkelsymbol antropolog Sherry Ortner kaller *oppsummerende symbol*, som hun definerer som de symbolene som oppsummerer eller uttrykker en bestemt mening og som spiller på et følelsesmessig engasjement. Dette kan være religiøse eller politiske symboler, eller altså flagg (Ortner 1973:1339f og Ehn og Löfgren 2008:21). Det norske flagget kan være ikke bare et konkret symbol på den norske stat, men ha en sterk følelsesmessig appell som sier noe om den norske selvforståelsen. Dette flagget som ligger i monterer var med i krigen og overlevde den, det kom til og med hjem der det hører til, om enn litt slitt og hullete. På samme måte har det norske folk i symbolsk forstand overlevd krigen og til tross for vonde minner, reist seg igjen etter overfallet. Normaltilstanden er gjenopprettet.

I denne utstillingen er det tydeligste ved fortellingsstrukturen selve parentestegnene i den såkalte mørke parentes. Gitrene i overfallsmonteren og frigjøringsmonteren fungerer som

materialiseringer av parentestegnene. De har en kraftig symbolsk betydning der de både innrammer utstillingen rent fysisk, fordi de fungerer som en begynnelse og en slutt. I tillegg rammer de inn det atemporale hendelsesforløpet i resten av utstillingen hvor kronologien er løst opp. Når det gjelder motivet i utstillingen, samsvarer dette med modellen Anne Eriksen har satt opp, og har dermed fellestrekk med typiske fortellinger om krigen i Norge. Den neste utstillingen jeg skal se på dreier seg også om okkupasjonstiden, men har et litt annet perspektiv.

”De gode hjelpere”

Utstillingen ”De gode hjelpere” er i størst grad konsentrert rundt flyktningrutene som gikk i nærheten av Kongsvinger festning under 2. verdenskrig. ”De gode hjelpere” har ungdom som målgruppe, og skal ”[...] vise hvor viktig grenselostrafikken var og samtidig inspirere til å tilegne seg ytterligere kunnskap ved å gå i grenselosenes fotefar over til Sverige” (Thomassen 2005:5). Det skrev daværende kommandant Helge Thomassen i en brosjyre med samme navn gitt ut av Kongsvinger Festnings Venner i forbindelse med jubileet for unionsoppløsningen. Denne formålserklæringen føyer seg inn i tradisjonen om at mye av formidlingen av kunnskap om krigen er rettet mot barn og unge, fordi det skal sikre at alle som vokser opp i Norge får kjennskap til det som skjedde. Alle oppvoksende generasjoner skal innvies i kollektivtradisjonen om ”Krigen”, og dette gjøres gjennom deltakelse i ritualer (Eriksen 1995a:96 og 120), eller det som sosialantropolog Victor Turner kalte initieringsritualer (Turner 1973). Besøk i museer kan være en slik type ritual.

”De gode hjelpere” presenterer fortellinger både om grenselosene som hjalp flyktninger over grensa til Sverige under 2. verdenskrig, men også om de som var på flukt. Strukturen i denne utstillingen følger til en viss grad strukturen i hovedfortellingen om 2. verdenskrig. Den starter med ”Da krigen kom”, med bilde av tyske soldater som marsjerer inn i Eidsvoll, altså inngangen til den mørke parentes. Utstillingens avslutning har teksten ”Krigen over – FRED”, et bilde av mennesker ved Magnor stasjon som feirer at okkupasjonstiden er over, og norske flagg som henger på en snor foran denne veggen. Resten av utstillingen er ikke kronologisk, men oppdelt i temaene ”Hverdagen under krigen”, ”Redningsmenn og -kvinner”, ”Barn i krig” og ”I Sverige”.

Her fortelles det om livet inne i den mørke parentes, og dette fortelles gjennom bilder, gjenstander og fortellinger. Fortellingen om 2. verdenskrig blir fortalt gjennom lokale,

navngitte personer og enkelthendelser som har funnet sted i nærheten av Kongsvinger festning. Fortellingen i utstillingen har en del av de motivene som Eriksen beskriver, og hverdagslivet under krigen blir beskrevet gjennom utstilte gjenstander som sko av papirhyssing og never og en dåpskjole av fallskjermstilke, ledsaget av tekster med sitater om hvordan dette ble opplevd av ”de som var der”. Personer på bilder blir gjerne navngitt og knyttet til lokale stedsnavn, og plansjer med tekster gir beskrivelser av hvem som har eid de ulike gjenstandene som er utstilt. Tekstene på plansjene som er hengt opp sammen med bilder og gjenstander er gjerne enten fortellinger om eller sitater fra enkeltpersoner som enten har bodd i grenseområdet under krigen, eller på en eller annen måte var involvert i grenselostrafikken enten som flyktninger eller som hjelpere.

Menneskerettsdiskursen i utstillingen

Denne utstillingen har imidlertid en annen fortellingsstruktur enn den store norske fortellingen om okkupasjonstida. På slutten av utstillingen vises nemlig bilder både av norske flyktninger i en flyktningleir i Sverige fra 2. verdenskrig, av flyktninger fra Rwanda i Zaïre i 1994 og av flyktninger fra Kosovo i Albania i 1999. Fortellingen avsluttes ikke. Den mørke parentesens lukkes ikke slik den vanligvis gjør i fortellinger om krigen, men i stedet trekkes det linjer fram til i dag.

I en avhandling om en debatt om Falstadsenteret i Nord-Trøndelag hevder kulturhistoriker Leiv Sem at det finnes tre ulike diskurser om 2. verdenskrig i den norske offentligheten i dag. Diskursene kan forstås som ”[...] nettverk av motiv, presupposisjonar, verdier osv. som narrativitet er grunnlagt på, nærar seg av, refererer til, talar om og brukas” (Sem 2009:166). Disse tre er diskursen om krigen i Norge, om holocaust og om menneskerettigheter. *Diskursen om krigen* er først og fremst nasjonalt og lokalt orientert og dreier seg om hvordan tidsepoken krigen utspilte seg i har en annen kvalitet enn andre perioder, og at framstillingen av den dermed ikke er fastbundet av de normene som ellers er gjeldende for historieframstillinger. Historien er fortalt en gang for alle, og det er i utgangspunktet ikke åpent for nye fortolkninger av denne. Denne diskursen er forholdsvis positivt ladet, nasjonalt orientert og dreier seg om en lukket tidsperiode (2009:167ff), som også kan forstås som den mørke parentesens Anne Eriksen beskriver. *Holocaustdiskursen* er mer negativt ladet og er overnasjonalt orientert, og har et perspektiv som strekker seg utenfor selve tidsperioden holocaust forekom der den bærer med seg en trussel som kaster skygge over både nålevende og kommende generasjoner (Sem 2009:206).

Til sist er *menneskerettsdiskursen*, som henter sin autorisering i FNs menneskerettighetserklæring fra 1948, som førte til en internasjonal formell anerkjennelse av tanken om at alle mennesker har grunnleggende universelle rettigheter. Denne diskursen binder sammen den dystre lærdommen fra holocausterfaringen som kollektivt traume. Den bærer med seg en mer samlende appell om en ny tid da de gode kreftene råder. Det er også her en overnasjonal dimensjon. 2. verdenskrig blir i dette perspektivet brukt som utgangspunkt for forståelse av og illustrasjon til universelle problemstillinger, og har et samtids- og framtidsfokus (2009:205f).

Det er nettopp denne menneskerettsdiskursen som kommer til syne i ”De gode hjelperne”. Her trekkes det linjer til dagens situasjon, og teksten og bildene skal beskrive hvordan det finnes mange i verden som er i samme situasjon i dag som ”vi” nordmenn var i under 2. verdenskrig: Vi fikk hjelp da, og ”de” trenger hjelp nå. Det er likevel interessant at det er flyktningene som er langt unna Norge det fokuseres på, og ikke de som faktisk kommer til landet for å få opphold. Kanskje er dette fordi en slik vinkling ville være mye mer konfliktfylt og problematisk.

”De gode hjelperne” er altså ikke den vanlige, lukkede fortellingen om okkupasjonstida i Norge som har vært dominant i store deler av etterkrigstida. I dag finnes det som Sem beskriver flere alternative diskurser om 2. verdenskrig, og menneskerettsdiskursen er en av disse. De ulike diskursene trenger imidlertid ikke nødvendigvis å konkurrere og er ikke gjensidig utelukkende, men kan møtes slik de gjør i denne utstillingen. Utstillingen er forholdsvis ny, og viser en ny utvikling i fortellingene om okkupasjonstiden, men samtidig er det nasjonale aspektet likevel ikke borte.

Utstillingen som en del av den nasjonale motmaktfortellingen

I artikkelen ”Mellom bakkar og berg: Om den norske EU-motstandens retoriske sted” (2002) omtaler Line Esborg det hun kaller den norske motmakttradisjonen. Hun hevder at 2. verdenskrig er en sentral myte i norsk tradisjon. Selv om denne ikke var en del av den offisielle motstandsargumentasjonen mot EU på 1990-tallet, symboliserer likevel okkupasjonsårene viktige ”norske” verdier som motstandsvilje, samhold og nøysomhet som ble benyttet i argumentasjonen hos EU-motstanderne (Esborg 2002:244). 2. verdenskrig gjøres til en del av det norske, og selv om EU-debatten ikke har relevans i denne

sammenhengen, kan det likevel være nyttig å se på hvordan ”De gode hjelperne” føyer seg inn i en slik motmakttradisjon gjennom fortellingene om grenselosene. Denne motstandsargumentasjonen kan forstås som en form for frihetsfortelling der det ikke godtas at en fremmed makt skal styre landet slik som under 2. verdenskrig, og kan sees i sammenheng med årene 1814 og 1905 slik at det presenterer en tradisjon for motstand (2002:244).

Motmakttradisjonen kommer tydelig til uttrykk i utstillingen spesielt under temaet ”Redningsmenn og -kvinner” der fortellinger om heltmodige handlinger blir fortalt om og av navngitte, ”vanlige” mennesker. Her er klesvasken hengt ut til tørk på tvers, og besøkende må bøye seg for å gå gjennom denne. Dette fungerer som en dramatisering av hvordan de hjemmeværende kvinnene hengte klærne på en bestemt måte avhengig av om de visste at det var fare på ferde eller ikke, og dermed kunne være til uunnværlig hjelp for grenselosene. I ”Hverdagen under krigen” er det dessuten utstilt en minimølle. Denne ble laget av en sørodøling etter at tyskerne stengte mølla han hadde brukt fordi han malte mer enn tillatt for å gi mel til andre. Begge disse fortellingene er eksempler på hvordan handlinger gjort av vanlige folk, blir gitt en plass i motmakttradisjonen når de presenteres som en del av grenselosutstillingen. Den hverdagslige motstanden blir her en del av det å være norsk, den blir et ”nasjonalmonument” (Eriksen 1995a:58).

Tittelen på utstillingen, ”De gode hjelperne”, trekker dette enda lenger. Den spiller på tittelen på folkeeventyret ”Askeladden og de gode hjelperne” fra Asbjørnsen og Moes samlinger, om fattiggutten som får hjelp av syv spesielle skapninger med overnaturlige evner til å vinne prinsessa og halve kongeriket. Eventyret blir her en form for retorisk sted der det kan hentes ut mening, eller en type kulturelle loci communes, altså et retorisk fellessted som karakteriserer eller dominerer en bestemt kultur (Kjeldsen 2006:169). Helt siden folkeminnesamlernes nasjonsbyggende virksomhet på 1800-tallet er eventyrene blitt regnet som en del av den norske folkekulturen, folkeånden, eller ”folkets åndelige særpreg”, som Jørgen Moe framstilte det (Eriksen 1999:76). Gjennom å henvise til et folkeeventyr skapes det en tett forbindelse mellom Kongsvinger festning og myten om det nasjonale særpreget. En slik henvisning til andre tekster, såkalt *intertekstualitet*, er med på å skape et nettverk av mening mellom tekstene. Gjennom en henvisning til det magiske verdensbildet som dominerer eventyrene, skapes det en form for magi i utstillingen (Eriksen og Selberg 2006:195ff). Grenselosene blir som eventyrfigurene, gode og hjelpsomme, og dermed en del av det som er ”typisk norsk”. Ved at denne fortellingen om grenselosene fortelles på

festningen, blir festningen en del av dette ”norske”. Festningen har en geografisk nærhet til området der mye av grenselostrafikken foregikk, og blir dermed del av et sentralt moment i Norges historie. Men den blir også en del av noe som stikker dypere, nemlig den norske ”folkeånden”.

Grenselosenes tilknytning til naturen

Anne Eriksen beskriver hvordan motstandsbevegelsen under 2. verdenskrig gjerne blir knyttet til den norske naturen som den kjente og behersket. Gjennom denne tilknytningen til det norske landskapet blir disse både mer norske, samtidig som de blir et bilde på typiske

Fra utstillingen "De gode hjelperne". Foto: Ingvild Tønnesen

nordmenn. De gjøres dermed både til en del av landet, men også en del av det norske folket ved å framstå som den ideelle nordmann (Eriksen 1995a:70ff). I ”De gode hjelperne” trekker for eksempel flere par ski fram denne tilknytningen til naturen. Disse skiene har tilhørt grenseløser og barna deres, og er blitt benyttet av grenselosene selv og utlånt

til flyktninger som skulle over grensa. Skiene kan altså forstås som et symbol på den typiske nordmann, hentet fra forestillingen om at ”alle” nordmenn går på ski.

Idéhistoriker Rune Slagstad gir en beskrivelse av hvordan skigåing fra slutten av 1800-tallet gikk fra å være et vanlig transportmiddel i norske bygder til å bli brukt av byfolk for rekreasjon på fritiden, men i tillegg ble det en del av den nasjonale identiteten: ”Skiløpere som spente på seg skiene og la innover i Nordmarka, beveget seg inn i et nasjonalt prosjekt, der ski var de tre bokstavene som forente nasjon, natur og kultur” (Slagstad 2008:203). Ifølge idrettshistoriker Matti Goksøyr var det dessuten en nær sammenheng mellom den nye naturdyrkingen på 1800-tallet og dyrkingen av skigåingen, som gikk inn som en del av den norske identitetsbyggingen i mye større grad enn det andre, importerte idretter gjorde

(Goksøyr 1994:183ff).

Skiene kan altså forstås som en type tegn, eller det Ortner kaller et oppsummerende symbol (Ortner 1973). Kjeldsen beskriver hvordan det kreves at det har gått en viss tid før et uttrykk kan oppnå sitt fulle retoriske potensial som oppsummerende symbol, men i denne sammenheng kreves det kjennskap til hva skiene kan representere, altså en form for kulturell kunnskap. Skiene kan forstås som det som skilte nordmenn fra tyskere. Det var en måte nordmenn kunne beherske naturen på, slik at de i forhold til tyskerne hadde en fordel. I tillegg kan de forstås som en allegori for den såkalte typiske nordmann og hans nære tilknytning til naturen.

Unntaksmotivet i "De gode hjelpere"

Under temaet "Redningsmenn og -kvinner" er det et maleri av en mann som deler ut kake til tre andre personer. De er ute i en skog, sitter rundt noen stearinlys og med skiene sine stilt opp rundt seg. I monterer ved siden av dette bildet er det stilt ut ei kaketine. Til denne kaketina og bildet fortelles det at julaften 1943 måtte grenselosen Bjarne Haug kjøre et flyktningfølge et

Bilde av grenseloser og flyktninger på julaften. Foto: Ingvild Tønnesen

stykke med hest og slede, og at det ble pakket ned julemat som inkluderte den nå utstilte kaketina med ei bløtkake oppi. Dette fortelles av Haugs datter, Goro Haug Thesen, mens den andre grenselosen som var med i følget, Arne Holth, forteller videre: "Så kom vi dit vi skulle ta skiene fatt. Da tar Bjarne og løfter på lokket på kjøredningen, og så tar han lys i fra kista og plasserer i

snøplogkanten og tenner dem, og så hadde han ei bløtkake. Den julekvelden var ikke god å glemme!"

Det legges vekt på hvordan ”livet ble snudd opp-ned for grenselosene”, og at det ikke spilte noen rolle om det var hverdag eller høytid. Dette kan forstås som unntaksmotivet Anne Eriksen hevder er ett av fire vanlige motiver i fortellingene om 2. verdenskrig. At denne lille anekdoten om bløtkaka får en såpass stor plass i utstillingen som den har fått, tyder på at den speiler en sentral tanke i fortellingen, nemlig tanken om unntakstilstanden okkupasjonstiden var, da det kunne hende man måtte ut i skogen på julaften og spise julematen sin der. Denne tanken kommer også fram andre steder i utstillingen, for eksempel ved hjelp av et par utstilte lakksko som har tilhørt Berit Bøhnsmoen fra Eidsvoll som var syv år da hun flyktet over grensa sammen med moren sin. Hun forteller at hun fikk bytte ut de våte skoene med disse lakkskoene, og var forundret over at hun fikk gå med dem ”midt i svarte skauen”. Det er en atemporalitet over fortellingen om julaften som ble tilbrakt i skogen ved at årssyklusen kollapser. Motsetningene mellom hverdag og fest blir borte, og det gir inntrykk av unntakstilstanden ved at måten høytider ble feiret på kunne være helt annerledes enn vanlig. Man kunne bli nødt til gå med lakksko i skogen, det var en helt annen tid disse fortellingene er hentet fra.

”De gode hjelperne” er til en viss grad en typisk utstilling når det gjelder motiver og struktur. Når det kommer til sistnevnte, har den imidlertid ikke den vanlige lukkede parentes, derimot fortsetter den og peker fram til i dag. Dette kan forklares med at utstillingen er noe nyere enn ”Okkupasjonstiden”, og speiler dermed en utbredt utvikling i samfunnet ved at blikket vendes utover til dagens situasjon i verden. Motivene er i stor grad de samme som tidligere, og dreier seg om den hverdagslige kampen for å overleve under okkupasjonen, men også om de norske heltene, som dermed knytter denne utstillingen tett opp mot den nasjonale frihetsfortellingen. Neste utstilling jeg skal ta for meg, dreier seg om unionsoppløsningen. Denne perioden er ikke i nærheten av å ha det samme mytologiske aspektet knyttet til seg som 2. verdenskrig har i norsk kollektivtradisjon. Dermed har denne utstillingen en helt annen oppbygning enn de to forutgående utstillingene.

”Fra Grændsevagten”

Denne utstillingen har fokus på tiden rundt unionsoppløsningen i 1905. Det er en enkelt utformet utstilling med til sammen trettisyv bilder fordelt på hver side av det store, rektangulære rommet. Disse bildene er uten forklarende tekst, kun nummerert. Det er heller ingen informasjon om hvilke fotografer som har tatt de ulike bildene. Det finnes imidlertid en katalog som hører til utstillingen og som er gitt ut av Kongsvinger Festnings Venner, og her

kan besøkende finne igjen bildene med nummer og en kort tekst. Bildene er hentet fra Forsvarsmuseets arkiv.

Fortellingsstrukturen i utstillingen er vanskelig å få øye på. Den er ikke bygget opp kronologisk, men starter med bilder av sentrale hendelser i forbindelse med unionsoppløsningen, som møtet i Stortinget 7. juni 1905, og et bilde av Christian Michelsen og Carl Berner på vei ut fra Karlstadforhandlingene. Det er et bilde av kontrollkommisjonen for demoleringen av grensefestningene etter forliket i Karlstad, før et bilde viser kong Haakon som ankommer Norge og går fra det danske skipet over til det norske i Oslofjorden, den 25. november 1905. Etter dette går utstillingen over til lokale motiver, med bilder av Kongsvinger festning tatt fra Vardåsen og oppe på selve festningen, militærparade på Kirketorget i Kongsvinger i august 1905, og en del bilder fra grensevakten på Lier.

I katalogen som hører til utstillingen er den opprinnelige teksten brukt som titler på de fleste bildene. Dette medfører at rettskrivingen er en annen enn i dag, og denne skrivemåten er beholdt, for eksempel på bildene ”Kongsvinger Fæstning seet fra de nye Befæstninger” og ”Gravhaugen ved Lier, hvor de faldne Svensker og Nordmænd blev begravet i 1814” (Kongsvinger Festnings Venner, udatert). Denne måten å bruke den gamle rettskrivingsmåten er også til stede i selve tittelen på utstillingen, ”Fra Grændsevagten”, som er hentet fra tekstene på noen av bildene. Dette skaper en slags følelse av autenticitet, at man befinner seg i tiden utstillingen forteller om. Denne typen følelse kaller Lotten Gustafsson autenticitet som gjenkjennelse, som hun definerer som at dersom noe ser gammelt ut eller virker gammelt, kan det gi en følelse av at det også *er* gammelt (Gustafsson 2002:166). Autenticitetsoppfatningen ligger her i selvet, altså en besøkende i museet, framfor i objektet.

Stedliggjøring i utstillingen

De aller fleste bildene i utstillingen har motiver hentet fra Kongsvinger festning og nærområdet rundt. Ett av bildene fra festningen viser det norske splittflagget, men det er flere bilder fra grensevakten ved Lier. Et av disse er av kompaniteltene til Norske Jegerkorps ved Lier gård, og er tatt i august 1905 (Kongsvinger Festnings Venner, udatert). Ved at utstillingen inneholder bilder fra området i nærheten av Kongsvinger festning, blir lokalområdet en del av fortellingen om unionsoppløsningen. Det knytter dessuten festningen og Lier tettere sammen, og gjør fortellingen om hva som skjedde på Lier til en del av Kongsvinger festnings historie. I verneplanen ble festningen knyttet til 1905 og

"Kompanitelt Norske Jegerkorps Leir ved Lier Gaard 18.august 1905"
Bilde i utstillingen.

unionsoppløsningen gjennom beskrivelsene av anleggene på Vardåsen som ble bygget i perioden før. Her knyttes festningen til samme periode gjennom bilder fra Lier og grensevakta andre steder i området, både av hvordan skansene blir bygget, og hverdagslivet til soldatene som var stasjonert her. Det er ingen bilder av soldatlivet på Vardåsen,

derimot er det ett bilde av utsikten mot Kongsvinger festning tatt *fra* "de nye Befæstninger", som bildeteksten sier (ibid.).

1905 som meningslandskap

Eriksen hevder at 1905 fungerer som et symbolsk sted der nasjonale verdier fortettes og artikuleres, og finner tegn på dette i minneoppgaver samlet inn av Norsk Folkeminnesamling. Hun beskriver hvordan nordmenn som hadde opplevd og hadde personlige minner om 1905, fortalte disse erfaringene som en del av en større nasjonal historie (Eriksen 2005). Det er imidlertid lite som tyder på at det finnes noen selvstendig minnekultur rundt unionsoppløsningen. Det er få monumenter som er reist til minne om dette, og det er kun enkelte ganger at unionsoppløsningen er blitt markert de siste hundre årene (Kverndokk 2007b:262). Selv om året 1905 blir regnet som et sentralt årstall i den norske frihetsfortellingen, fungerer det mer som et springbrett mellom 1814 og 1945 heller enn et frittstående årstall. Unionsoppløsningen har ikke det samme mytelandskapet knyttet til seg som 2. verdenskrig har, noe som kommer til syne i måten utstillingen "Fra Grændsevagten" er bygget opp. Når hendelsene ikke er knyttet til bestemte myter, er fortellingene om dem heller ikke bundet av bestemte regler slik som fortellingene om okkupasjonstiden gjerne er.

Det er imidlertid to symboler som gjerne knyttes til unionsoppløsningen, nemlig det norske flagget og da kong Haakon ankom Norge. Flagget uten unionsmerket var i bruk som orlogsflagg allerede fra 1898. Men først 9.juni 1905 ble unionsflagget firt og erstattet med det rene norske flagget på Kongsvinger festning (Rastad 2004:19). I utstillingen kommer den

symbolske betydningen flagget har tydelig fram. Et av bildene i utstillingen har tittelen ”Kongsvinger Fæstning 1905” og viser det norske flagget uten unionsmerket som er heist på festningen.

I begynnelsen av utstillingen henger det et splittflagg med unionsmerket, og sett i sammenheng forteller disse to flaggene uten ord historien om Norges selvstendighet. Flaggene er nøkkelsymboler som kan vekke sterke følelser hos publikum, men de kan ha en tilleggsfunksjon. Flagget med unionsmerket er det første en besøkende ser når han eller hun

”Kongsvinger Fæstning 1905” Bilde i utstillingen.

kommer opp trappa til utstillingen, og det skaper en slags innledning som skal fortelle at ”sånn var det, dette var utgangspunktet”. Men det er noe ”feil” med dette flagget, det ser ikke ut sånn det norske flagget *egentlig* skal se ut. Det gjør det derimot på bilde nummer seks i utstillingen; Norge har sitt eget, rene flagg, og det er dessuten heist på Kongsvinger festning. Disse to flaggene viser før og etter unionsoppløsningen, og kan forstås som symboler på det norske.

De kan dermed knyttes til samme type frihetsfortelling som i utstillingen ”Okkupasjonstiden”, der flagget blir en representasjon for det frie Norge. I begge utstillingene blir det norske flagget et symbol på Norges frihet, men i tillegg en fortelling om at landet går fra å være ufritt til å bli fritt. Likevel får flaggene i de to utstillingene litt ulik mening ved at flagget i ”Okkupasjonstiden” har en rolle som aktør, det var med på selve 2. verdenskrig, mens unionsflagget og det rene flagget i ”Fra Grændsevagten” heller har en birolle og kun blir symboler på unionsoppløsningen.

Det er vanskelig å få øye på noen spesifikk struktur i denne utstillingen. Dette skyldes mest sannsynlig at det ikke finnes et like tydelig meningslandskap for 1905 som for 2. verdenskrig. I den nasjonale frihetsfortellingen fungerer året 1905 gjerne som et mindre viktig steg

mellom 1814 og 1945, som har en mye større ”bagasje” knyttet til seg, og da spesielt sistnevnte årstall. Likevel blir festningen gitt en viktig rolle i norgeshistorien og den nasjonale frihetsfortellingen ved at det var der opprustningen skjedde.

Oppsummerende diskusjon

De fire utstillingene har ulike funksjoner. Hovedutstillingen skal gi en oppsummering av den ”store” historien, og vise fram en kronologisk norgeshistorie med fokus på de viktigste årstallene i forsvarshistorisk sammenheng. Denne er den eneste av utstillingene som har en fullstendig kronologisk struktur. Det er valgt ut to av de mest sentrale periodene i hovedutstillingen. Disse er det laget tre utstillinger av. Et interessant moment ved utvelgelsen av disse periodene er at årene 1808-1814 som gjerne anses som storhetstiden til Kongsvinger festning, ikke er representert med mer enn én plansje i hovedutstillingen. Perioden har heller ikke fått sin egen utstilling. Én forklaring på dette kan være en bakenforliggende tanke om at festningen og dens bygninger i seg selv forteller denne historien, men dette vil kanskje endres etter hvert som utstillingene i museet skiftes ut.

Fortellingsstrukturen i de tre øvrige utstillingene har også flere ulikheter. Til tross for at ”Okkupasjonstiden” og ”De gode hjelperne” skal omhandle to ulike temaer innenfor 2. verdenskrig, følger de til en viss grad den samme fortellingsstrukturen, nemlig den strukturen Anne Eriksen betegner som ”den mørke parentes”. De har dessuten mange likhetstrekk med hensyn til hvilke typer gjenstander som er utstilt, og har begge utstilt gjenstander som skal illustrere hvordan man under okkupasjonen overlevde ved hjelp av kreative løsninger.

Disse to utstillingene kan sees i motsetning til utstillingen ”Fra Grændsevagten”, som har en helt annen, eller nesten mangel på fortellingsstruktur. Her er det bilder, ikke gjenstander, som er ment å tale for seg. Dette kan komme av at unionsoppløsningen ikke har et like stort mytelandskap knyttet til seg, og at det dermed ikke finnes bestemte regler for hvordan en utstilling som omhandler den skal utformes.

Stedliggjøring i museet

Et steds nasjonale betydning realiseres først når hendelser som er blitt en del av en større nasjonal historiefortelling utspiller seg der. Spesielt hendelser med meningsinnhold hentet i et felles nasjonalt erindringssted bidrar til at stedet kan transformeres til å bli et rom (Eriksen 1999:51). Gjennom de ulike utstillingsfortellingene eller det som kan kalles de ulike narrative

aspektene i museet, blir museet det Aarnipuu kaller et narrativt rom (Aarnipuu 2008). Gjennom presentasjonen av fortellinger som kan knyttes til den norske frihetsfortellingen som har en så sentral rolle i den kollektive erindringen, blir festningen et slikt rom nettopp fordi museet ligger i en av bygningene på festningen. For en besøkende blir hendelsene som beskrives i utstillingene og stedet, altså festningen, uløselig knyttet sammen. Fortelling og rom knyttes sammen, og det skapes det litteraturviter Lars Lönnroth kaller *den doble scenen* som består av selve stedet fortellingen framføres eller fortelles, og scenen handlingen i fortellingen foregår på (Lönnroth 1978:8f). Når det er samsvar mellom disse to scenene får fortellingen en enda sterkere effekt, og det er nettopp dette som skjer når bildene av den Germanske SS-skolen som holdt til på festningen henger nettopp på samme sted. Det skapes en nærhet og gir inntrykk av at tilknytningen mellom festningsanlegget og 2. verdenskrig er mer autentisk, og en besøkende kan få en opplevelse av å være ”der det skjedde”, der selve norgeshistorien utspilte seg.

Kapittel 6:

”Gamle fiender på felles historisk grunn”:

Gjenoppføringer av fortiden

Det har vært mange ulike arrangementer på Kongsvinger festning. Sommeren 2008 ble ”Jakten på festningsskatten” arrangert. Dette var en rebusløype beregnet på barn, med spørsmål fra festningsområdet og enkelte oppgaver nede i Kongsvinger sentrum (Reiser og Opplevelser AS 2008). I forbindelse med Kulturminneåret 2009 ble det laget festningsløyper på de fleste av de store festningene i Norge, også på Kongsvinger festning. Denne ble laget av Nasjonale Festningsverk. Det var da mulig å laste ned fra internett et kart over festningen med nummererte punkter, og forklaring på hva de ulike bygningene het og var blitt brukt til²³.

Jeg har imidlertid valgt å se på to arrangementer som kan belyse hvordan Kongsvinger festning blir iscenesatt gjennom gjenoppføringer av fortidige hendelser. Torunn Selberg hevder at tradisjon skapes gjennom et utvalg fra fortiden, og gjennom ulike markeringer knytter vi tid sammen med historiske plasser og minnesmerker. Opplevelsen av tiden og fortiden blir dermed forsterket av forankringen i rommet (Selberg 1996:129). De to tilstelningene jeg har tatt for meg kan brukes til å illustrere dette. Disse to arrangementene fant sted i 2008. Dette var jubileumsåret for et slag som stod mellom norske og svenske soldater på Lier cirka seks kilometer sør for festningen, i april 1808. Begge arrangementene tok derfor utgangspunkt i hendelser i denne perioden. Fra et forsvarshistorisk perspektiv blir ufredsårene 1807-1814 gjerne regnet som Kongsvinger festnings storhetstid. Anlegget var i denne perioden strategisk viktig for forsvaret av Christiania, og fungerte dessuten som hovedforsyningsbase og bidro med proviant og ammunisjon til de norske troppene i området (Rastad 1982:57 og Thomassen 2004:149). I de to arrangementene blir hendelsene iscenesatt på ganske ulike måter, og jeg vil her se nærmere på hvordan dette gjøres.

Det første arrangementet jeg skal ta for meg er festningsspillet, et historisk spill. Det ble arrangert i juni 2008 på festningen. Handlingen var lagt til perioden mellom 1807 og 1814, og tok for seg utvalgte hendelser som ble gjenfortalt samtidig som publikum fikk følge enkelte av karakterenes personlige skjebner. Det andre arrangementet fant sted siste helgen i august

²³ www.nasjonalefestningsverk.no/kongsvinger/Artikler/Festningsloypa

samme år²⁴. Denne tilstelningen var todelt, og bød på en såkalt ”historisk leir”(Høgenhoff 2008) på festningen mens det på Lier fant sted en gjenoppføring²⁵ av slaget. Når jeg har valgt å ta for meg et arrangement som fant sted såpass langt unna selve festningen, er det ikke bare fordi en del av tilstelningen ble lagt til festningsområdet, men fordi jeg mener hele arrangementet er med på å plassere Kongsvinger festning inn i en nasjonal frihetsfortelling. Festningen fungerte som en slags base hvor deltagerne bodde hele helgen, og som de dro tilbake til etter arrangementet på Lier. Samtidig var det også den soldatene i 1808 kom fra da de rykket fram mot riksgrensa, og de trakk seg tilbake til festningen igjen da slaget var tapt. Slaget på Lier kan forstås som en del av Kongsvinger festnings historie, og fortellingen om slaget innebærer også en fortelling om festningen i dens storhetstid.

I dette kapitlet ønsker jeg å se på hvordan Kongsvinger festning blir iscenesatt gjennom gjenoppføring av fortiden. Fokus vil ligge på de ovennevnte arrangementene, fordi de kan si noe om hvordan hendelser i fortiden kan bli brukt til å skape mening i nåtiden. Hvilke elementer av fortiden velges ut og framføres? Hvilke typer autentisitetsforståelser kan ligge til grunn for de to arrangementene? Hvordan blir enkelte historiske hendelser benyttet til å plassere Kongsvinger festning inn i en overordnet historiefortelling? Slagene på Lier og Trangen er sentrale i arrangementene, og jeg vil derfor begynne med en kort beskrivelse av det historiske forløpet i disse hendelsene.

Historisk bakgrunn

I forbindelse med napoleonskrigene stod det flere slag i området i nærheten av svenskegrensa. Jeg vil kort gjøre rede for hendelsesforløpet ved to av disse trefningene. Ved Lier var det opprettet en såkalt forsterket linje, og 18. april 1808 rykket svenskene fram mot Lierstillingen. Etter flere mislykkede forsøk på å storme skansen, ga den svenske overgeneralen Armfeldt ordre om retrett. Situasjonen endret seg imidlertid raskt da norske major Kreutz beordret kaptein Sadolin å forsterke de troppene som allerede kjempet mot en svensk sidekolonne som var observert på vei opp mot Lier fra en annen kant. Sadolin misforstod denne ordren, og tok med hele sitt kompani ned skråningen i nærheten av der kampene stod.

²⁴ Det skulle i utgangspunktet vært arrangert i april samme år i tråd med det opprinnelige tidspunktet for hendelsen, men ble av praktiske årsaker ikke arrangert før i august. I april ble nemlig også slaget ved Trangen rekonstruert, og de samme deltagerne ville ikke hatt mulighet til å delta i to så store arrangementer på kort tid (Glåmdalen 29.8.2008).

²⁵ I markedsføringen av arrangementet ble begrepet *reenactment* brukt. Jeg foretrekker å bruke *gjenoppføring* framfor dette, både fordi det flyter bedre i en norsk tekst, og fordi jeg mener det er dekkende for arrangementet. For de som deltok i arrangementet på Lier vil jeg bruke ”deltagerne” der det gjelder denne tilstelningen spesifikt, og ”reenactere” når det er snakk om hobbyen mer generelt.

De ble sittende fast mellom en flomstor bekk og svenske soldater, og det endte med at en tredel av Sadolins kompani ble drept eller såret. De svenske soldatene inntok stillingene som var blitt forlatt av Sadolin og hans kompani, og de norske troppene hadde dermed fienden i ryggen. De trakk seg tilbake til festningen (Rastad 1982:16ff), og som offiser og krigshistoriker Henrik August Angell skrev, var det "[...] intet ordnet tilbaketog, det maa desværre tilstaaes[...]" (Angell 1995:95). Men til tross for at fienden var tett innpå reddet de alle kanonene unntatt én, noe som ble sett på som meget viktig (ibid.).

Det andre slaget jeg kort vil omtale her er slaget ved Trangen som fant sted 25. april 1808. Trangen ligger i Åsnes kommune, altså et godt stykke unna Kongsvinger festning, men dette slaget er en av begivenhetene som iscenesettes i festningsspillet. Det har dessuten en sterk mytisk fortelling knyttet til seg. Ifølge fortellingen skal kaptein Nicolai Peter Dreyer, som var nestkommanderende offiser for en del av den trønderske grenaderbataljonen, ha klatret opp på en stubbe midt i det svenske bajonettangrepet. Der skal han ha stått for å lede sine soldater, og hatt godt overblikk over fiendens stillinger hvor han skjød. Han ble truffet flere ganger før han falt ned og ble liggende dødelig såret. Denne hendelsen er i ettertid blitt framstilt som avgjørende for at utfallet ble norsk seier (Brekstad 2007:44 og 59ff). Det er omdiskutert om dette stemmer eller ikke, men det er heller ikke relevant i denne sammenheng. Hovedpoenget er at kaptein Dreyer er blitt tildelt en heltestatus, og han er blitt et symbol på mannsmot knyttet til en nasjonalromantisk stolthet (2007:83). Det finnes flere fortellinger knyttet til Dreyer, blant annet forteller Angell om hvordan han ble skutt i hånden og skvettet litt blod i ansiktet på en soldat som gjemte seg bak stubben, og sa "Nu kan du si du har været med du og" (Angell 1995:107 og Brekstad 2007:120). Dette er altså en viktig fortelling i Åsnes kommune, og det blir årlig arrangert et løp til minne om kaptein Dreyer. Han har fått en gate oppkalt etter seg, og ved rester av stubben han skal ha stått på, er det satt opp en minnestein (Brekstad 2007:90ff). I tillegg har eierne av gården der han lå fram til han døde av skadene, bevart rommet slik det var da han lå der, og tatt vare på uniformen hans og en del eiendeler.²⁶

Festningsspillet

Hver tredje sommer arrangeres det et historisk spill på festningen, som er basert på hendelsene som fant sted på og i nærheten av anlegget i årene 1807-1814. I 2008 ble spillet

²⁶ www.sonsterudgard.com/Kaptein%20Dreyer.htm

arrangert for sjette gang (Søhoel 2008), og det er en forestilling fra denne oppsetningen jeg har tatt for meg. Spillet var basert på manus skrevet av forfatter Kristin Søhoel, regissert av instruktør Trond Birkedal og produsert av Foreningen Festningsspillet. Til sammen var det rundt 100 deltagere fra blant annet Kongsvinger Blanda Kor og Kongsvinger amatørteater (Foreningen Festningsspillet 2008).

Dette året skulle spillet ifølge Kristin Søhoel bygge på folkelivet rundt festningen og festningens egen historie, men også ”sette Norges skjebne i krigen inn i en større sammenheng” (Søhoel 2008). Ifølge programmet for spillet er den historiske bakgrunnen for handlingen hvordan det i grenseområdene mellom Norge og Sverige var en anspent stemning, og at det foregikk flere slag i Eidskog, Vinger og Åsnes i løpet av 1807-1814.

Spillet foregikk på festningsplassen, og varte i overkant av en time. Handlingen var bygget opp rundt viktige begivenheter i et nasjonalt perspektiv, og det ble valgt ut sentrale hendelser i denne perioden som ble presentert kronologisk. Eksempler på dette, var de to slagene på Lier, slaget på Trangen, samlingen på Eidsvoll og kongelig besøk på festningen. Et fortellerkor fortalte om de forskjellige begivenhetene som fant sted utenfor festningen, mens skuespillere spilte ut samtaler om det som foregikk. Det utspant seg altså ingen slagscener her.

Dramatikken ble i stedet knyttet til scener med fiktive, personlige skjebner, for eksempel mistet en familie sin datter til sykdom, ei ung jente mistet forloveden sin i kamp og en desertør ble brennmerket og pisket da han ble fanget. Det var altså en blanding av faktiske, historiske hendelser, og fiktive fortellinger som skulle vise hvordan det sivile livet kunne være i perioden. Fordi det ikke ville vært historisk korrekt å vise selve kamphandlingene på festningen, gjorde disse fortellingene at dramatikken ble forflyttet til festningen og komprimert.

Temaet i forestillingen, napoleonskrigene på begynnelsen av 1800-tallet, ble fortalt gjennom hendelsene på og rundt Kongsvinger festning. Fortellerkoret fortalte om hvordan forholdene var ute i Europa og om mye fattigdom i Norge. De skulle dessuten forestille en del av de sivile som fikk matforsyninger i en tid da det var mangel på det meste (Tjernesberg 2004[1993]). Det ble fortalt om de ulike slagene i grenseområdet, og en av hendelsene som ble trukket fram, var slaget på Lier i 1808. I dette slaget måtte norske tropper trekke seg tilbake etter å ha mistet mange menn. I festningsspillet ble dette illustrert ved at det kom mange sårede soldater hjem til festningen, og gjennom en dialog mellom kaptein Sadolin og

major Kreutz fikk publikum klarhet i hva som hadde skjedd. Slaget ved Trangen ble illustrert gjennom samtaler om hvordan det hadde foregått. I tillegg ble ”kaptein Dreyer” løftet opp på en plate av fortellerkoret mens de sang om hendelsesforløpet før Dreyer døde. Stykket ble avsluttet med slaget på Lier i 1814, ved at en budbringer kom ridende på en hvit hest for å vise budskapet om seier. På denne måten ble fortellingen lukket og fikk en lykkelig slutt, og det ble ikke nevnt at Danmark-Norge egentlig tapte denne krigen og at Norge måtte inngå union med Sverige.

Kulturforsker Bodil Axelsson hevder at det historiske spillet skiller seg fra vanlig teater ved at den fiktive handlingens forestilte rom sammenfaller med det som er aktørenes og publikums reelle rom (Axelsson 2003:135). Festningsspillet er en form for slikt historisk spill, og kan forstås som en type rituelle markeringer. Torunn Selberg skriver at denne typen markeringer er en dramatisk presentasjon av en gruppes kulturelle symboler, noe som gjør at denne gruppens fortellinger og myter kommer til syne gjennom disse ritualene. Historiske spel har gjerne en handling knyttet til fortidige begivenheter som har hatt betydning for lokalsamfunnet (Selberg 1996:126). Hendelsene det fortelles om i festningsspillet har hatt nasjonal betydning, de regnes som en viktig del av Norges kamp for selvstendighet og frihet. Fordi begivenhetene er viktige i den nasjonale historien, blir de også viktige for lokalsamfunnet ved at de er med på å gi stedet en viktig rolle i den norske frihetsfortellingen.

Dersom de historiske spillene foregår på et sted som er ladet med symbolsk mening, gis framføringen et inntrykk av å være ”autentisk” fordi tid og rom knyttes sammen. Forankringen på stedet gjør at opplevelsen av tiden og fortellingen som framføres blir forsterket. Tid og sted knyttes sammen, og ”[...] stedet får historisk dybde og historien blir lokalisert” (Selberg 1996:129f). Det blir lettere for publikum å få grep om fortiden, samtidig som fortiden blir uløselig knyttet til festningen. Til tross for at de fleste hendelsene som det fortelles om i festningsspillet ikke fant sted på festningen, blir de en del av festningens historie. Publikum får en opplevelse av det som en gang har skjedd på festningen og i nærheten, og vil knytte sin egen fysiske erfaring av stedet sammen med det som fortelles i spillet. Dermed blir det mulig for dem å ”huske” de fortidige hendelsene der selv om de aldri har opplevd dem (jf. Eriksen 1999:94).

At fortellingen som utspiller seg i festningsspillet sammenfaller med scenen handlingen blir framført på, gjør at handlingen får en sterkere effekt (Selberg 2002a:21). Fortid og nåtid

knyttes tettere sammen, og publikum får ”fortiden” presentert rett foran seg ”der den skjedde”. På samme måte som i festningsmuseet, skapes her den doble scenen (Lönnroth 1978:8f), og det Axelsson kaller virkelighetens ”her og nå” blir fiksjonens ”her og da” (Axelsson 2003:135). Hendelser som fant sted på begynnelsen av 1800-tallet, og som skal ha hatt betydning for Norges selvstendighet, blir presentert for publikum som en del av Kongsvinger festnings historie. Festningen blir dermed en del av den nasjonale frihetsfortellingen.

”For soldater og den allmenne befolkning”

Gjenoppføringen av slaget på Lier med historisk militærleir på festningen var et samarbeid mellom mange ulike aktører. Det som i dag har fått navnet Fakt²⁷, kommandantskapet på festningen, Forsvarets museer og henholdsvis Granli og Kongsvinger historielag var blant arrangørene (Høgenhoff 2008), men initiativtakere var først og fremst Kongsvinger Festnings Venner²⁸ og Nordisk Napoleonsk Allianse²⁹. Disse stod også for utføringen av selve slaget.

Danske deltakere kledd ut som artillerister marsjerer i Øvrebyen.
Foto: Ingvild Tønnesen

Sistnevnte er en allianse mellom historiske grupper i Norden som har Napoleonstiden som utgangspunkt³⁰. Disse historiske gruppene består av både kvinner og menn som er genuint interesserte i tidsperioden dette slaget fant sted, og som bruker mye tid på å lage så tidsriktig utstyr som mulig, og delta på lignende arrangementer rundt i Europa³¹. Deltagerne var medlemmer av historiske grupper

fra både Skandinavia, England, Nederland, Tyskland, Malta og Russland (NTB 26.8.2008).

I forbindelse med arrangementet var deltakerne innkvartert på Kongsvinger festning, enten i en teltleir på nedre voll bak festningen, eller i kasernen og kasemattene. Her var det mulig for

²⁷ Det var en del uklarheter i navnet på denne avdelingen, og i brosjyren som ble gitt ut i forbindelse med arrangementet har den fått navnet ”Nasjonale festninger og militær kultur” (Høgenhoff 2008).

²⁸ Intervju med Helge Thomassen 9.12.2008

²⁹ Intervju med Grethe Bergersen 15.10.2008

³⁰ arkeliet.no/files/vedtekter_nna_399.pdf

³¹ Intervju med Grethe Bergersen 15.10.2008

publikum å "[...] oppleve leirgatene og de tidsriktige uniformene/utstyret på nært hold" (Ovlien 2008:6), som det stod å lese i sommerens program for Kongsvinger festning.

Fra den historiske leiren på festningen. Foto: Ingvild Tønnesen

Mesteparten av utstyret ble tydelig brukt til å skape et så troverdig miljø som mulig. Noen sov på halm med et ullteppe over seg, mens andre hadde valgt litt mer moderne løsninger med soveposer. Det var både kvinnelige og mannlige deltakere, selv om sistnevnte var klart overrepresentert. Kvinnene og noen barn tilhørte marketenteriet, som fulgte med felttoget og blant annet sørget for

forsyninger (Glåmdalen 29.8.2008). De mest synlige deltakerne var likevel soldatene, som var kledd i uniformer fra napoleontiden i tillegg til enkelte teaterkostymer. Soldatene pusset våpen og trente på ulike formasjoner i kompaniene. De øvde på å skyte likt, noe som var en viktig del av krigføringen i den aktuelle perioden. I en del av leiren holdt kvinnene på med matlagingen. Dette foregikk også i tråd med datidens kokekunst. Det ble brukt bål og stativ med en kjele over ildstedet.

Nede i Øvrebyen kunne man møte på marsjerende soldater, og her hang det plakater som opplyste om en utendørs pub i Herdahlsparken omtrent midt i Øvrebyen, "for soldater og den allmenne befolkning". Her var det, som plakatene oppfordret til, både soldater og "vanlige folk", og dette ble arrangert av Gamle Øvrebyen Vel. Det ble altså etablert en slags fortidig "tilstand" hvor publikum kunne få en følelse av å oppleve fortiden også i det som en gang var Leiren, og det militære livet blir gjenskapt også her. I tillegg ble publikum trukket inn som deltakere ved at de ble omtalt som "den allmenne befolkning". Kanskje er dette bare en måte å fortelle at alle er velkomne i parken, men gjennom språkbruken får det også den virkningen at publikum er med på å rekonstruere perioden som skulle gjenskapes denne helgen. Publikum er dermed selv deltakere i "fortiden".

”Full krig på Lier”

Søndag 31. august var det klart for helgas høydepunkt, nemlig rekonstruksjonen av slaget på Lier skanse. Det var kaldt og regnet, men det hadde ikke hindret rundt 1500 publikummere fra å møte opp. Forestillingen utspilte seg på et jorde like i nærheten av den ene av to gårder på Lier, med Lier skanse som en slags kulisse i bakgrunnen. Her var det et naturlig amfi hvor publikum kunne stå og ha god oversikt over alt som skjedde. Begynnelsen og slutten på forestillingen skulle være sånn slaget skal ha foregått, mens kampene i midten var improvisert samtidig som det skulle være så tidsriktig som mulig. Til å introdusere og fortelle underveis hva som skjedde var en kommentator. Han fortalte blant annet at det under de virkelige kampene var ti ganger så mange soldater ute på slagmarkene, i motsetning til denne dagens 150 personer.

Deltakere fra Elverumske Skieløber Compagnie under framføringen av slaget på Lier. Foto: Ingvild Tønnesen

Først kom kommentatoren ut og fortalte litt om hva som skulle skje. Deretter kom soldater marsjerende. Disse demonstrerte ulike formasjoner, mens kommentatoren forklarte hvordan de ulike kampstrategiene ble brukt i krig, og om deres fordeler og ulemper. Etter

hvert kom de svenske soldatene fra skogene og inn på slagmarken, og kampene begynte. Her kunne publikum se hvordan krigføringen skal ha foregått for to hundre år siden, og hvordan de ulike kompaniene hadde hver sine roller. Den såkalte lineærtaktikken ble demonstrert, ved at jegerkompaniet, den ”lille Kjæde” opererte foran, og opptok en innledende skytekamp, mens hovedlinjen, bestående av grenaderer og musketerer, var tilbaketrukket (Holm 2000:299 og Walbom-Pramvig 1988:24ff).

I tillegg til soldatene deltok Kongsvinger Fæstnings Tambour Corps, med juniorene på norsk side og seniorene på svensk. Dette gjorde at de tamburene som skulle være svenske, hadde

omtrent de samme uniformene som de norske jegerne, men det ble sannsynligvis regnet som viktigere at begge sider hadde tamburer. Tamburene hadde en viktig oppgave i det tidlige 1800-talls krigføring. De skulle oppildne soldatene til kamp, og spille signaler som ble gitt av kommanderende offiser (Walbom-Pramvig 1988:80, og Kristensen 2003:24). De skulle ifølge kommentatoren også spille ”lystige toner” for å overdøve de skaddes smerteskrig, når feltskjæren skulle amputere lemmer ved hjelp av varmt vann og sag. Feltskjæren i forestillingen stod på norsk side, og fikk stadig nye ”pasienter” å ta hånd om. I Glåmdalen dagen etter, kunne man se nærbilde av feltskjæren og noen kvinner som hjalp til, samt en tilsynelatende avkappet fot som var plassert på ”utstilling” i en kurv (Glåmdalen 1.9.2008).

I forkant av arrangementet på Lier ble det gitt ut en brosjyre som var skrevet av Carsten Berg Høgenhoff, som var en av deltagerne i arrangementet. Denne brosjyren var blant annet å finne i butikker i nærområdet. Her fortelles det om bakgrunnen for urolighetene i grenseområdet, og kort om slagene som fant sted på Lier i 1808 og 1814. Det blir beskrevet hvordan Danmark-Norge tapte slaget i 1808 men vant krigen, og deretter at et selvstendig Norge vant slaget i 1814, men tapte krigen. Men likevel: ”Kimen til friheten i 1905 var plantet!” (Høgenhoff 2008). Dette skaper et inntrykk av at det var de samme soldatene som kjempet for norsk selvstendighet i nesten hundre år, og at unionsoppløsningen var en direkte konsekvens av disse to slagene. Fortellingen om Norges selvstendighet blir en helhetlig fortelling som i denne sammenhengen er strukturert rundt tre årstall, 1808, 1814 og 1905. Dette kan dessuten forstås som en form for naturliggjøring av nasjonen på linje med Nordahl Griegs verselinje ”Langsomt ble landet vårt eget” (1943). Det gis her et inntrykk av at det hele tiden har vært meningen at Norge skulle være et selvstendig land, og hvordan Norge er blitt mer og mer ”norsk” gjennom prøvelsene nasjonen har vært utsatt for (Eriksen 1999:51).

Å oppleve fortiden

Framføringer av fortidens hendelser er blitt et vanlig innslag i markeringer av jubileer, hvor denne typen hendelser blir ”manet frem” slik at publikum kan oppleve dem på nytt (Eriksen 1995a:182). Eriksen viser til markeringen av femtiårsdagen for den tyske aksjonen mot Universitetet i Oslo i 1943, hvor hendelsene på Universitetsplassen ble rekonstruert. Hun hevder at en slik gjenskaping av historiske begivenheter ikke bare refererer til fortiden, men den *er* selve historien. Den er til stede i nåtiden og kan oppleves (Eriksen 1995a:133). Samtidig kan det å være til stede der hvor historiske hendelser har funnet sted, være den mest

effektive måten å få følelsen av å ”oppleve” fortiden på. Det kan gi et inntrykk av ”historiens sus” eller at ”tiden står stille”, skriver Selberg (2002a:10).

I Glåmdalen kunne man to dager etter premieren på festningsspillet lese at det var en lærerik og underholdende tidsreise, og at man som publikum ble slått av den gode stemningen med en gang man kom innenfor festningens murer (Glåmdalen 9.6.2008b). Publikum føler altså at det er en spesiell stemning som skiller seg fra andre arrangementer. Gjennom denne formen for gjenoppføringer blir fortellinger om fortiden dramatisert og ritualisert (Selberg 2002a:26). De to arrangementene jeg har tatt for meg kan begge forstås som minneriter slik Connerton beskriver det, på den måten at de gjenoppfører fortidige, prototypiske hendelser som har enten en historisk eller mytisk karakter. I tillegg er de ekspressive og performative, og Connerton hevder at et ritual ikke kan finnes uten disse elementene. Minneritualene blir dermed kroppsliggjort av de som deltar, og deltagerne må forholde seg aktivt til innholdet som blir framført (Connerton 2007:58ff). Det typiske for denne typen riter er at gjennom dem blir det kollektive minnet skapt, gjenskapt og tradert, og de skaper dessuten en relasjon mellom deltagerne og den fortellingen som blir iscenesatt (2007:54ff). Deltagerne får følelsen av å oppleve de fortidige hendelsene, noe som kanskje er det viktigste målet i denne typen arrangementer. Det er viktig å understreke at også publikum må regnes som en type deltagere i disse arrangementene.

En opplevelse av å befinne seg i fortiden, kan for publikum være den viktigste årsaken til å besøke arrangementer som festningsspillet og rekonstruksjonen på Lier. Under det sistnevnte arrangementet var det etter hvert så mye bråk fra kanonene og våpnene at det var vanskelig å høre hva kommentatoren fortalte. Det så likevel ikke ut til å plage noen nevneverdig, for kanskje hadde de fleste ikke først og fremst møtt opp for å bli fortalt hva som skjedde, men for å *oppleve* det. Eriksen skriver i en artikkel om den norske markeringen av femtiårsjubileet for frigjøringen i 1945, om hvordan publikum som hadde møtt opp for å få med seg arrangementet på Akershus festning, hadde store problemer med å høre hva som ble sagt under markeringen. Likevel mener Eriksen at dette ikke hadde stor betydning for de frammøtte, fordi det som sies under slike ritualer ikke nødvendigvis er det viktigste. De ulike elementene som talene, parader og salutter uttrykker derimot noe i seg selv (Eriksen 1997:9). Dette kan overføres på denne typen arrangementer, og kanskje var det altså viktigere for publikum å være til stede, slik at selve opplevelsen ble det sentrale. Dette er helt i tråd med løpeseddelen som ble delt ut til publikum under arrangementet, hvor det stod hvordan

publikum skulle få "[...] se, høre og lukte hvordan et slag ble utkjempet på Napoleons tid" (2008). Det viktigste var ikke hva kommentatoren fortalte om hva som skjedde, men selve følelsen av å få reise tilbake i tid og "oppleve historien" på nært hold. Krig er bråkete, derfor skal også gjengivelsen av den være det, og nettopp *fordi* det var høye lyder og umulig å høre hva kommentatoren sa, ble det opplevd som virkelighetsnært. Dette kan nok være en forklaring på hvorfor denne typen arrangementer trekker en så stor mengde tilskuere. At 1500 publikummere tok turen til arrangementet viser helt tydelig at det er marked for historiske arrangementer, og kanskje er det nettopp for å få en følelse av å oppleve fortiden.

"Litt kunstnerisk frihet får man ta seg..."

I forkant av gjenoppføringen på Lier var det i Glåmdalen først et intervju med noen av de som skulle delta, og deretter en omtale av gjennomføringen av selve slaget etterpå. I intervjuet kunne en av deltakerne fortelle at han så det som en viktig oppgave å gjenskape historien slik at folk fikk vite om det som hadde skjedd i området for to hundre år siden. Det ble dessuten lagt vekt på at alt de hadde av utstyr var så tidsriktig som mulig (Glåmdalen 29.8.2008). Dette kan forstås som en form for materialautentisitet, der fokus ligger på å bruke samme materiale og teknikker som opprinnelig ble brukt (Pedersen 2000:34). Et kort søk på nettsiden Arkeliet, "forum for grupper som driver med levende historie", viser mange ulike diskusjonstråder som omhandler uniformene og framgangsmåtene for å sy disse, helt ned til detaljerte diskusjoner om strømper til én bestemt uniform.³² Folklorist Regina Bendix skriver om hvordan de såkalte reenacterne forsøker å gjøre opplevelsen av slagene stadig mer virkelige gjennom bruk av de riktige stoffene til uniformen, den riktige maten og så videre (Bendix 2007:53). Dette underbygges til en viss grad av en av deltagerne i arrangementet som kunne fortelle at det var ulike syn på hvordan hobbyen burde utøves. Det fantes både de som var veldig opptatt av at alt skulle være historisk korrekt ned til minste detalj, og de som var mer opptatt av økonomi og å gjenskape flere forskjellige perioder, og dermed hadde mindre penger å bruke på utrustning for hver enkelt periode³³. Men de reenacterne jeg ønsker å ta for meg her, er altså veldig opptatt av å gjenskape klær og utstyr så nøyaktig som mulig.

Også i forbindelse med militærleiren så det viktigste ut til å være at den "rette" stemningen skulle manes fram. En av deltakerne som jeg intervjuet i etterkant av arrangementet fortalte at det fantes ulike holdninger til hvordan hobbyen burde utøves, men at han var blant dem som

³² www.arkeliet.net

³³ Intervju med informant A 2.12.2008

forsøkte å holde rollen hele døgnet når han var med på slike arrangementer. Det innebar minst mulig moderne effekter og utstyr, for å gjøre det så riktig som mulig. Dette forklarte han med et ønske om å gjøre det litt gjennomført, men også fordi det var en slik tilnærming som kunne gi det han kalte den riktige opplevelsen:

Kanskje ikke mer enn et par sekunder i løpet av en... en hel helg, men det hender det kommer... man kommer til øyeblikk hvor... hvor alt stemmer på en måte. [...] At det... så vidt man vet i hvert fall, så lukter det riktig, og det ser riktig ut, og [...] man ser bare korrekte ting rundt seg. Og det er... den riktige stemningen.³⁴

Dette speiler en autentisitetsforståelse som innebærer at alt rundt en skal være ”sånn det var” opprinnelig. Det holder ikke at det *ser* riktig ut, det skal også lukte riktig, og dette muliggjøres blant annet gjennom marketenteriets bidrag i den historiske leiren. Det meningsbærende i denne typen arrangementer blir for enkelte av deltakerne en slags søken etter den autentiske opplevelsen. Her ligger autentisiteten i selvet, det er en følelse som skapes hos subjektet. Samtidig legger vernearbeidet ved Kongsvinger festning til rette for denne typen bruk av området ved at det visuelle blir lagt vekt på. Gjennom at vegetasjonen skal holdes nede, at ”det militærhistoriske landskapet” skal bevares, blir det mulig for deltakerne å få ”den riktige stemningen”.

I festningsspillet kan det se ut til at det ligger til grunn en noe annerledes autentisitetsforståelse. I Glåmdalens omtale av festningsspillet kunne man lese at det ble lagt mer vekt på krig og alvor enn tidligere, og at det var færre humoristiske innslag (Glåmdalen 9.6.2008a). Dette underbygges av at Kristin Søhoel skriver i programmet at de har valgt å ”skjerpe de militære og historiske hendelser” (Søhoel 2008). Det gir inntrykk av at det skal være mer autentisk enn tidligere, men innholdet i denne autentisitetsforståelsen vil jeg diskutere nærmere. Det ligger til grunn et tydelig ønske om å formidle selve hendelsene så historisk korrekt som mulig, men det foreligger ikke det samme fokus på den materielle autentisiteten når det gjelder kostymer og utstyr. Dette er et teaterstykke framfor en historietime, og derfor er det også lagt inn personlige skjebnefortellinger for å skape en mer dramatisk fortelling.

³⁴ Intervju med informant A 2.12.2008

Professor i dramaturgi John Andreasen hevder at et steds lokalhistorie er det mest sentrale innholdet i de historiske spillene, og at de knytter sammen historie med romlige aspekter av identitetssøken (Andreasen 1996). Formålet til de historiske spillene er ikke å formidle en helhetlig historisk sammenheng. Spillet kan handle om historiske begivenheter som har hatt særlig betydning for lokalsamfunnet, eller det kan være med på å knytte et lokalt sted til Norges historie (Selberg 1996). Det konstrueres altså forbindelser mellom nåtiden og elementer som trekkes ut fra det Bauman kaller en meningsfull fortid (Bauman 1992:136). Disse forbindelsene brukes til å plassere Kongsvinger festning inn i en nasjonal historiefortelling.

Den viktigste oppgaven til festningsspillet er heller ikke å gi publikum en nøyaktig framstilling av hendelsesforløpet i perioden som blir presentert, men snarere å vise hvordan stedet kan knyttes til begivenheter som anses for å være sentrale i norsk historie. Autentisitet blir derfor av annenrangs betydning, og at det *føles* autentisk for publikum er viktigere. Bruken av klær som for et utrent øye ser ”gammeldags” ut, er én måte å oppnå denne følelsen på. I tillegg er plasseringen av spillet, midt på festningsplassen, med på å skape et ”historisk sus” kun gjennom nærvær av festningens gamle bygninger.

Dette kaller Lotten Gustafsson autentisitet som gjenkjennelse, og viser at det en person gjenkjenner som en forestilt original, kan gi en følelse av at noe er autentisk (Gustafsson 2002:166). Her ligger det autentiske i subjektet, og hva man gjenkjenner som autentisk eller ikke, avhenger av bakgrunnskunnskaper. Det kan derfor være stor forskjell på hva som kreves for at publikum får følelsen av autentisitet, og hva en mer aktiv deltaker krever. Det trenger ikke ha noen stor betydning for publikum at alt er autentisk, hovedpoenget er at det føles sånn. For en som har litt mer kunnskaper om perioden som skal gjenskapes derimot, kreves det en større innsats.

Det er imidlertid ikke like sterkt fokus på at alt skal være historisk korrekt i gjenoppføringen av slaget på Lier heller. Formålet mitt er ikke å forsøke å avsløre flest mulig historiske feil i utførelsen av arrangementet, men snarere å få et innblikk i hvilke autentisitetsbegreper som ligger til grunn og hvordan det er mulig å gå bort fra disse til fordel for andre hensyn. Et eksempel på det, er det skotske kompaniet som etter hvert kom inn på svensk side og som kommentatoren forklarte var leid inn av svenskene, noe som var vanlig på denne tiden. I brosjyren som ble gitt ut i forkant av arrangementet, stod det imidlertid å lese at alle slag og

treffninger i Norge i perioden 1808 til 1814, kun stod mellom nordmenn og svensker, men at det finnes militærhistoriske grupper for ulike tidsepoker over hele Europa, og noen av disse deltok også i denne tilstelningen. Men som det står i brosjyren som ble gitt ut i forkant av arrangementet: ”*Litt kunstnerisk frihet får man ta seg når slagene gjenskapes*” (Høgenhoff 2008).

Det kan også være interessant å se på uniformene som ble brukt under gjenoppføringen av slaget, som alle var hele og rene uten at det i utgangspunktet var noe å tenke nærmere over. Men på denne tiden skal det ha vært stor mangel på utstyr og klær, og ”[s]jelden har en hær gått ut i krig med så dårlig utstyr som det den norske hadde i 1808” (Rastad 1982:20). Også folklorist Ørnulf Hodne skriver om mangel på kapper og telt, og utslitte uniformer, og gjengir et sitat fra et øyevitne: ”Det varte ikke lenge før klærne hang i laser ”og fotbedækningen maatte befæstes med vidjegrener til føtterne”” (Hodne 2006:72).

Demonstrasjon forsvarsmetoden karré, mest sannsynlig aldri benyttet i Norge. I bakgrunnen skimtes Lier skanse. Foto: Ingvild Tønnesen

Her kan det gjøres en sammenligning med Gustafssons studie av ”Medeltidsveckan” på Gotland. Hun ser på hvordan det i forbindelse med arrangementet ble klaget på at iscenesettelsen av middelalderen ikke var representativ, blant annet på grunn av mangelen på fattige i gatene. Gustafsson mener dette kan skyldes et ønske om å gjenskape middelalderen slik den

kunne ha vært, og unngå konfliktene som kunne oppstått dersom det også var tiggere og gjøglere som kunne vært ufine mot de rikere medlemmene av samfunnet (Gustafsson 2002:181 og 208). Hun viser til hvordan hun selv syntes det var en selvmotsigelse at deltagerne til tross for dette var opptatt av at klær og utstyr skulle være så autentiske som mulig, men at hun etter hvert kom fram til at ”[d]e handgjorda skornas autenticitet förankrade den utopiska världen i det reella förflutna och därmed i det möjligas värld” (2002:209).

Når ”soldatene” på slagmarkene ved Lier skanse har mye mer velholdte uniformer enn de sannsynligvis ville hatt dersom de faktisk var til stede i 1808, kan kanskje dette være et uttrykk for et ønske om å gjenskape noe ideelt fra perioden. Og når deltagerne som representerte de norske og svenske soldatene bodde side om side på festningen, kan dette avspeile et ønske om å unngå konflikter. Det er ikke nødvendigvis et historisk korrekt hendelsesforløp som skal vises fram for publikum. Kanskje er det derimot en framstilling der nordmennene, til tross for at de tapte, går ut av striden med litt mer ære enn om de hadde hatt fillete uniformer i tillegg, og hvor det ligger et ønske om å opprettholde inntrykket av det gode forholdet mellom Norge og Sverige. En av deltagerne sa selv til NTB i forkant av slaget at det ikke bare var en fin måte å lære historie på. Han trakk dessuten fram som positivt at ”[...] gamle fiender kan møtes på felles historisk grunn og gjenskape slagene i all vennskapelighet” (NTB 26.8.2008). Det foregår altså en slags harmonisering av fortiden, og Selberg beskriver dette som å bruke fortidige hendelser som har vært konfliktfylte, og skape harmoni ut av dem ved å definere dem inn i kulturarven (Selberg 2002a:16).

For publikum, avhengig av interesser og forkunnskaper, er det kanskje ikke like viktig at alt er autentisk ned til minste detalj. I Glåmdalen dagen etter rekonstruksjonen av slaget ble det beskrevet hvordan ”[s]laget som ble gjenskapt søndag, [...] ikke bare [var] autentisk når det gjelder klær og utstyr. Nordmenn og svensker barket sammen med våpen og kanoner i nøyaktig det samme området for 200 år siden” (Glåmdalen 1.9.2008). Det aller viktigste er kanskje at det som utspiller seg foran publikum har skjedd *akkurat der*, og stedet knytter dermed nåtid og fortid tettere sammen. Scenen i fortellingen og scenen for framføringen av den samsvarer (Lönnroth 1978:8f). Dette forsterker effekten av fortellingen, og ved at hendelsene i 1808 rekonstrueres og framføres på samme sted som de skjedde, får publikum en sterkere følelse av autenticitet.

Å gjenskape fortiden gjennom lek

I sin studie av ”Medeltidsveckan” på Gotland bruker Gustafsson blant annet lek som et sentralt begrep. Leken kan både fungere som en form for identitetsutprøving hos deltagerne, samtidig som den gjør det mulig for ulike tider å ”møtes”. Fortiden kroppsliggjøres altså gjennom deltagerne (Gustafsson 2002:16). Hun viser til sosialantropolog Gregory Batesons teori om hvordan leken er mulig gjennom en bestemt kommunikasjonsform som gjør at den ikke kan tas bokstavelig. Ved hjelp av det han kaller *metakommunikasjon*, eller budskap om hvordan noe skal oppfattes og forstås og som kan være verbale utsagn eller gester, miner og

tonefall, signaliserer deltageren i leken at det som gjøres ikke skal oppfattes slik det ville gjort i en annen sammenheng (Bateson 2005[1972]:195). Det er altså etablert bestemte rammer for hvordan deltagerne oppfattes, noe som kan sees både i teltleiren på festningen og i rekonstruksjonen av slaget på Lier. Deltagerne forsøkte å oppføre seg som soldater på 1800-tallet, og mange gikk veldig opp i rollen sin, men for publikum var det likevel selvsagt at det kun var lek. Dermed ble verken soldatenes marsjering i gatene eller at noen tilsynelatende ble skutt, oppfattet som noe skremmende. Det kan være mange grunner til dette, for eksempel spiller kanskje kostymene en stor rolle. Et lignende arrangement med mer moderne uniformer ville nok virket mer virkelighetsnært, fordi uniformene fra 1800-tallet i dag blir oppfattet nettopp som kostymer. I tillegg tilsa oppførselen til soldatene at det de drev med, skulle oppfattes kun som skuespill. De smilte til tilskuerne, og en av de danske deltagerne som kom marsjerende fra Øvrebyen og opp den bratte bakken til festningen, kommenterte til oss som var på vei ned at vi var heldige som slapp å marsjere rundt i varmen sånn som de gjorde. Alt dette gjør at det som en gang var fullt alvor blir ufarliggjort, og krigshandlinger blir gjentatt som underholdning i fredstid.

Bendix skriver om hvordan mennesker som besøker kulturminner ofte får den samme oppførselen som dersom de besøker en kirke eller et museum; de blir stille, høytidelige og fulle av respekt for det de ser. Dette setter hun i motsetning til reenacternes lekenhet og oppdagertrang (Bendix 2007:54). De har ikke den samme sakrale sinnsstemningen som andre kan få, og kanskje skyldes det at de har et litt annet forhold til fortidige hendelser enn det gjengse publikum nettopp fordi de gjenskaper fortiden ved hjelp av lek. Gustafsson mener det likevel er viktig å understreke at all lek ikke nødvendigvis er et oppgjør med konvensjonelle normer og ordninger, men at også konservative verdsett kan bli utspilt i leken (Gustafsson 2002:28). Hun viser til Connertons diskusjon av minneriter hvor han hevder at de mer kroppslige utøvelsene av fortidige hendelser kan fungere på samme måte som minneritene. Utøverne av disse har kjennskap til hvordan man kan bli påminnet om fortiden ved hjelp av det han kaller "[...] a habitual memory sedimented in the body" (Connerton 2007:102). I gjenoppføringen av slaget på Lier kunne det, ifølge enkelte, til og med blir *for* mye lek og tull. En av dem var en av deltakerne, som mente det var altfor lite historisk korrekt. Han fortalte meg at i forbindelse med en lignende tilstelning i 2014, da det er to hundre år siden det andre slaget på Lier, ønsket han at arrangementet skulle gå over to dager. Dermed ville det være

mulig å ha én dag med en historisk korrekt framstilling av handlingsforløpet, og deretter en dag hvor deltagerne kunne leke seg mer.³⁵

Arrangementenes plassering av festningen inn i den norske frihetsfortellingen

Torunn Selberg diskuterer hvordan et steds fortid kan brukes til å gi det særpreg og mening (2007:11f). Dette kommer tydelig fram på Lier. Her blir et jorde inne i skogen som få kjenner til utenfor lokalsamfunnet, gitt en større betydning i den norske frihetsfortellingen.

Fortellinger om viktige hendelser er med på å gi et sted mening som kan gi nye opplevelser av stedet. Kunnskapen en person har om et steds fortid, er dessuten avgjørende for hvordan personen identifiserer stedet (Selberg 2007:13 og Ågotnes 2007:46).

På denne måten blir Kongsvinger festning en del av en større fortelling gjennom de to arrangementene. I festningsspillet skjer dette ved at hendelser som blir ansett som viktige i norsk historie blir gjenfortalt på selve festningen. Publikum får føle at de opplever en bit norgeshistorie, gjennom at Kongsvinger festning knyttes sammen med viktige nasjonale begivenheter. Gjennom festningsspillet blir festningen plassert inn i en kontinuitet med det Axelsson kaller ”meningsfulla förflutenheter”, der hendelser og personer som både finnes i den vitenskapelige historieskrivingen og i minnekulturen blir trukket fram (Axelsson 2003:168). Jo tettere tilknytning et sted har til den nasjonale historiefortellingen, jo viktigere er stedet. Sentrale hendelser i norgeshistorien er dermed med på å legitimere stedet som enda mer ”norsk”, og de aller viktigste stedene er de som har vært sentrale i hendelser som er en del av den norske frihetsfortellingen.

Et eksempel som kan underbygge dette, er hentet fra militærleiren på festningen hvor de ulike ”soldatenes” tilhørighet ble markert med flagg og faner. Et sted la jeg merke til at Dannebrogen med løven fra det norske riksvåpenet ble brukt. Dette flagget ble imidlertid ikke tatt i bruk før etter Kielfreden i 1814, etter at unionen med Sverige var inngått, og da kun som orlogsflagg (Holm 2000:306). Flagget ble altså brukt først seks år etter den tiden som skulle gjenskapes på festningen denne helgen. Det er heller tvilsomt at grunnen til bruken av dette flagget er at deltagerne ikke kjenner til tidspunktet for bruken av flagget, da disse deltagerne som nevnt gjør grundige undersøkelser i en mengde historiske kilder for å få både klær og utstyr så autentisk som mulig. Én årsak kan være et ønske om å markere det norske til tross

³⁵ Intervju med informant B, 9.2.2009.

for at de gjør et forsøk på å gjenskape en periode da Norge var i union med Danmark. En annen mulighet kan være at flagget brukes fordi det stammer fra 1814, et årstall som hele tiden fungerte som et slags bakteppe for arrangementet. ”Vi tapte slaget i 1808, men vi vant slaget i 1814 på samme sted”. Flagget, som kan anses som symbol på Norges selvstendighet ved at landet fikk riksvåpenet sitt på det, fungerer som en påminnelse om hva som kommer etter dette slaget som ble rekonstruert denne helgen. Dette kan sammenlignes med hvordan retorikken i brosjyren som ble gitt ut i forkant av arrangementet på Lier, knyttet slaget i 1814 opp mot Norges selvstendighet i 1905 (Høgenhoff 2008).

Festningsspillet og gjenoppføringen av slaget på Lier henger sammen ved at de forteller den samme fortellingen, men både strukturen og til en viss grad motiver er forskjellige. Mens arrangementet på Lier tar for seg ett enkelt slag (men hele tiden har en slags påminnelse om at det stod et slag på samme sted noen år senere), tar festningsspillet for seg hele perioden. Begge beveger seg mellom fortid og nåtid, og mellom det lokale og nasjonale. Dette er en måte å knytte festningen opp mot den nasjonale historien, og arrangementene er gjennom dette på hver sin måte med på å legitimere betydningen av Kongsvinger festning. Gjennom iscenesettelse av viktige hendelser i norsk historie på og i nærheten av festningen, blir festningen en del av denne fortellingen. De to arrangementene speiler dessuten to ulike syn på autentisitet. Der festningsspillet først og fremst var en underholdende ”tidsreise”, skulle arrangementet på Lier framstå som så historisk korrekt som mulig. Samtidig skulle festningsspillet ha fokus på det historiske forløpet, men dette gjelder mer selve hendelsene framfor hvordan de fortelles og hva slags kostymer og utstyr deltakerne bruker.

Kapittel 7:

Avsluttende betraktninger

Innledningsvis i oppgaven skrev jeg at jeg ville finne ut hvordan Kongsvinger festning blir iscenesatt på ulike måter. Jeg stilte spørsmål om hvordan festningen iscenesettes gjennom ulike bruk, og dette har jeg forsøkt å finne ut gjennom å studere tre typer bruk av festningsanlegget. Vernet og reguleringen, festningsmuseet og de to gjenoppføringene er tre ulike måter å fortelle om festningen på, og ved første øyekast kan de virke totalt forskjellige. Verneplanen kan fortelle noe om hvilken betydning festningen blir gitt fra et forvaltningsperspektiv. Festningsmuseet kan gi et innblikk i hvordan den ”offisielle” fortellingen om festningen er slik den presenteres for publikum, og de to gjenoppføringene kan forstås som en type historiefortelling der lokale aktører står for framføringen.

Ved nærmere ettersyn viste det seg imidlertid at de tre typene bruk også har mange likheter. Gjennom bruken skapes og gjenskapes hele tiden fortellinger om festningen, og mening tillegges anlegget på ulike måter. De tre nedslagene jeg har gjort kan illustrere hvordan festningen fortelles inn en større historiefortelling. Vernet, museet og gjenoppføringene gjør dette på hver sin måte. I verneplanen blir fortiden og tilknytningen til den nasjonale historien brukt som legitimeringsgrunnlag for fredningsarbeidet. I de ulike utstillingene i festningsmuseet blir fortellinger som handler om den nasjonale frihetsfortellingen, plassert fysisk inn i festningen og dermed knyttet til området generelt og festningen spesielt. I de to gjenoppføringene i Festningsspillet og på Lier blir et kort tidsrom hentet fram og iscenesatt for et publikum, som en måte å fortelle Kongsvinger festning inn i årstallet 1814.

Hver for seg og til sammen knytter disse tre formene for bruk festningen sammen med både lokal, nasjonal og europeisk historie. Festningen blir satt i sammenheng med symboltunge årstall da Norge som nasjon ble satt på prøve. De årstallene det legges vekt på, er 1814, 1905 og 1945, som samlet forteller om den norske frihetsfortellingen. Gjennom fortellinger om disse årstallene i ulike iscenesettelser av festningen, blir årstallene konkretisert og knyttet til festningen. Det er altså elementer av fortiden som velges ut og plasseres i nåtiden som relevante deler av festningens historie. Dette gjør Kongsvinger festning til en form for narrativt rom som forteller én fortelling. Samtidig fortelles festningen inn i en større historiefortelling gjennom at enkelte elementer fra fortiden hentes fram og presenteres som Kongsvinger festnings historie. På denne måten knyttes tid og sted sammen, og det skapes et

meningsfullt rom. Samtidig plasseres fortellingene inn i dette rommet, og festningen kan forstås som et narrativt rom (jf. Aarnipuu 2008:245).

Det er heller ikke nødvendig at de viktige hendelsene skal ha funnet sted på festningen for at de skal kunne knyttes til den. Det tydeligste eksemplet på det, er hvordan slaget på Lier blir en del av Kongsvinger festnings historie ved at gjenstander som er funnet på Lier blir presentert i festningsmuseet. At grensevakta også har en egen utstilling i museet, er også med på å knytte festningen og Lier sammen slik at de får en felles historie.

Isenesettelsene av Kongsvinger festning får dermed tre minnepolitiske aspekter: Det forsvarspolitiske, det identitetspolitiske og det næringspolitiske aspektet. Den forsvarspolitiske siden er med på å tydeliggjøre Forsvarets rolle i norsk historie, gjennom å fortelle om hvor viktig det har vært i tider da Norge ble satt på prøve som nasjon. Dermed vil dette aspektet være med på å legitimere Forsvarets fortsatte eksistens. Det identitetspolitiske aspektet ved isenesettelsene av festningen, dreier seg om hvordan festningsanlegget blir plassert inn i ulike typer erindringsfellesskap. Festningen knyttes til hendelser som blir regnet som viktige for Norges historie, og som har mye symbolikk knyttet til seg. Som følge av dette blir også kongsvingerområdet en del av den store historiefortellingen generelt, og mer spesifikt den norske frihetsfortellingen. Men festningen blir også brukt til å gi Norge en plass i europeisk historie, ved å knytte anlegget til europeisk festningsbyggingstradisjon. Festningen blir dermed knyttet til både lokale og nasjonale erindringsfellesskap.

Til slutt finnes det en næringspolitisk side ved isenesettelsene av Kongsvinger festning. Forsøket på å skape et besøksmål av festningsanlegget gjennom å hente fram elementer fra fortiden, kommer tydelig fram i hvordan selve det materielle anlegget blir tilrettelagt og i enkelte tilfeller tilbakeført til utvalgte perioder. Det er et spenningsforhold mellom de ulike minnepolitiske sidene, og Kongsvinger festning fungerer dermed som et spenningsfelt mellom ulike forståelser av hvordan fortiden skal brukes og tas vare på. Samtidig kan de ulike sidene virke sammen som ulike isenesettelser av festningen. Anlegget blir isenesatt på ulike måter gjennom verneplanen, utviklingsplaner, gjenoppføringer av fortiden og gjennom museumsutstillingene. Det foreligger dermed en vekselvirkning mellom en planlagt offentlig administrasjon med verne- og reguleringsarbeid på den ene siden, og mer lokale initiativ som henvender seg mot publikum (jf. Axelsson 2003).

Ved å studere hvordan et kulturminne blir iscenesatt gjennom ulike former for bruk, er det mulig å si noe om hvordan fortiden blir brukt i minneproduksjon til å skape mening i samtiden. Kongsvinger festning har gått fra å være et viktig forsvarsverk til å bli et kulturminne som brukes aktivt gjennom ulike former for iscenesettelser av fortidige hendelser. Et anlegg som var en viktig del av norsk krigføring har nå fått et positivt preg, og det understrekes at det var et bidrag til forsvaret av landet. Festningen blir tildelt en sentral rolle i fortellingen om Norges selvstendighet. Iscenesettelsene av Kongsvinger festning blir dermed eksempler på hvordan kulturarvsproduksjon kan fungere i dag.

Kilder

Litteratur

- Aarnipuu, Petja. 2008. "English summary: Cultural Heritage as Narrative Space." I Aarnipuu, Petja. *Turun linna kerrottuna ja kertovana tilana*, 243-249. Helsinki: SKS.
- Amundsen, Arne Bugge. 2003. "Museet som fortelling: Sted, rom og fortellingsunivers". I Amundsen, Arne Bugge, Bjarne Rogan og Margrethe C. Stang, red. *Museer i fortid og nåtid: Essays i museumskunnskap*, 70-94. Oslo: Novus forlag.
- Amundsen, Arne Bugge. 2006. "Kulturhistoriske ritualstudier." I Amundsen, Arne Bugge, Bjarne Hodne og Ane Ohrvik, red. *Ritualer: Kulturhistoriske studier*, 7-28. Oslo: Universitetsforlaget.
- Amundsen, Arne Bugge og Brita Brenna. 2003. "Museer og museumskunnskap: Et innledende essay". I Amundsen, Arne Bugge, Bjarne Rogan og Margrethe C. Stang, red. *Museer i fortid og nåtid: Essays i museumskunnskap*, 9-24. Oslo: Novus forlag.
- Andreasen, John. 1996. "Community Plays – A Search for Identity". I *Theatre Research International* 21, nr.1/1996:72-78.
- Angell, Henrik August. 1995[1914]. *Syv-aars-krigen for 17. mai 1807-1814*. Oslo: Bjørn Ringstrøms antikvariat.
- Aronsson, Peter. 2009[2004]. *Historiebruk: Att använda det förflutna*. Lund: Studentlitteratur.
- Arvidsson, Alf. 1999. *Folklorens former*. Lund: Studentlitteratur.
- Aukrust, Knut. 2005. "Det informerte samtykke og andre kategoriske imperativ: Om feltarbeidets etikk." I Gustavsson, Anders, red. *Kulturvitenskap i felt: Metodiske og pedagogiske erfaringer*, 219-242. Kristiansand: Høyskoleforlaget Norwegian Academic Press.
- Axelsson, Bodil. 2003. *Meningsfulla förflutenheter: Traditionalisering och teatralisering I en klosterruin*. Linköping: Institutionen för tema – tema kommunikation – Linköpings universitet.
- Bakhtin, Mikhail. 1981. "Discourse in the novel." I Holquist, Michael, red. *The dialogic imagination: Four essays*, 259-422. Oversatt av Caryl Emerson og Michael Holquist. Austin: University of Texas Press.
- Barthes, Roland. 2002[1957]. *Mytologier*. Oversatt av Einar Eggen. Oslo: Gyldendal Norsk Forlag.
- Bateson, Gregory. 2005[1972]. "En teori om leg og fantasi." I Bateson, Gregory. *Mentale systemers økologi: Skridt i en utvikling*, 193-207. Oversatt av Bjørn Nake. København: Akademisk forlag.
- Bauman, Richard. 1992. "Contextualization, tradition, and the dialogue of genres: Icelandic legends of the kraftaskald." I Duranti, Alessandro og Charles Goodwin, red. *Rethinking context: Language as an interactive phenomenon*, 127-145. Cambridge: Cambridge University Press.
- Bendix, Regina. 2007. 27.11.2007. *CP, TK, TCE & Co.: The End of Freewheeling Culturalization?* [online]. Linköping Electronic Conference Proceedings. Tilgjengelig fra: www.ep.liu.se/ecp/025/007 [05.11.2008].
- Bjerke, Kristen Grieg. 2006. "Forord". I Nasjonale Festningsverk. *Verneplan Kongsvinger festning*, 4. Oslo: Forsvarsbygg.
- Borhaven, Christian. 2000. "Forvaltning av festningsverk." I Forsvarets bygningstjeneste: *Forsvaret – Byggherre og samfunnsbygger: Landsverneplan for Forsvaret: Verneplan for eiendommer, bygninger og anlegg*, 148-156. Sted ikke oppgitt: Forsvarets bygningstjeneste, Eiendomsavdelingen.
- Brandvold, Per. 1990. "Evakuering fra gamle Øvrebyen i april dagene 1940". *Solør-Odal april dagene 1940*, nr.3-4: 28-30.

- Brekke, Synnøve. 2008. "Norges festninger – et stort stykke Norge." *Kulturarven: Medlemsblad for Venner av norsk kulturarv*, nr.43:6-9.
- Brekstad, Kolbjørn. 2007. *Kaptein Dreyer: Slaget ved Trangen 1808*. Lekvik: Etnan.
- Connerton, Paul. 2007[1989]. *How Societies Remember*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Derrida, Jacques. 1970[1967]. *Om grammatologi*. Oversatt av Lars Bonnevie og Per Aage Brandt. Paris: Editions du Seuil.
- Ehn, Billy og Barbro Klein. 1994. *Från erfarenhet till text: Om kulturvetenskaplig reflexivitet*. Stockholm: Carlssons Bokförlag.
- Ehn, Billy og Orvar Löfgren. 2008. *Kulturanalyser*. Malmø: Gleerups utbildning.
- Engebretsen, Eivind. 2007. *Hva sa klienten?: Retorikken i barnevernets journaler*. Oslo: Cappelen Akademisk Forlag.
- Eriksen, Anne. 1994. "Vår kamp er kronet med seier." I *Samtiden*, nr.5/94:25-33.
- Eriksen, Anne. 1995a. *Det var noe annet under krigen: 2. verdenskrig i norsk kollektivtradisjon*. Oslo: Pax Forlag AS.
- Eriksen, Anne. 1995b. "Å lytte til historiens sus: Eller: Historie som emne for kulturforskningen." I *Kulturella perspektiv: Svensk etnologisk tidsskrift*, nr.4:34-46.
- Eriksen, Anne. 1996. "Vi må kjenne våre røtter": Historien og modernitetens mytologi." I Mikaelsson, Lisbeth, red. *Myte i møte med det moderne*, 32-46. Oslo: Norges forskningsråd.
- Eriksen, Anne. 1997. "...Norge er atter fritt!": Om den norske markeringen av 50-årsjubileet for frigjøringen." I *Tradisjon: Tidsskrift for folkeminnevitenskap* 27, nr. 1:3-12.
- Eriksen, Anne. 1999. *Historie, minne og myte*. Oslo: Pax forlag.
- Eriksen, Anne. 2002. "Bygda vår – fra bygdebøkernes verden". I Eriksen, Anne, Jan Garnert og Torunn Selberg, red. *Historien in på livet: Diskussjoner om kulturarv och minnepolitik*, 195-216. Falun: Nordic Academic Press.
- Eriksen, Anne. 2005. "Den nasjonale erindring – minner om 1905." I Nilsson, Torbjörn og Øystein Sørensen, red. *1905 – Nye perspektiver*, 29-53. Oslo: Aschehoug forlag.
- Eriksen, Anne. 2007. *Topografenes verden: Fornminner og fortidsforståelse*. Oslo: Pax forlag.
- Eriksen, Anne. 2009. *Museum: En kulturhistorie*. Oslo: Pax forlag.
- Eriksen, Anne og Torunn Selberg. 2006. *Tradisjon og fortelling: En innføring i folkloristikk*. Oslo: Pax forlag.
- Esborg, Line. 2002. "Mellom bakkar og berg: Om den norske EU-motstandens retoriske sted." I Eriksen, Anne, Jan Garnert og Torunn Selberg, red. *Historien in på livet: Diskussjoner om kulturarv och minnespolitik*, 239-257. Falun: Nordic Academic Press.
- Esborg, Line. 2005. "Feltarbeidets mange samtaleformer". I Gustavsson, Anders, red. *Kulturvitenskap i felt: Metodiske og pedagogiske erfaringer*, 91-107. Kristiansand: Høyskoleforlaget Norwegian Academic Press.
- Forsvarets bygningstjeneste. 2000. *Forsvaret – Byggherre og samfunnsbygger: Landsverneplan for Forsvaret: Verneplan for eiendommer, bygninger og anlegg*. Sted ikke oppgitt: Forsvarets bygningstjeneste, Eiendomsavdelingen.
- Goksøyr, Matti. 1994. "Nasjonal identitetsbygging gjennom idrett og friluftsliv." I *Nytt Norsk Tidsskrift* 11, nr.2/94:182-193.
- Gradén, Lizette og Lars Kaijser. 1999. "Att fotografera och videofilma". I Kaijser, Lars og Magnus Öhlander, red. *Etnologiskt fältarbete*, 109-126. Lund: Studentlitteratur.
- Gustafsson, Lotten. 2002. *Den förtrollade zonen: Lekar med tid, rum och identitet under Medeltidsveckan på Gotland*. Nora: Bokförlaget Nya Doxa
- Hagerud, Trond. 2004. "En festningsby gror fram". I Gjerstadberget, Kari, red. *Kongsvinger – byen og folket*, 8-37.

- Halbwachs, Maurice. 1992[1941]. *On Collective Memory*. Oversatt av Lewis A. Coser. London/Chicago: The University of Chicago Press.
- Hansen, Knut Ingar. 2004. "Strev og strid under krigen". I Gjerstadberget, Kari, red. *Kongsvinger – byen og folket*, 166-175. Kongsvinger: Kongsvinger kommune.
- Hansen, Knut Ingar. 2005. *Kongsvingers historie: Festningen og Leiren 1682-1720*. Kongsvinger: Kongsvinger/Vinger Historielag.
- Hodne, Ørnulf. 2006. *For konge og fedreland: Kvinner og menn i norsk krigshverdag 1550-1905*. Oslo: J. W. Cappelens Forlag.
- Holm, Terje H. 2000. "Krig, provins og helstat." I Ersland, Geir Atle og Terje H. Holm. *Norsk forsvarshistorie bind 1: Krigsmakt og kongemakt 900-1814*, 157-308. Borgen: Eide forlag.
- Kaldal, Ingar. 2006[2003]. *Historisk forskning, forståing og forteljing*. Oslo: Det Norske Samlaget.
- Kirshenblatt-Gimblett, Barbara. 1998. *Destination Culture: Tourism, Museums and Heritage*. Berkeley: University of California Press.
- Kjeldsen, Jens E. 2006. *Retorikk i vår tid: En innføring i moderne retorisk teori*. 2. utgave. Oslo: Spartacus Forlag.
- Kokkin, Jan. 1993. *Erik Werenskiold og Kongsvinger*. Solør-Odal: Tidsskrift for lokal historie og kultur, nr.3/1993.
- Kristensen, Bjørn Sverre. 2003. *Militærtamburen – musikanter og signalister: Om den militære trommeslager og signalbruken i den dansk-norske hær og i unionstiden med Sverige*. Oslo: Forsvarsmuseet.
- Kverndokk, Kyrre. 2007a. *Pilegrim, turist og elev: Norske skoleturer til døds- og konsentrasjonsleirer*. Norrköping: Linköpings universitet.
- Kverndokk, Kyrre. 2007b. "Minne, monument och jubileum: Fredsmotivets uttrycksformer under hundraårsfirandet av unionsuppløsningen." I Ehn, Billy og Jonas Frykman, red. *Minnesmärken: Att tolka det förflutna och besvärja framtiden*, 261-273. Stockholm: Carlssons Bokförlag.
- Lidén, Hans-Emil. 1991. *Fra antikviteter til kulturminne: Trekk av kulturminnevernets historie i Norge*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Lönnroth, Lars. 1978. *Den dubbla scenen: Muntlig diktning från Edda till ABBA*. Lund: Bokförlaget Prisma Stockholm.
- Nora, Pierre. 1989. "Between Memory and History: Les Lieux de Memoire." Oversatt av Marc Roudebush. I *Representations*, nr. 26: 7-24.
- Ortner, Sherry. 1973. "On Key Symbols." I *American Anthropologist*, nr.5/73:1338-1346.
- Palmenfelt, Ulf. 2000. "Narrativitetsperspektiv inom folkloristiken." I Palmenfelt, Ulf, red. *Aspekter på narrativitet*, 37-50. Åbo: Nordiskt nätverk för folkloristik.
- Pedersen, Ragnar. 2000. "Autentisitet og kulturminnevern: En diskusjon om kulturminnevernets verdigrunnlag." I *Dugnad: Tidsskrift for etnologi* 26, nr.1/2:21-48.
- Popular Memory Group. 2006[1982]. "Popular Memory: Theory, politics, method." I Perks, Robert og Alistair Thomson, red. *The Oral History Reader*, 43-53. 2. utgave. New York: Routledge.
- Pripp, Oscar. 1999. "Reflektion och etik." I Kaijser, Lars og Magnus Öhlander, red. *Etnologiskt fältarbete*, 41-54. Lund: Studentlitteratur.
- Rasch-Engel, Rolf. 1982. *Soldat i Vinger leir: Trekk av garnisonslivet i en grensefestning*. Kongsvinger: Solør-Odal Historielag.
- Rastad, Per Erik. 1982. *Kongsvinger festnings historie: Krigsårene 1807-1814*. Kongsvinger: Hovedkomiteen for Kongsvinger festnings 300-års jubileum.

- Rastad, Per Erik. 1987. *Kongsvinger festnings historie: Fra skarpskytterregiment til heimevern 1814-1982*. Kongsvinger: Hovedkomiteen for Kongsvinger festnings 300-års jubileum.
- Rastad, Per Erik. 1992. *Kongsvinger festnings historie: Vekten ved Vinger – Kongsvinger festning 1682-1807*. Kongsvinger: Hovedkomiteen for Kongsvinger festnings 300-års jubileum.
- Roede, Lars. 2003. "Kopi og original – flytting og autentisitet." I Amundsen, Arne Bugge, Bjarne Rogan og Margrethe C. Stang, red. *Museer i fortid og nåtid: Essays i museumskunnskap*, 117-141. Oslo: Novus forlag.
- Roll, Lisen. 2000. "Militærhistoriske landskap og andre verneområder." I Forsvarets bygningstjeneste: *Forsvaret – Byggherre og samfunnsbygger: Landsverneplan for Forsvaret: Verneplan for eiendommer, bygninger og anlegg*, 142-146. Sted ikke oppgitt: Forsvarets bygningstjeneste.
- Ronström, Owe. 2007. *Kulturarvspolitik: Visby. Från sliten småstad till medeltidsikon*. Stockholm: Carlsson Bokförlag.
- Saltrød, Odd. 2000. "Forord." I Forsvarets bygningstjeneste: *Forsvaret – Byggherre og samfunnsbygger: Landsverneplan for Forsvaret: Verneplan for eiendommer, bygninger og anlegg*, 5. Sted ikke oppgitt: Forsvarets bygningstjeneste, Eiendomsavdelingen.
- Selberg, Torunn. 1996. "Myten om en tusenårig tradisjon." I Mikaelsson, Lisbeth, red. *Myte i møte med det moderne*, 127-137. Oslo: Norges forskningsråd.
- Selberg, Torunn. 2002a. "Tradisjon, kulturarv og minnepolitikk: Å iscenesette, vandre i og fortelle om fortiden." I Eriksen, Anne, Jan Garnert og Torunn Selberg, red. *Historien in på livet: Diskussjoner om kulturarv och minnespolitikk*, 9-28. Falun: Nordic Academic Press.
- Selberg, Torunn. 2002b. " "Livet på Finnskogen": Fra konflikt til kulturarv". I Eriksen, Anne, Jan Garnert og Torunn Selberg, red. *Historien in på livet: Diskussjoner om kulturarv och minnespolitikk*, 85-106. Falun: Nordic Academic Press.
- Selberg, Torunn. 2006. "Festivaler och kulturarv: Lokalitet och regionalitet." I Alzén, Annika og Peter Aronsson, red. *Demokratiskt kulturarv?: Nationella institutioner, universella värden, lokala praktiker*, 116-128. Norrköping: Tema kultur och samhälle. Tilgjengelig fra: www.isak.liu.se/tema/forskn/bocker [20.3.2009].
- Selberg, Torunn. 2007. "Mennesker og steder: Innledning." I Gilje, Nils og Torunn Selberg, red. *Kulturelle landskap: Sted, fortelling og materiell kultur*, 9-20. Bergen: Fagbokforlaget Vigmostad & Bjørke AS.
- Sem, Leiv. 2009. *"For oss er Falstad det norske holocaust": Ein diskursanalytisk studie av debatten om krigsminnestaden Falstad i 2003-2004*. Oslo: Universitetet i Oslo.
- Slagstad, Rune. 2008. *(Sporten): En idéhistorisk studie*. Oslo: Pax forlag.
- Sommerseth Jacobsen, Kari. 2004. "Turistenes Kongsvinger." I Gjerstadberget, Kari, red. *Kongsvinger – byen og folket*, 269-285. Kongsvinger: Kongsvinger kommune.
- Steen, Erik Anker. 1954. *Norges sjøkrig 1940-1945: Sjøforsvarets nøytralitetsvern 1939-1940. Tysklands og Vestmaktens planer og forberedelser for en Norgesaksjon*. Oslo: Gyldendal norsk forlag.
- Thagaard, Tove. 1998. *Systematikk og innlevelse – En innføring i kvalitativ metode*. Bergen: Fagbokforlaget Vigmostad & Bjørke AS.
- Thomassen, Helge. 2004. "Forsvaret i Kongsvinger." I Gjerstadberget, Kari, red. *Kongsvinger – byen og folket*, 148-165. Kongsvinger: Kongsvinger kommune.
- Tilley, Christopher. 1994. *A Phenomenology of Landscape: Places, Paths and Monuments*. Oxford/Providence: Berg Publishers.

- Turner, Victor. 1973. *The Forest of Symbols: Aspects of Ndembu Ritual*. Ithaca/London: Cornell University Press.
- Walbom-Pramvig, B. 1988. *Uniformer, faner og våben i den danske hær fra 1659 til 1980*. Frederikssund: Forlaget Thorsgaard Aps.
- Warring, Anette. 1996. "Kollektiv erindring: Et brugbart begreb?" I Jensen, Bernard Eric, Carsten Tage Nielsen og Torben Weinreich, red. *Erindringens og glemslens politik*. Frederiksberg: Roskilde Universitetsforlag.
- Wilberg, Janne. 2000. "Sektorovergripende kulturminnevern – Den store statlige kulturminneutfordringen." I Forsvarets bygningstjeneste: *Forsvaret – Byggherre og samfunnsbygger: Landsverneplan for Forsvaret: Verneplan for eiendommer, bygninger og anlegg*, 7-26. Sted ikke oppgitt: Forsvarets bygningstjeneste, Eiendomsavdelingen.
- Zackariasson, Maria. 2005. "Vän eller fiende?: Positioner och relationer i fält". I Gustavsson, Anders, red. *Kulturvitenskap i felt: Metodiske og pedagogiske erfaringer*, 135-161. Kristiansand: Høyskoleforlaget Norwegian Academic Press.
- Öhlander, Magnus. 1999. "Deltagande observation." I Kaijser, Lars og Magnus Öhlander, red. *Etnologiskt fältarbete*, 73-88. Lund: Studentlitteratur.
- Ågotnes, Hans-Jakob. 2007. "Lokalmuseet i det sosiale landskapet: Fortidsformidling i Hordaland gjennom hundre år." I Selberg, Torunn og Nils Gilje, red. *Kulturelle landskap: Sted, fortelling og materiell kultur*, 45-67. Bergen: Fagbokforlaget Vigmostad & Bjørke AS.
- Åström, Anna-Maria. 2006. "Sveaborg – museala och spektakulära gläntor till 1700-talet." I *Budkavlen* 2006, 30-44.

Avisartikler

- Aftenposten Morgen 27.5.2003. "Festningene til folket."
- Aftenposten Morgen 23.6.2003. "Festningene til finansfyrstene?"
- Aftenposten Morgen 3.7.2003. "Staten skal eie festningene."
- Glåmdalen 9.6.2008a. "Mer krig og alvor – mindre humor."
- Glåmdalen 9.6.2008b. "En engasjerende historietime."
- Glåmdalen 28.8.2008a. "Gammeldags håndverk."
- Glåmdalen 28.8.2008b. "Hotell i særklasse."
- Glåmdalen 29.8.2008. "Gleder seg til å gå i krigen."
- Glåmdalen 1.9.2008. "Full krig på Lier."
- Glåmdalen 29.10.2008. "Populær akevitt."
- Glåmdalen 5.5.2009. "Hogst skaper strid."
- Glåmdalen 30.9.2009. "Trenger ny lærer."
- Glåmdalen 18.11.2009. "Helt i særklasse."
- Glåmdalen 19.11.2009. "Festningen fredet."
- Glåmdalen 8.1.2010. "Et skattkammer med historier."
- NTB 26.8.2008. "Lar slaget stå på ny."

Annet publisert materiale

- [Forfatter ukjent]. 2008. *Velkommen til Slaget ved Lier: Reenactment søndag 31. august 2008*. [Utgivelsessted og utgiver ukjent].

- Foreningen Festningsspillet. 2008. Festningsspillet *Kongsvinger festning: Program*. Kongsvinger: Foreningen Festningsspillet.
- Høgenhoff, Carsten Berg. 2008. *Slaget på Lier 1808*. Oslo: Brødr. Fossum as.
- Kongsvinger Festnings Venner. Udatert. *Fra Grændsevagten: Utstilling fra tiden rundt unionsoppløsningen 1905*. Kongsvinger: Kongsvinger Festnings Venner.
- Kongsvinger Festnings Venner. Udatert. *Kongsvinger Festningsmuseum: Et av Forsvarets museer*. Kongsvinger: Orakel Reklame.
- Kongsvinger Festnings Venner. Udatert. *Velkommen Kongsvinger Festning*. Oversiktskart. Eventyrbutikken AS.
- Kulturminneloven. Lov om kulturminner. 9.6.1978. Nr.50.
- Nasjonale Festningsverk. 2006. *Verneplan for Kongsvinger festning*. Oslo: Forsvarsbygg.
- Nasjonale Festningsverk. 2009a. *Forslag til reguleringsplan for Kongsvinger festning: Planbeskrivelse*. [Online]. Tilgjengelig fra: www.nasjonalefestningsverk.no/filer/fil_080630_Planredegjorelse.pdf. [15.4.2009].
- Ovlien, Lars. 2006. *Kunstnere på Kongsvinger festning: Historien og profilene*. Kongsvinger: Kongsvinger Festnings Venner.
- Ovlien, Lars, red. 2008. *Hva skjer – Kongsvinger festning sommeren 2008*. Kongsvinger: KulTur i Kongsvinger.
- Plan- og bygningsloven. *Plan- og bygningslov*. 14.6.1985. Nr.77
- Rastad, Per Erik. 2004. *Unionsoppløsningen 1905: Befestningsanlegg i Kongsvinger-avsnittet: En kort historisk innføring*. Kongsvinger: Kongsvinger Festnings Venner.
- Reiser og Opplevelser AS. 2008. *Jakten på festningsskatten i Kongsvinger*. Kongsvinger: Reiser og Opplevelser AS.
- Riksantikvaren. 10.1.2005. *Alle tiders kulturminner – Riksantikvarens vernestrategi*. Riksantikvaren. Tilgjengelig fra: www.riksantikvaren.no/Norsk/Om_Riksantikvaren/Vernestrategi. [21.4.2009].
- Stortingsmelding nr 54 (1992-93). *Nasjonale festningsverk*. Oslo: Forsvarsdepartementet.
- Stortingsmelding nr 16 (2004-05). *Leve med kulturminner*. Oslo: Miljøverndepartementet.
- Stortingsmelding nr 33 (2008-09). *"Kultur å forsvare" – om kulturvirksomheten i Forsvaret frem mot 2020*. Oslo: Forsvarsdepartementet.
- Søhoel, Kristin. 2008. "Kjære publikum!" I Foreningen Festningsspillet. *Festningsspillet Kongsvinger festning: Program*. Kongsvinger: Foreningen Festningsspillet.
- Thomassen, Helge. 2005. "Forord." I Gjerstadberget, Kari. *De gode hjelperne: Glimt fra grenselostrafikken 1940-1945*, 4-5. Kongsvinger: Kongsvinger festnings venner.
- Tjernsberg, Torbjørn A. 2004[1993]. "Forord." I Foreningen Festningsspillet. *Sju dramatiske år: Ufredstid i Glåmdalsdistriktet 1807-1814*. Kongsvinger: Foreningen Festningsspillet.

Intervjuer

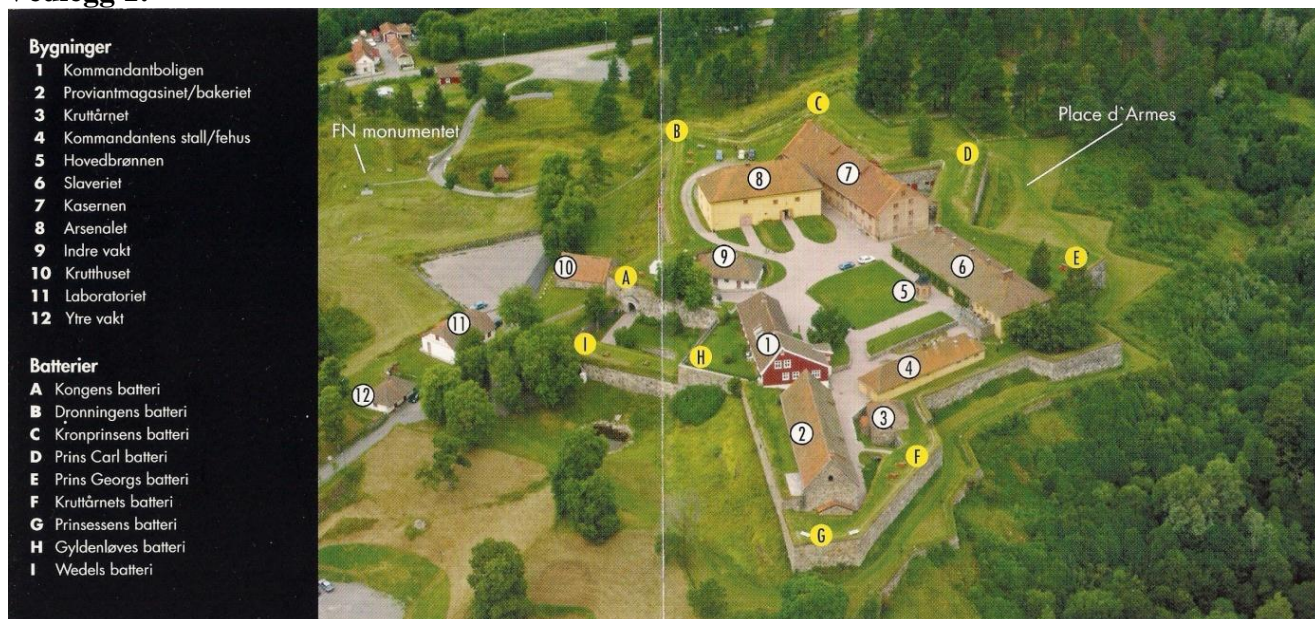
- Intervju med Uno Arnesen, leder Byen Vår Kongsvinger, 26.8.2008.
- Intervju med Grethe Bergersen, kommandant Kongsvinger festning, 15.10.2008.
- Intervju med Alf Mathias Lilleengen, rådgiver for kultur og idrett i Kongsvinger kommune, 6.2.2009.
- Intervju med Helge Thomassen, leder Kongsvinger Festnings Venner, 9.12.2008.
- Intervju med informant A, reenacter og deltager i rekonstruksjon av slaget på Lier, 2.12.2008.
- Intervju med informant B, reenacter og deltager i rekonstruksjon av slaget på Lier, 9.2.2009.
- Samtale med Bjørn Langnes, museumsbestyrer og festningsguide, 5.11.2009.

Internett

- Forsvarsdepartementet. 26.6.2008. *Festningenes tilstand er kartlagt*. [Online]. Tilgjengelig fra: www.regjeringen.no/nb/dep/fd/pressemeldinger/2008 [15.4.2009].
- Johannessen, Trond. *Arkeliets hjemmeside*. [online]. Tilgjengelig fra: www.arkeliet.net [04.11.08].
- Kongsvinger Festnings Venner. Udatert. *Om Kongsvinger festnings venner*. [Online]. Tilgjengelig fra: www.festningsvenn.no. [13.5.2009].
- Lunde, Caroline. 15.10.2008. *Kraftsamler kulturavdelinger*. [Online]. Tilgjengelig fra: <http://www.mil.no/museer/start/article.jhtml?articleID=167136>. [13.5.2009].
- Nasjonale Festningsverk. Udatert. *Om Nasjonale Festningsverk*. [Online]. Tilgjengelig fra: www.nasjonalefestningsverk.no/om_nfv. [26.3.2009].
- Nasjonale Festningsverk. Udatert. *Historie*. [Online]. Tilgjengelig fra: www.nasjonalefestningsverk.no/kongsvinger/emner/historie. [29.5.2009].
- Nasjonale Festningsverk. Udatert. *Kongsvinger Festnings Kommandantskap*. [Online]. Tilgjengelig fra: www.nasjonalefestningsverk.no/kongsvinger/Artikler/Kommandantskap. [29.5.2009].
- Nasjonale Festningsverk. 2009b. *Midler til utvikling av Forlegningsbygget*. [Online]. Tilgjengelig fra: www.nasjonalefestningsverk.no/kongsvinger/Artikler/Igangsetting. [23.3.2009].
- Nasjonale Festningsverk. 2009c. *Festningsløypa: Bli kjent med historien*. [online]. Tilgjengelig fra: www.nasjonalefestningsverk.no/kongsvinger/Artikler/Festningsloypa. [3.3.2010].
- Strøm-Erichsen, Anne-Grete. 22.5.2007. *Lansering av verneplaner for våre nasjonale festningsverk*. Anne-Grete Strøm-Erichsen. Tilgjengelig fra: www.regjeringen.no/nb/dep/fd/aktuelt/taler_artikler/ministeren/forsvarsminister-stroem-erichsen/2007/lansering-av-verneplaner-for-vare-nasjon.html?id=467812 [21.4.2009].
- Nordisk Napoleonsk Allianse. 29.4.2006. *Vedtekter for Nordisk Napoleonsk Alliance*. [online]. Tilgjengelig fra: http://arkeliet.no/files/vedtekter_nna_399.pdf [23.2.2010].
- Sønsterud gård. Udatert. *Kaptein Dreyer*. [online]. Tilgjengelig fra: <http://www.sonsterudgard.com/Kaptein%20Dreyer.htm> [26.2.2010].

Vedlegg

Vedlegg 1:

Oversiktsbilde med liste over bygninger og batterier. Gyldenborg, garasjer og kornmagasinet sørvest for bildet. Foto: Eventyrbutikken AS.

Vedlegg 2:

Bygningens navn	Byggeår	Opprinnelig funksjon	Nåværende funksjon	Framtidig funksjon
Kommandantboligen	1683	Kommandantbolig	Kursvirksomhet, konferanser og servering	Restaurant
Provianthuset/bakeriet	1682/1721	Proviantmagasin	Museum	Samme som i dag
Kruttårnet/ Lille kruttårn	1683	Oppbevaring av krutt	Ingen funksjon	Samme som i dag
Stall/ fehus	1742	Sprøytehus (for brannsprøyter), hestestall og fehus	Dusj, omkledding, wc	Samme som i dag
Slaveriet	1702-04	Depot, offiserbolig og bolig for slaver	Kontorer og festlokale	Kontorer, kurs- og konferanse, servering
Kasernen	1771-73	Innkvartering av soldater, lager	Under oppussing	Hotell
Arsenalet	1737	Oppbevaring av krutt, senere artillerimateriell	Under oppussing	Kurs og konferanser, utstillinger, konserter og teater.
Indre vakt/ Hoved Corps de Garde	1706	Vaktstuer for soldater og offiserer, innkvartering av festningsslaver	Kontor	Hotellresepsjon
Krutthuset	1810-11	Oppbevaring av krutt	Ammunisjonslager	Samme som i dag
Laboratoriet	1743	Artilleri- og fortifikasjonssmie, senere laboratorium for kruttkvalitetskontroll	Depot og lager	Samme som i dag
Ytre vakt	1750	Vaktrom for mannskap og underoffiserer	Vaktstue	Usikkert
Kornmagasinet	1792 ved Vinger kirke, flyttet til ulike steder i Øvrebyen før det ble gjenoppsatt ved festningen i 1972	Kornmagasin	Seminarrom	Samme som i dag

Gyldenborg	2000	-	Kantine, messe og undervisningsbygg	Samme som i dag
Garasje	1973	-	Garasje/depot	Samme som i dag

Sammendrag

Kongsvinger festning er et av fjorten nasjonale festningsverk som er i ferd med å tas i ny bruk etter at de ikke lenger brukes som militære forsvarsanlegg. Festningen er nå under store forandringer, og enkelte av bygningene skal brukes til hotellvirksomhet, restaurant, teater og utstillingslokaler. I tillegg brukes festningen til mange ulike typer kulturarrangementer. Hvordan festningen brukes, kan si noe mer generelt om hvordan moderne vestlige samfunn bruker fortiden aktivt i sosial minneproduksjon, eller mer spesifikt i kulturarvsproduksjon.

I denne oppgaven har jeg ønsket å finne ut hvordan Kongsvinger festning blir iscenesatt gjennom ulike former for bruk. Dette har jeg gjort gjennom tre delstudier hvor jeg har sett på hvilke elementer av festningens fortid som blir trukket fram som viktige, og hvordan Kongsvinger festning fortelles inn i en større, nasjonal historiefortelling gjennom de ulike iscenesettelsene. Jeg har studert hvordan festningen blir iscenesatt fra et forvaltningsståsted ved å se på hvordan det argumenteres for vern, samtidig som reguleringen i praksis kan fortone seg annerledes. Deretter har jeg tatt for meg museet på festningen og de fire utstillingene som er der, og sett på hva slags type fortellinger disse inneholder. Til sist har jeg sett på to arrangementer; festningsspillet og gjenoppføringen av slaget på Lier 1808. Der ser jeg på hvordan elementer fra fortiden blir fortalt om og framført på nytt for å fortelle om festningen og dens rolle i veien til norsk selvstendighet.

De tre undersøkelsene viser til sammen hvordan sentrale hendelser i det som kan kalles den norske frihetsfortellingen, spesielt hendelser som peker på årstallene 1814, 1905 og 1945, blir plukket ut og konkretisert. Fortellingene blir fortalt som en del av Kongsvinger festnings historie, som gjør at festningen blir tillagt mening gjennom tilknytningen til disse hendelsene. Gjennom denne tilknytningen blir festningen skapt og gjenskapt som besøksmål, som symbol som kan fungere som en identitetsskaper, og som legitimeringsgrunnlag for Forsvarets eksistens også i dag. Studiet kan derfor si noe om hvordan fortidige hendelser blir brukt til å skape mening i samtiden. Når et sted blir knyttet til både lokal, nasjonal og europeisk historie, blir det gitt en viktig betydning som kulturminne.